

INGRID GRAZIANO – EÖRDÖGH ISTVÁN

JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁKIAI HOLOKAUSZT

BUDAPEST, 2006

INGRID GRAZIANO-EÖRDÖGH ISTVÁN
JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁKIAI HOLOKAUSZT

INGRID GRAZIANO–EÖRDÖGH ISTVÁN

JOZEF TISO ÉS
A SZLOVÁKIAI HOLOKAUSZT

Budapest
2006

METEM Könyvek 58.

Kiadja:
MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA
MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM) Budapest
és a
HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Felelős kiadó:
Várszegi Asztrik

Sorozatszerkesztők:
Várszegi Asztrik és Zombori István

A kötet megjelenését támogatta:
Nemzeti Civil Alap
Emlékezés 1944–2004 Közhasznú Alapítvány
Egyház- és Vallástörténeti Akadémia Közhasznú Alapítvány

Fordította:
Vígh Éva

A mű eredeti címe:
I. Graziano–I. Eördögh:
Josef Tiso e la questione ebraica in Slovacchia,
2002, Edizioni Periferia, Cosenza

A címlapon:
Pozsony látképe

Fotó: **Dömötör Mihály**

ISBN 963 9662 08 9
ISSN 1217-2669

Nyomdai előkészítés:
Sigillum 2000 Bt.

Nyomás és kötés:
Juhász Nyomda Kft.

TARTALOM

Bevezetés	7
Bevezetés a kutatásokhoz (Ingrid GRAZIANO)	11
1. A klerikális nacionalizmus kialakulása Szlovákiában	11
2. Tiso nacionalista és tekintélyuralmi döntése	16
3. Területi terjeszkedés és szlovák nacionalizmus.	32
4. Tiso antiszemitizmusa.	38
A zsidókérdés Szlovákiában (EÖRDÖGH István)	51
1. Az árjásítás folyamata.	51
2. A „kitelepítéstől” az elhurcolásig	65
3. A Szentszék és a vallási közösségek részéről elhangzó ellenvélemények	80
4. Tiso alakja az 1943. és 1944. közötti levelezésekben.	94
Konklúzió (Ingrid GRAZIANO – EÖRDÖGH István)	113
Rövidítések	115
Források – Elektronikus források	117
Bibliográfia	119
Személynévmutató.	123
Helynévmutató.	127

BEVEZETÉS

A pozitív aspektusok mellett negatív fordulatokat is hoztak a Kelet-Közép Európában Gorbacsov peresztrojkájával meginduló változások, amelyek azután a berlini fal leomlásával és a korábban szovjet uralom alatt felsorakoztatott országok többségének demokratizálódásával folytatódtak. Ezek az országok hatalmi változások és változások főszereplői és előmozdítói lettek, elég csak arra a katalizátor szerepre gondolni, amelyet Magyarország a határok megnyitásában játszott, ami a fal leomlásának tagadhatatlan előfeltétele volt. Ezzel megnyílt Pandora szelencéje, és előbukkantak azok a nacionalista és partikularista nézetek, amelyeket évtizedeken át száműztek e problémákat gyökereiben soha nem kezelő kommunista rendszerek – legyenek bár elkötelezettek, vagy sem, mint Jugoszlávia esetében.

A közép-kelet európai kis nemzetek bonyodalmai közepette kirobbanó nacionalizmusok e népek sajátos gyökereinek kutatását és/vagy historiografiai felülvizsgálatát vonták maguk után, amely olykor olyan, igencsak vitatható történelmi személyiségek történelmi igazolásába és átértékelésébe torkollott, akik a Harmadik Birodalom politikája mellett foglaltak állást a faji politika és a „végső megoldás” legdrámaibb és leggyalázatosabb kérdéseiben is. Ilyen értelemben a történelem számára átértékelendő személyiségnek látszik kétségkívül Jozef Tiso, a független szlovák köztársaság elnöke, a katolikus egyház magas rangú méltósága, de egyben Hitler szövetségese, vagy inkább csatlósa, akinek támogatása lehetővé tette a szlovák állam létrehozását.

Amikor megkíséreljük történelmi szempontból újraértékelni e személyiséget, elsőként Zsolna polgármesterével, Ján Slotával kell kezdeni, aki a volt szlovák elnököt nagy személyiségnek nevezte, és ezért 2000. március 14-én, az első szlovák köztársaság születésének évfordulója alkalmából az elhunyt vezető tiszteletére emléktáblát próbált elhelyezni a város központjában, amit a városi tanács túlnyomó többsége, lehengerlő – 40 a 41-hez – szavazati arányban támogatott. Slota meglehetősen ingerült hangnemben válaszolt

ekkor az Izraelből érkező kritikákra, azt tanácsolva izraeli bírálóinak, hogy inkább foglalkozzanak a maguk problémáival, a palesztinokkal. Az amerikai nagykövetség és a szlovákiai zsidóközösség tiltakozásai, valamint a szlovák kormány egyöntetű elmarasztalása is hozzájárult ahhoz, hogy elhalasztották, bár nem törölték a terv megvalósítását.

Slota történelmi revizionizmusa, akár egy szélsőséges kinövés, bizonyos körökben és rétegekben még mindig meglévő nosztalgiát tükröz, az országon kívül és belül, olyan nosztalgiát, amely a Kelet-Európában bekövetkezett változások óta jelen van az önálló független állam létrehozására irányuló törekvések során. Egy olyan ellentmondásos személyiség, mint Tiso körüli vita továbbra is burjánzik védelmezői – ahová az amerikai szlovákok jó része, és az őt mártírnak (*prezident-mučeník*) kikiáltó és boldoggá avatására vágyó egyes katolikus szervezetek tartoznak – és vádlói között, akik nácibarát árulónak tekintik.

A kérdéses személy objektívebb történelmi helyének kijelöléséért fáradozó történészek véleménye minden csak nem egybehangzó. A nézeteltérések főleg Tiso állásfoglalása, az antiszemita politika és a szlovák zsidóellenes törvénykezés támogatása, valamint a deportálásokhoz nyújtott tevékeny beleegyezése és támogatása körül csapnak össze. Ha – mint Milan Ďurica történész állítja – Tiso ténylegesen hozzájárult is néhány zsidó deportálástól való megmentéséhez, más történészek, mint Jelinek viszont azt állítják, hogy a tanúvallomásokból és a dokumentumokból tagadhatatlanul kivilágló, alapvetően antiszemita és álszent magatartása semmiképpen sem elhanyagolandó tényező. James Ward, aki a Tiso által megmentett zsidók számának eltérő becslését figyelembe véve újraszámolta az elnök által valóban megmentett zsidókat, azzal vádolja Tisót, hogy távolról sem volt a zsidók védelmezője, és valójában csak igen keveset mentett meg azok közül, akiket a deportálás fenyegetett.

A katolikus történetírás egy része, mint például a *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, bár nem tagadja Tiso nyilvánvaló antiszemitizmusát, valamiképpen mégis megkísérli felelősségét más léptékkal mérni úgy, hogy a zsidóirtó politika bűnét a minisztertanács akkori elnökének, a nácibarát Tukának a nyakába varrja, akivel szemben Tisonak nem sikerült felülkerekedni. Ez az értelmezés Tisót egy olyan tragikus alakhoz hasonlítja, aki saját ellentmondásosságának áldozataként képtelen volt időben kiszabadulni a náci bűnök hálójából.

Az eltérő elméletek és vélemények világosan mutatják, hogy a Tiso-kérdést a számos publikáció és állásfoglalás ellenére még mindig több ponton homály fedi, ami – e személyiség végső helyét illetően – tág teret enged

a kutatások számára. Objektívebb történelmi értékelés érdekében megpróbáltunk két egymással párhuzamos vágányon haladni: az egyik a Tiso személyére vonatkozó szakirodalom, a másik a különböző forrásokból származó ide vonatkozó iratok és dokumentumok feldolgozása. Ilyen értelemben Hillgruber műve, kétségtelen dokumentumértéke ellenére is a szakirodalom szövegei között szerepel.

Az elvégzett munkából nyilvánvaló a korszakkal kapcsolatosan jelenleg hozzáférhető egyetlen vatikáni forrás, az ADSS, valamint az ide vonatkozó gazdag dokumentációval rendelkező Pozsonyi Országos Levéltár elsődleges jelentősége. E dokumentumok aprólékos vizsgálatával igyekeztünk végigvezetni az olvasót a különféle vélemények nyomvonalán, azokat egymással szembeállítva és állandóan hivatkozva arra a vizsgált levéltári anyagra, amelyen az értékelések lényegében alapulnak. A dokumentumok nyelvezete semleges és így kétségtelenül kevesebb lehetőséget ad a bármennyire is párhuzamos szerzői értelmezésből fakadó félreértésekre. Az mindenképpen egyedülálló, hogy a primer és a szekunder forrásokból párhuzamosan merítő vizsgálat eredményei egyáltalán nem mondanak ellent egymásnak és lényegében azonos ítéletet mondanak ki Tiso fölött.

Merano–Szeged, 2006. április

Ingrid Graziano–Eördögh István

BEVEZETÉS A KUTATÁSOKHOZ

1. A KLERIKÁLIS NACIONALIZMUS KIALAKULÁSA SZLOVÁKIÁBAN

Az újonnan létrehozott csehszlovák államot kezdetben mindkét nép örömmel üdvözölte, azonban csakhamar válságjelek mutatkoztak, amelyek nem utolsó sorban a két nép eltérő vallási érzékenységből fakadtak. Masaryk elnök ugyanis politikájával az állam és az egyház minél határozottabb szétválasztására törekedett. Ezen igyekezete különösen a protestáns és zsidó szlovákok tetszését nyerte el, a katolikus papságból viszont elszánt, s egyre fokozódó ellenérzést váltott ki.

A papság és a katolikus lakosság mind élesebben megnyilvánuló ellenállásának okai a következő kormányintézkedésekben keresendők:

- az egyházi javak kisajátítási eljárások keretében történő és a központi kormány részéről kezdeményezett állami tulajdonba vétele;
- a kötelező katonai szolgálat kiterjesztése a katolikus lelkészekre;
- az iskolákban a hittan órák számának más tantárgyak javára történő csökkentése;
- a felekezeti iskolák állami iskolákká alakítása;
- a házassági jog reformja;
- az újonnan létrehozott csehszlovák Nemzeti Egyház kormányzati felügyelete.¹

E problémákhoz kapcsolódik azonban még egy lényeges társadalmi tényező, amely a katolikus és protestáns társadalom elkülönüléséhez nem kis mértékben járult hozzá, nevezetesen a szlovák katolikus nagypolgárság hiánya. Amíg ugyanis egy protestáns lelkész javainak, tanainak és hagyományainak folyamatosságát biztosítottak láthatta utódai révén, akik világi

1 Vö. HOENSCH, JORG K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*, Köln–Graz 1965, 2. o., in *Beiträge zur Geschichte Osteuropas*, Werner Markert, Dietrich Geyer, Hans Roos (szerk.), 4. kötet.

tárgyak tanulásával továbbra is a nagypolgársághoz tartoztak, ez nem történhetett meg a katolikus papság esetében, hiszen a katolikus lelkész gyakran hitközösségének egyetlen művelt tagja volt: könnyen érthető mindezek után, hogy hiányoztak az erős katolikus polgárság kialakulásához szükséges előfeltételek. Abban az időben a legszegényebb osztály számára a paraszti életből való kitöréshez és a társadalmi státus javításához vezető egyetlen lehetséges utat a szeminárium jelentette.²

Tekintve hogy a szlovák katolikus lakosság nagy része falusi származású volt, és a fent említett okok miatt nem rendelkezett művelt középosztállyal sem, így az ország közéletének peremére szorult, és arányában sem képviselhetette magát kellőképpen. Az ebből fakadó elégedetlenség a katolikus papságot a protestáns politikusok ellen irányuló, nyílt, ellenzéki viselkedésre készítette, és nacionalista elvek érvényre jutását is jórészt ez okozta. Paradox módon „azokat az elveket, amelyek a párt kialakítását jellemezték, többnyire vallási és gazdasági megfontolások, mintsem úgynevezett »nemzeti« érdekek diktálták.”³

A múltban az állam és az egyház szétválasztását támogató törvények bevezetése elleni első reakció már 1895-ben bekövetkezett – ekkor Szlovákia még Magyarország része volt –, amikor a magyar kormány a társadalom modernizálása érdekében, egy sor, a világi és az egyházi hatalom határozott szétválasztását célzó törvényt vezetett be.⁴ Akkoriban alapította meg egy világi katolikus, Zichy Nándor gróf a Magyar Néppártot, melyhez több szlovák egyházi személyen kívül az észak-szlovákiai fiatal lelkész, Andrej Hlinka is csatlakozott. Amikor azonban Hlinka a párt magyarbarát jellegére rádöbbedt, több, más nézetet valló társával együtt elhagyta a pártot, és 1905-ben megalapította a Szlovák Néppártot.

A magyar katolikus hierarchia részéről Hlinkára nehezedő nyomás – akit kormányellenes tevékenységért 1906-ban érseke felfüggesztett –, valamint a felgyülemlett feszültségek 1907. október 27-én lövöldözésbe torkolltak. Az esemény egész Európa figyelmét felhívta egy olyan etnikai kisebbség súlyos helyzetére, amelyet arisztokrácia és politikai vezetés híján a magyar politikai és kulturális jelenlét könnyedén „felfalhatott”.⁵

2 JELINEK, YESHAYAHU: *The Parish Republic: Hlinka's Slovak Peoples Party 1939–1945*, New York–London 1976, 1–2. o.

3 „Als bestimmende Elemente kennzeichneten also weniger „nationale” Motive, sondern hauptsächlich religiöse und volkswirtschaftliche Bedenken /.../ die Parteigründung.” Vö. HOENSCH, J.K., *i. m.* 2–3. o.

4 Vö. JELINEK, Y.: *i. m.* 2. o. és HOENSCH, JÖRG K.: *i. m.*, 4. o.

5 Vö. JELINEK, Y.: *i. m.* 3. o.

Abban az időben a rettegett magyarosítást elkerülendő, sok szlovák fiatal kezdett a cseh kulturális és egyetemi körökhöz közeledni. Sőt, a szlovák protestáns fiatalok ragaszkodtak leginkább a csehekhez és szlovákokat egyesítő állam elképzeléséhez, s támogatásukról biztosították Tomáš G. Masaryk személyét is. 1918. május 30-án, a Pittsburgh-be emigrált amerikai szlovákok is helyeselték az elképzelést.

Minden előjel tehát biztatónak látszott, ám a két nép közötti erős rokonság ellenére már 1919-ben, az egységes csehszlovák állam létrehozását követően érzékelhetőek voltak a csehekkel az első súrlódások: ekkor ugyanis cseh hivatalnokokból és ügyintézőkből álló népes csoport érkezett azzal a határozott szándékkal, hogy átszervezzék a helyi közigazgatást. A küldöttekről azonban hamarosan kiderült, hogy nyílt és dinamikus gondolkodásmódjuk éles ellentétben áll a paraszti kultúrára oly jellemző, vallásos merevségét megőrző, mélyen konzervatív és maradi szlovákság jellemzőivel.⁶

A szlovák zsidóság és evangélikus tábor minden különösebb nehézség nélkül tudott alkalmazkodni az új körülményekhez. A szlovák katolikusok voltak tehát azok, akik a társadalmi rendből fakadóan egyfajta reményvesztettségtől szenvedtek, de egyúttal meg voltak győződve arról is, hogy egyszer már megélt helyzetben vannak és ismét védekezésbe kell vonulniuk ama nagy veszély elhárítása érdekében, amelyet szemükben az állam és az egyház szétválasztása jelentett.

A katolikus szlovákságnak az új államba vetett reményei hamar semmivé foszlottak, azért is mert a prágai kormány – a Habsburgok és a Vatikán közötti szoros kapcsolatok ismeretében – önmagát kénytelen volt a katolicizmus természetes ellenségének tekinteni. Ebből következően, a központi kormánynak a katolikus szlovákság iránti magatartását a gyanú jellemezte, s kétségkívül ez a cseh bizalmatlanság volt az egyik oka annak, hogy a központi hatalom szintjén kívánatosá vált az egyház és az állam szétválasztása.

Hlinka 1895 óta, amikor még Zichy gróf Magyar Néppártjának soraiban tevékenykedett, tartott a magyar kormány hasonló lépésétől, és a sors iróniájaként, szinte azonos helyzetben találta magát, amikor az újonnan létrehozott csehszlovák állam kormánya hasonló szándékának adott hangot – bár az egyik főszereplő más volt. Kétségtelenül ez is oka volt annak, hogy akkoriban Hlinka számára Szlovákia autonómiája tűnt a legkívánatosabb megoldásnak.⁷

6 Vö. *uo.*, 5–6. o.

7 Vö. *uo.*, 7. o.

Konzervatív katolikus hatásra Hlinka 1918. november 19-én létrehozta a Szlovák Néppártot, és ezzel magyar szimpatizáns gyanúját keltette a csehekben. Ennek köszönhetően a párt több tagját – köztük később Josef Tisót és Vojtech Tukát is – „magyar-barátnak” titulálták.⁸ Valójában azonban az ő soraikból kerülnek majd ki a legvérmesebb szlovák nacionalisták.

Tisót és Tukát azért tekintették egyaránt „magyar-pártinak”, mert a szlovák autonómiára vonatkozó igényeiket a magyarbarát irredentizmus rosszul álcázott követeléseként értelmezték. Valószínűleg azonban a katolikus szlovákok jó részében érlelődő, autonómiára vonatkozó követelések valódi okai abból a már korábban említett félelemből is fakadtak, miszerint a világi állam hagyja majd a katolikusokat a cseh és a szlovák protestánsok, valamint a zsidók nyomásának kitenni: szinte kizárólag ők alkották ugyanis a közép- és nagypolgárságot, amelyből a gazdaságilag legerősebb vezető osztályok kerültek ki. A falusias és katolikus Szlovákia egyetlen felsőbb osztályát pedig – amint már jeleztük – csak klérusa alkotta.

A Hlinka által alapított párt kezdetben csak Szlovákia autonómiájának elérésére törekedett. Legfőbb célként az elsősorban katolikus szlovákokból álló lakosság érdekvédelmét tűzte ki a prágai kormány központosító törekvéseivel szemben, mely törekvéseket a közigazgatás átszervezésével megbízott, cseh vezetők közül álló csoport Pozsonyba érkezése már előre jelezte. „Tiso 1929-től a Hlinka által alapított párt konzervatív szárnyának igazi vezetője és ideológusa lett. Hlinka 1930-ban felvette a párt alelnökségébe.”⁹

Hlinka halálát követően már a párt végrehajtó bizottságának az utódlás kérdését eldöntő első ülésétől, 1938. augusztus 31-től kezdődően a nehézségek egyre nyilvánvalóbbak lettek. Abban az időben a Hlinka halálával árván maradt párton belül számos eltérő áramlat létezett, sőt, a gyakran ellentétes irányzatok szlovák gyűjtőpártjáról lehetne beszélni, ami minden olyan esetben kialakulhat, amikor az etnikai érdekvédelem válik elsődlegessé.

8 Az első világháborút követően a magyarok mindent megtettek, hogy bizonyos szlovák politikai erők bizalmát visszaszerezzék és ennek része volt a Szlovák Néppárthoz való közeledés is. Vojtech Tuka még 1920-ban magyarnak vallotta magát, 1921-ben pedig Hlinka őt bízta meg a szlovák autonómia tervének kidolgozásával. 1918-ig Tiso is magyarnak vallotta magát, a „Nyitramegyei Szemle” (XVI évf.) c. lapban publikált cikkeiben. Tiso ezen írásai cáfolhatatlan bizonyítékát nyújtanak Magyarországra egyesítő erejébe vetett politikai hitéről. A csehszlovák állam létrejötte után azonban Tiso szlovák identitását hangoztatta, és, Tukával ellentétben, szembehelyezkedett Szlovákia Magyarországhoz csatlolásának tervével. Megmaradtak viszont benne a „*csehek és a Csehszlovák Köztársaság iránt érzett jellegetesen magyar gyűlölet*” nyomai. Vö. SNA, f. NS, inv. 41, č. 71–73, kart. 72.

9 „...im Jahre 1929 war Tiso zum wahren Führer und Ideologen des konservativen Parteiflügels aufgerückt, 1930 hatte ihn Hlinka als stellvertretenden Parteivorsitzenden akzeptiert.” Vö. HOENSCH, Jorg K., i. m. 80. o.

A Hlinka-párt fokozatos radikalizálódásának kezdetét általában az 1936–1937 körüli időszakra teszik. „A pöstyéni-fürdői egyezmény jól érzékelteti, hogy a mozgalmat egy olyan fasiszta szellemű, szélsőséges csoport irányította, amely kevés teret engedett a mérsékelt áramlatoknak és szövetségre lépett más nacionalista és szélső jobboldali ellenzéki pártokkal, mint például a szudéta vidéki németekével, szlovákokéval, valamint Rudolf Gajda tábornok cseheivel, továbbá egyidejűleg kapcsolatot teremtett külföldi – beleértve a német és olasz – fasiszta mozgalmakkal is. Ezzel a magatartással egyértelműen aláaknázták a csehszlovák állam stabilitását.”¹⁰ Elsőként az úgynevezett *Ludákok* (a Hlinka-párt tagjainak ragadványneve) alakítottak ki kapcsolatokat a Harmadik Birodalommal és annak csehszlovákiai ügynökeivel. A Néppárt propagandájában már ekkor fő programként jelent meg a keresztény szolidaritás és az antiszemitizmus.¹¹ A párt két legradikálisabb képviselője közül elsőként Tuka említendő, aki 1923-ban megalapította a szélsőséges, félkatonai jellegű és a központi kormány által betiltott *Rodobrana* nevű szervezetet, továbbá a „Nástup” című folyóirat szerkesztője, Ferdinand Ďurčanský, aki szintén a legradikálisabb megnyilvánulásoknak adott hangot. Hozzájuk társult még Alexander (Šaňo) Mach. A személyiségek közös vonása németbarát mivoltuk volt, valamint az, hogy mindannyian a náci Németország támogatását keresték. Ebből a szempontból Karol Sidort – aki szintén a radikális szárnyhoz tartozott – lengyelbarát érzülete különböztette meg másik két társától. Ugyanakkor ő éppúgy heves antiszemita¹² magatartást tanúsított, a SZNP vezetésének örökléséért folytatott csatában pedig ő lett Tiso legeltökéltebb vetélytársa.

A szétválást egyre nyilvánvalóbban követelő személyekhez, pártjának radikális szárnyát képviselő társaihoz képest Tiso álláspontja kezdetben mérsékeltnek mutatkozott. Abban az időben Tiso a szeparatista áramlatokkal

10 „The convention of 1936, held at the spa of Piešťany, proved that a group of fascist-minded extremists was driving the movement. Frustration, disappointment and expectation pushed the moderates to the background. The Ludaks closed ranks with other parties of parliamentary opposition such as the Sudeten German Party, the Slovak National Party, the Czech Fascists of General Rudolf Gajda, and other minority groups on the extreme right. At the same time contacts were made with foreign Fascist movements, including those of Germany and Italy. The Ludaks, as well as other discontented segments of Slovakia’s population of the right wing, intensified their agitation in the following year of 1937, thus undermining the stability of Czechoslovakia.” Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 11. o.

11 Vö. *uo.*, 15–16. o.

12 A korszak választási kampányaiban fontos szerepet játszott a radikálisoknál az antiszemitizmus kérdése. Mindez egyértelműen kiderül Sidor 1938. december 11-i, 13-i és 14-i beszédeiből. Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 166–167. o. 47. jegyzet.

szemben az autonóm irányvonalat részesítette előnyben, s így sikerült pártja elnökségében az ún. főpapi szárnynak megtartania a többséget.¹³

2. TISO NACIONALISTA ÉS TEKINTÉLYURALMI DÖNTÉSE

A Szlovákiában hatalomra jutott katolikus főpap, aki az ország „függetlenségének” egyik fő kovácsa volt – valójában a náci Németország csatlós államává téve azt – a történelem mindmáig vitatott alakja. Nem dicstelen kísérlete végkimenetele miatt, amely mindenki számára ismert, hanem azért, mert a történetírás részéről is kétség merült fel azzal kapcsolatban, vajon egy megalkuvó és döntéseivel teljesen tisztában lévő antiszemitáról van-e szó, vagy csak a kedvezőtlen történelmi körülmények áldozatáról,¹⁴ aki úgy próbált e szituációból kikeveredni, hogy országának a lehető legkevesebb kára származzék.

A történelmi események bizonyára olyan szorult helyzetbe kényszerítették Tiso Szlovákiáját, ahonnan nem volt könnyű kilábalni, de sorsáért az ország nagyrészt maga volt felelős. A már idézett Hoensch könyvből is kivilágló véleményt, miszerint Tisót a körülmények készítették arra, hogy mérsékelt álláspontján változtasson, mi nem oszjtuk. Természetesen Tiso nacionalista és totalitárius irányvonalát nem lehet kizárólag Beneš merev állásfoglalásának, sem a megalkuvást nem tűrő, a szomszédal szembeni területi revíziót célzó magyar politikának vagy az Olaszországban és Németországban előretörő fasiszta rendszereknek tulajdonítani, hanem azokat a határozott morális és egyéni döntéseket is figyelembe kell venni, melyeket a szlovák vezető látszólag habozás nélkül hozott.

13 „Der Erweiterte Parteivorstand wurde personell unverändert bei fünfzehn Mitgliedern belassen, das Übergewicht behielt eindeutig der ‘Prälatenflügel.’” Vö. *uo.*, 82.

14 E feltételezést támasztja alá PIERRE BLET, SJ, a *Pio XII e la Seconda Guerra Mondiale negli archivi vaticani*, Torino, 1999. c. munkájában, az alábbi jellemzéssel: „Az egyházhoz bizonyítottan hű ember volt, de végtelenül kötődött a szlovák függetlenség ügyéhez. Ilyen magas politikai felelősséggel járó funkcióba jutása nagy zavart/megdöbbenést keltett a Vatikánban. A pozsonyi nunciatúra ügyvivője, Giuseppe Burzio úgy vélte, hogy Tiso szívesen otthagya volna e néyes posztot, de csak abban a reményben maradt a helyén, hogy mentse a menthetőit.” (224. o.)

Mi nem oszjtuk a Hoensch művéből idézett véleményt, miszerint Tiso az események sodrában kénytelen volt mérsékelt viselkedését megváltoztatni. Tiso nacionalista és tekintélyuralmi vezérsíkját nem lehet egyértelműen sem Beneš eltökélt viselkedésének terhére írni, sem a német és olasz fasiszta uralom felemelkedésével magyarázni, sem pedig annak a türelmetlen magyar politikának tulajdonítani, amely szomszédjával szemben a határok felülvizsgálatára irányult. Valójában ennek háttere inkább enged következtetni a szlovák élpolitikus nyíltan, s habozás nélkül tett személyes és erkölcsi választására.

Kezdetben autonómiát pártoló, majd szeparatista beállítottsága alapján úgy tűnt, hogy Tiso mind határozottabban kiáll a szlovák nép egyenjogúsága mellett, a cseh állam említett központosító bürokratikus törekvésével szemben. Valójában a katolikus hierarchia azon szűk körének érdekeit védte, amely – bár a fent említett okok miatt a szlovák katolikus lakosságból származó egyetlen vezető réteg volt – mindenképpen vesztes fél lett volna az állam és az egyház tervezett szétválasztása esetén. Mégis megalapozottnak tűnik a gyanú, miszerint a szlovák nacionalizmus hangsúlyozása és ezt követően az autonóm törekvéstről az egyre nyíltabb elszakadási programra való áttérés Tiso részéről mindenekelőtt a hatalomvágyból fakadó politikai megalkuvás hatására történt.

Csak ezzel magyarázható, hogy az 1938. október 6-án megkötött zsolnai egyezmény, amely Szlovákia autonómiájára vonatkozott és egyenlőségi alapon próbálta védeni a cseh és a szlovák nép jogos érdekeit, mégsem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A szlovák nacionalizmus ugyanis minden ellenőrzés alól felszabadult, a többi nemzet kárára történő terjeszkedése a hatalom önkényes kezelésével nemsokára totalitarizmusba torkollott. Maga Tiso idézte elő ezt a fordulatot, amikor kiforgatta a régi Hlinka-féle „egy nép, egy Isten” jelmondatot és „egy nép, egy Isten, egy párt” jelszóvá alakította át.¹⁵ Így valójában az egypártrendszert juttatta érvényre és azokat a külföldi totalitárius rendszereket kezdte utánozni, amelyek a későbbi végzetes útra terelték. Elég arra gondolni, hogy csupán két héttel a zsolnai egyezményt követően, október 19-én, az iskolarendszer keresztény-katolikus alapokon történő átszervezésére irányuló kísérlete során egy rendelkezéssel a szlovákot nyilvánította az állam egyetlen hivatalos nyelvivé, megszüntetve ezzel a cseh és szlovák nyelv korábbi egyenértékűségét a közhivatalokban csakúgy, mint az iskolákban.¹⁶ Ezen túlmenően, anélkül hogy figyelembe vette volna az érintett hivatalnokokat, a tartományi kormány szlovákosítási

15 „Der Ausgangspunkt seiner damals noch offiziellen Parteiideologie erschien noch nicht totalitär – aber autoritäre Züge, auch im Verhältnis des Staates zur Kirche und Religion, klangen deutlich durch. Der von Tiso oftmals hervorgehobene Grundsatz, der Staat sei nur Mittel zum Zweck und nicht Selbstzweck, wurde von der jungen Intelligenz abgelehnt. Die Losung Hlinkas »Ein Volk, ein Gott« konnte zu diesem Zeitpunkt noch von der SVP übernommen und propagiert werden. Doch Tiso selbst leitete mit dem erzwungenen Parteienzusammenschluss unter der Forderung »Ein Volk, ein Gott, eine Partei« die 'innere Revolution' ein und ebnete den 'Radikalen' den Weg, um den Umbau und schließlich den Ruin des Staates durch eine gedankenlose Nachahmung wesensfremder Vorbilder auszuführen.” Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 117–118. o.

16 „Durch die Verordnung über die 'ausschließliche Verwendung der slowakischen Sprache als Staatssprache in der Slowakei' wurde sowohl im Amtsverkehr wie für die Schule der Gebrauch des Slowakischen für verbindlich erklärt.” Vö. *uo.*, 197. o.

kísérlete révén habozás nélkül üldözőbe vette a teljes közigazgatási apparátust, és 1938. november 30-án „demonstratíván 300 cseh nemzetiségű tanárt és 50 bírót bocsátott el, további hasonló intézkedések kilátásba helyezésével”.¹⁷

Tiso Szlovákiája, úgy tűnt, inkább csak gazdasági kényszer diktálta megfontolásokból maradt a régi államszövetségben, mivel az ország pénzügyi helyzete akkoriban nem engedte volna meg a központi kormánytól való teljes elszakadást.¹⁸

Véleményünk szerint a dolgok állásának csak realista értékelésével magyarázható Tisonak a pillanatnyi helyzettől függő, mindig a mérsékelt és a radikális között ingadozó politikai állásfoglalása. Ezért nem fogadhatjuk el Tiso tevékenységének igazolásakor azt a mentséget, hogy állítólag nem volt képes pártja radikális szárnyával szembe helyezkedni,¹⁹ a szlovák vezető ugyanis nem kevés politikai érzékről adott tanúbizonyságot azzal, hogy önmagát jelölte Hlinka utódjául, hiszen így jelentősen kiterjesztette hatalmát a Szlovák Néppártban,²⁰ és legyőzte nagy riválisát Sidort is.

Abban az időben Szlovákia gazdasági-pénzügyi helyzete katasztrofálisnak volt mondható. Nacionalista politikája következtében az ország elveszítette mind a cseh, mind a zsidó befektetőket, akik pedig a szlovák gazdasági és ipari befektetések nagy részét ellenőrzésük alatt tartották. Ezen túlmenően könnyen elképzelhető, hogy a központi kormány milyen kétségek között bocsátott újabb befektetendő tőkét a függetlenségre törő országrész rendelkezésére.

Az 1938. november 2-án hozott bécsi döntés értelmében Szlovákia kénytelen volt lemondani szomszédjai javára 10.423 km² területről, és azzal együtt 859.885 főnyi lakosról (köztük 276.287 szlovákról, 505.808 magyarról,²¹ 26.181 zsidóról, 8.967 németről és 1.829 ruténről): a Magyarország számára átadott területek kétségkívül mind gazdasági, mind pedig pszichológiai szempontból növelhették Szlovákia nehézségeit.²² Kétségtelenül valószínű az a nézet, miszerint ebben az időben a legradikálisabb szeparatista áramlatok kialakulását elsősorban gazdasági és pénzügyi megfontolások

17 Vö. *uo.*, 197. o.

18 Vö. *uo.*, 124. o.

19 „Tiso war nicht der Mann, um sich dem Ansturm der radikalen jungen Intelligenz kraftvoll entgegenzustellen und ihre Aktivität in konstruktive Bahnen zu leiten.” Vö. *uo.*, 118. o.

20 Vö. *uo.*, 81–82. o.

21 Az 1938. december 15-i népszámlálás adatai szerint, a szlovák közigazgatástól akkor leválasztott területeken a lakosság 84,5%-a magyar volt. Vö. VÍGH KÁROLY: *A szlovákiai magyar-ság sorsa*, Budapest, (évsz. nélkül), Bereményi Kiadó, 104. o.

22 Vö. HOENSCH, J.K., *i. m.* 123. o.

akadályozták. Az effajta elgondolások akkoriban határt szabtak a központi kormány imázsát ért legsúlyosabb vádaknak, amelyet felelősnek tartottak a Ciano és Ribbentrop bíraskodása mellett Bécsben hozott döntés negatív kihatásáért. „A Szlovák Néppárt a történekekért és a döntés negatív eredményéért a központi kormányzást tette felelőssé a külpolitikájában elkövetett hibák miatt.” Ezalatt azonban, „a szlovák gazdaság gyengesége megbénította a szeparatista törekvéseket és még inkább szükségessé tette a történelmi országhoz való közeledést.”²³ Véleményünk szerint ezzel a gazdasági gyengeséggel magyarázható Tiso ez idő tájt tanúsított mérsékelt és megfontolt viselkedése. Pár hónappal később ugyanis már ő is a párt radikálisai felé hajlott, akik „a pittsburghi egyezmény vagy a Hlinka-féle kulturális örökség által elképzelt autonómiát teljes mértékben elégtelennek ítélték és teljes mértékben osztották Tuka álláspontját, miszerint a nemzeti folytonosságot csakis Szlovákia függetlensége biztosíthatja.” Az ún. radikálisok ismérvei között volt a csehek, a magyarok, a kommunisták és a zsidók iránti gyűlölet, valamint az olyan totalitárius rendszerek csodálata mint Mussolini Olaszországa, Pilsudski Lengyelországa és Hitler Németországa.²⁴

Ezek a Szlovák Néppárton belüli szélsőséges csoportok ideális egységet alkottak a német kisebbség pártjával, a Franz Karmasin vezette *Karpatendeutsche Partei* jel, amely szintén a nemzeti szocialista ideológia követője volt és Hitler aktív támogatását élvezte.

Tiso nemzeti szocializmus iránt tanúsított megalkuvó és végletekig felelőtlen magatartása akkor válik nyilvánvalóvá, amikor rögtön a zsolnai egyezmény után (amely jó néhány engedményt tett a központi kormányzat részéről a szlovák autonómiával kapcsolatban), még 1938. október 6-ról 7-re virradó éjszakán felvette a kapcsolatot Karmasinnal, a Szlovák Néppárt radikális és németbarát szárnyának képviselője, Šaňo Mach közvetítésével. A Birodalommal annyira várt kapcsolatok kialakításában beígért együttmű-

23 „Die Rückwirkungen des Wiener Schiedsspruchs auf das Verhältnis zwischen Tschechen und Slowaken waren bedeutungsvoll. Die SVP machte die fehlerhafte Außenpolitik der Zentralregierung für die Mißerfolge der Verhandlungen und das negative Ergebnis der Arbitrage verantwortlich. Die Schwäche des slowakischen Wirtschaftspotentials führte zu einer Lähmung der ‘separatistischen’ Tendenzen und erzwang eine engere Anlehnung an die historischen Länder.” Vö. *uo.*, 124. o.

24 „Ihnen reichte eine dem Pittsburger Abkommen oder dem Hlinka’schen Vermächtnis entsprechende Autonomie nicht aus, als überzeugte Nationalisten teilten sie Tukas Auffassung, daß nur die staatliche Selbständigkeit den Fortbestand der Nation sichern könnte. Ein genereller Tschechen- und Ungarn-Haß, eine offene Kommunisten- und Judenfeindlichkeit, die grenzenlose Bewunderung für die autoritär und totalitär regierten Staaten waren den ‘Radikalen’ gemein. Ihre Sympathie verteilten sie etwa gleichmäßig auf das Italien Mussolinis, das Polen Pilsudskis und das Deutschland Hitlers.” Vö. *uo.*, 127. o.

ködésért cserébe a német kisebbségi párt vezetőjének Tiso a szlovákiai németek számára autonómiát, valamint a nemzeti szocializmushoz való csatlakozásuk szabad kinyilvánítását ajánlotta fel.²⁵

Ez a kezdeményezés rendkívül fontosnak és jelentősnek tűnik a szlovák vezető politikai és morális arcukat illetően. Az adott történelmi helyzet figyelembevételével Tiso magatartása ma is teljes súlyosságában értékelendő. Az 1938. szeptember 29–30-án tartott müncheni konferencián Csehszlovákiának át kellett engednie Németország számára a Szudéta-vidéket, egy olyan területet, ahol a Skoda acélművek találhatók. Ez a döntés nyilvánvalóan nagyon meggyengítette az 1919. szeptember 10-én St. Germain-en-Layeben elismert új államot. Tiso azonban azzal a lépésével, amellyel arra számított, hogy német támogatással szembeszállhat a magyar részről felmerülő határrevíziós követelésekkel, nem ért el egyebet, mint hogy belülről aknázza alá az amúgy is gyenge alapokon nyugvó csehszlovák államot és ezzel a hazaárulás gyanúját is magára vonta. Az 1938. október 6-ai zsolnai egyezmény ugyanis Szlovákia „nemzeti autonómiáját” és nem függetlenségét szentesítette; Tiso valójában egy olyan állam rovására vette fel az ellenséggel a kapcsolatot, amelynek akkor Szlovákia részét képezte, és amelynek felbomlásához viselkedésével nem kis mértékben ő is hozzájárult.

Tiso politikája tehát alapjában véve arra irányult, hogy a magyarokkal folytatott határrevíziós tárgyalásokban biztosítsa a németek támogatását. E feltételezést támasztják alá azon kijelentései is, amelyeket ő maga vádlottként tett a Nemzetbíróság előtt, 1947. március 17–18-án. Tiso öngazolás-ként kijelentette: a kommunista párttal szemben hozott intézkedések, valamint azok az ígéretei, hogy a zsidó kérdést nemzeti szocialista példa alapján fogja megoldani, azt a célt szolgálták, hogy Hitler jóindulatát ezzel is biztosítsa.²⁶

Tisonak bizonyára nagy csalódást okozott Ribbentrop, német külügyminiszternek az 1938 novemberében folyó bécsi tárgyalásokon tanúsított viselkedése, ami miatt Karmasin német pártjával a kapcsolatok átmenetileg megszakadtak. A válság azonban csupán átmeneti volt és gyorsan megoldódott miután Karmasin, Tiso és Ďurčanský 1939. január 16-án tisztázta a

25 „Gleich nach dem Silleiner Abkommen, in der Nacht vom 6. auf den 7. Oktober, nahmen Tiso und Karmasin durch die Vermittlung von Šaňo Mach Verhandlungen auf. Karmasin bot für Tisos Zusage, den Karpatendeutschen das freie Bekenntnis zum Nationalsozialismus und die Selbstverwaltung zu gestatten, die loyale Mitarbeit bei der Herstellung der gewünschten Kontakte zu den reichsdeutschen Stellen an.” *Vö. uo.*, 174–175. o.

26 *Vö. uo.*, 175. o. 17. jegyzet

helyzetet.²⁷ A szerződés erején túl, amellyel a német nacionalisták vezetője rendelkezett a Birodalom részéről biztosított hathatós támogatás révén, Karmasin e győzelmét az ún. német szimpatizánsok – közöttük legradikálisabb képviselőik Tuka és Mach – egyre növekvő politikai befolyásának köszönhetette. A kettejük részéről érkező nyomás 1939 februárjától kezdve egyre érzékelhetőbbé vált.

Rudolf Beran, új csehszlovák miniszterelnök más, a Szlovák Néppárt által is üdvözölt politikát folytatott²⁸ Szlovákiával kapcsolatban, különösen mivel szakított Benešnek az állam és az egyház merev szétválasztását célzó liberális vonalával, ám mindennek ellenére újbóli közeledési kísérlete végül sikertelen maradt. A szlovák kormány hajthatatlansága arra ösztökélte a cseh felet, hogy 1938 decemberében a közös állam megmentéséért reménytelen kísérletet tegyen jelentős engedmények formájában. A nehézségek ellenére Beran beleegyezett 9000 cseh közalkalmazott és köztisztviselő Szlovákiából történő visszahívásába, ígéretet tett 4000 hivatásos katonai státus létrehozására a csehszlovák hadseregben szlovák tisztek számára, valamint a központi kormány gazdasági támogatását ajánlotta fel, megkönnyítve ezzel egy saját közigazgatási apparátus létrehozását.²⁹ Jóllehet Beran nem mutatott hajlandóságot arra, hogy a tárgyalások során a szlovákok által kitartóan követelt önálló szlovák hadsereg felállítását engedélyezze, mégis – a közös állam megmentése érdekében – a szlovákok kéréseinek jelentős mértékben engedett a cseh fél. Az a tény, hogy a miniszterelnök készen mutatkozott a „zsidó kérdést” a helyi szlovák kormány javaslatának és nyomásának hatására³⁰ egyfajta szerződéses elvi alapokon tárgyalni a központi kormánnyal, a Szlovák Néppárt alapvetően antiszemita szemléletét tükrözi. Ebben az időben Sidor radikalizmusa, aki német mintára képzelte el a „zsidó kérdés” megoldását,³¹ került Tiso látszólag óvatosabb álláspontjával. Tiso mérsékelt felfogásától – aki 1938. október 6-án az autonóm Szlovákia miniszterelnöke lett – nem álltak távol gazdasági megfontolások sem, hiszen abban az időben a helyi kormányzat igyekezett jelentős gazdasági segítséget kiharcolni a központi kormánynál. Tiso ezen túlmenően teljesen tisztában volt azzal, hogy a legszélsőségesebb áramlatokhoz történő csatlakozása kedvezőtlen

27 Vö. *uo.*, 187. o.

28 „Der von Beran initiierte Übergang auf die ‘St. Wenzels-Politik’ – die Absage an den bisherigen ‘freigeistigen’ Kurs unter Beneš, die Betonung der ideologischen Homogenität des Gesamtstaates und die Annäherung an die katholische Kirche – fand die volle Zustimmung der SVP.” Vö. *uo.*, 198. o.

29 Vö. *uo.*, 200–201. o.

30 Vö. *uo.*

31 Vö. *uo.*, 199. o.

hatást váltana ki az amerikai szlovák emigránsokból, akik már korábban is oly sokkal járultak hozzá a szlovák ügyhöz, s ígéretük szerint a későbbiekben is készen álltak erre.³²

A Szlovák Néppárt főleg csehek és zsidók ellen irányuló nacionalista politikája 1938 októberétől kezdve folyamatos tőkeáramláshoz vezetett, és egyben elbátortalanította a külföldi befektetőket is. Tisonak tehát óriási szüksége volt Prága pénzügyi segítségére, amely rendkívül készségesnek mutatkozott erre a közös állam iránti lojálisabb magatartásért cserébe. A cseheket aggodalommal töltötték el mind a szlovákiai erős katolikus irányzatok és ennek következtében a vatikáni diplomácia beavatkozása az ország belügyeibe,³³ mind pedig az ún. radikális szlovákok és a német ügynökök között lévő kapcsolatok.³⁴ A cseh aggodalmak beigazolódni látszottak, amennyiben Tiso semmit sem tett azért, hogy eltávolodjon a párt radikális szárnya által követett politikától, s hagyta, hogy 1939. február 12-én Tuka – még ha magánemberként is – Berlinbe menjen, s ott a szlovák követelésekhez Hitler támogatását kérje.³⁵

1939. február 21-én, a pozsonyi országgyűlés napirendje szerint elhangzott egy kormánynyilatkozat, amely megerősítette a közös államtól való elszakadási szándékot. Az új politikai irányvonal sovinizmusa Tisonak a Dietában tett azon programnyilatkozataiból is kiviláglott, amelyekben a csehek eltávolítását kérte a közigazgatásból, az iskolákból és a szállítmá-

32 Vö. *uo.*

33 Ilyen aggodalmaknak adott hangot Chvalkovský külügyminiszter, aki a közös állam számára veszélyesnek ítélte a Vatikán belügyekbe történő beavatkozását: „Chvalkovský beklagte sich bei Henke über den Mißbrauch der Autonomie zum Schaden des Gesamtstaates und zur Schwächung der Zentralregierung durch die SVP; er machte auch kein Hehl aus den gespannten Beziehungen. Besonders beunruhigt zeigte sich der Außenminister über die starken katholischen Tendenzen in der Slowakei und die offenbare Abhängigkeit der Landesregierung von den Weisungen des Vatikans, die er als internationale Gefahr für den Gesamtstaat und ungünstig für die Verbesserung des Verhältnisses zwischen Berlin und Prag bezeichnete.” Vö. *uo.*, 201. o. 36. jegyzet.

34 Hácha elnök Karácsonya és az 1938/39-es esztendő Szilvesztere között Szlovákiában tett látogatása mindenekelőtt annak volt köszönhető, hogy a szlovák „radikálisok” és a német ügynökök közötti kapcsolatokról – Szlovákiai függetlenségére vonatkozó – aggasztó bizonyítékokra derült fény. Beran és Hácha egyaránt abban bíztak, hogy rá tudják bírni Tisót az ilyen eszmecserék leállítására: „Beran und Hácha hofften, unter Vermeidung einer direkten Intervention mit möglichen internationalen Komplikationen Tiso durch gütiges Zureden zu einem Versprechen zu veranlassen, die ‘Souveränitätsgespräche’ zwischen Mitgliedern der SVP und deutschen Agenten zu unterbinden.” Vö. *uo.*, 203–204. o.

35 „Das slowakische Kabinett unter Tiso, unsicher, unentschlossen und prinzipiell mit der Selbständigkeit sympathisierend, ließ dagegen den Dingen weitgehend ihren Lauf. Es legte auch Tuka nichts in den Weg, als der ‘Märtyrer des slowakischen Volkes’ nach Berlin abfuhr, um dem Führer die Zielsetzungen der ‘Radikalen’ zu erläutern.” Vö. *uo.*, 225–226. o.

nyozásból, követelte a szlovák hadsereg megalakítását, s egyúttal bejelentette a „*zsidó probléma megoldását*”.³⁶

A történetírás egy része Tiso politikájáért Hitler azon nyílt fenyegetéseit okolja, melyekkel Szlovákia függetlensége kikiáltásának elmaradása esetén kilátásba helyezte az ország felosztását Németország, Lengyelország és Magyarország között. A magyar agresszió réme Tisót arra készítette, hogy Szlovákia megmentéséért a náci karjaiba vesse magát.³⁷ Ez a magyarázat akkor lehetne elfogadható, ha Tiso a csehekkel szemben lojálisabb magatartást tanúsított volna, és – amint ezt megjegyeztük – nem létesített volna egyidejűleg kapcsolatot az ellenséggel is.

Prága növekvő aggodalommal figyelte mind az egyre élesebben körvonalazódó szeparatista áramlatot, mind Tiso intenzív közeledését a radikális álláspontokhoz. Az aggodalom azonban akkor vezetett a szó szoros értelemben vett riadalomhoz, amikor semmiképpen sem sikerült tisztázni a problémákat Tisóval, aki mindennek tetejébe a központi kormány egyetlen fontos ülésén sem vett részt. Ennek következtében a prágai kormány az 1939. március 9-éről 10-ére virradó éjjel felmentette tisztségéből.

Prágában ekkor Szlovákiát Karol Sidor képviselte, aki – az elszakadás kérdésében – fokozatosan egyre mérsékeltebb álláspontra helyezkedett. Támogatta a Lengyelországhoz való közeledés gondolatát annak érdekében, hogy a német szimpatizánsok Tisóra kifejtett nyomását ellensúlyozza. Sidor, miután felhagyott korábbi radikális szeparatista felfogásával és akkoriban mérsékeltebb autonómia hirdetőjének bizonyult, a csehek szemében Tiso helyére a legmegfelelőbb jelöltnek tűnt. Tiso felmentését még az irányában elfogult történészek is jogosnak tartják, és szemére vetik, hogy eltúrte az ún. radikálisoknak a Harmadik Birodalommal és Lengyelországgal fenntartott kapcsolatait, s ezzel hazaárulást követett el. Ráadásul Tiso nemcsak eltúrta, de ő maga is ápolta ilyenfajta kapcsolatokat.³⁸ E viselkedést enyhítendő, az elnézőbb történetírás mentséget keres számára mondván, hogy a Magyarországtól való félelmét Hitler és diplomáciája eszközként használta fel, hogy Szlovákiát saját stratégiai céljainak kiszolgálására rávegye.

Tagadhatatlan azonban, hogy Tiso politikájával mindent megtett azért, hogy a Führer kedvében járjon. Késznek mutatkozott arra, hogy Hitler eszközként használja fel, és ez személyes ambícióinak is megfelelt, így nem habozott Sidort

36 Vö. *uo.*, 230–231. o.

37 Vö. *uo.* 292–293. o.

38 „Doch Tiso tolerierte auch die landesverräterischen Kontakte der ‘Radikalen’ zum deutschen Reich und Polen, ja, er autorisierte sie und machte selbst von ihnen Gebrauch.” Vö. *uo.*, 261. o.

lemondásra szólítani. Sidor azonban nem engedett Hitler és kollaboránsai nyomásának, akik Szlovákia függetlenségének kikiáltására akarták rávenni,³⁹ sőt visszautasította az 1939. március 13-i engeraui találkozást Arthur Seyss-Inquarttal, Hitler bécsi helytartójával.⁴⁰ Szívesen fogadta viszont a magyar kisebbség szlovákiai képviselőjét, Eszterházy János grófot, aki a tárgyalást követően azonnal Budapestre indult, feltehetőleg azzal a céllal, hogy meg nem támadási garanciát kérjen a magyar kormánytól, s ezzel semlegesítse Hitler taktikáját, amely továbbra is a magyar megszállás fenyegető rémképét lebegtette.⁴¹

Sidornak a magyar kisebbség képviselőjébe helyezett bizalma nem volt alaptalan, bizonyítja ezt az is, hogy bár Seyss-Inquart minden módon igyekezett Eszterházyt Sidor ellen hangolni, szándéka nem járt sikerrel. Sőt, Eszterházy 1939. március 12-én határozottan visszautasította Seyss-Inquart Bécsbe szóló meghívását, aki telefonált Eszterházynek és „*kellemetlen kérdéseket tett fel neki a magyar kisebbség és a Sidor-kormány közötti kapcsolatot illetően*”. Egyúttal azt is sugallta, hogy a *Karpatendeutsche Partei* vezetőjével, Franz Karmasinnal közös, e látogatás alkalmával kidolgozandó kölcsönös megállapodásra juthatnak.⁴² Nemcsak ekkor mutatkozott meg a magyar kisebbség képviselőjének erkölcsi nagysága⁴³ és magánemberi bátorsága, de a későbbiek során is, amikor 1942 májusában, a Dieta 63 képviselője közül egyedül ő szavazott a zsidók deportálásáról szóló törvény ellen.⁴⁴

39 Vö. *uo.*, 280–283. o.

40 Vö. *uo.* 296. o.

41 „Die Mission Eszterházy in Budapest konnte nicht aufgeklärt werden. Wahrscheinlich versuchte Sidor, über ihn bei der ungarischen Regierung eine Nichtangriffs-Garantie zu erwirken, um damit den deutschen Druck paralysieren zu können.” Vö. *uo.*, 129. jegyzet.

42 „Seyss-Inquart rief Eszterházy am Morgen des 12. März an und stellte ihm ‘einige unbequeme Fragen über das Verhältnis der ungarischen Minderheit zur Regierung Sidor’. Eine Einladung, am nächsten Tag mit Karmasin zu Beratungen über ein gemeinsames Vorgehen nach Wien zu kommen, lehnte Eszterházy ab.” Vö. *uo.*, 285. o. 71. jegyzet.

43 A bécsi döntés után a Szlovákiára kényszerített területi átengedések ellenére az önálló szlovák területen 57.897 magyar maradt. Eszterházy volt az egyetlen hivatalosan elismert magyar párt, az Egyesült Magyar Párt elnöke. Vö. SZABÓ A. FERENC, *i. m.* 52. o. Ez a – 1941. vége felé hivatalosan elismert – párt, amelynek Eszterházy volt az elnöke és parlamenti képviselője, a korábbi Magyar Párt örököse volt. A párt politikai arculatáról Eszterházy 1939. április 5-én a szlovák parlament előtt elhangzott egyik beszédében tárta fel annak ideológiai ismérveit, amikor ezt mondta: „Megvan a magyarzatunk arra, hogy mi magyarok nem alakultunk át nemzetszocialista párttá. A nemzetszocializmus német képződmény, amelyet mi nem vállalunk fel. A jóézés, az önfegyelem és a magyar mentalitás az, ami erre az állásfoglalásra készít minket.” Vö. SZALATNAY REZSŐ: *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között*, in „Kronika”, n.11/18, Toronto, 1992, 19–24. o.

44 „Gróf Eszterházy János, magyar parlamenti képviselő a zsidók deportálásáról szóló törvény ellen szavaz.” Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 163. o., 21. jegyzet.

Ez a tény jól mutatja, hogy Tiso legalább is részben kipuhathatta volna a „magyar veszélyt”, még mielőtt a Führer karjaiba vetette volna magát. Ő azonban nyíltan kimutatta mélyből fakadó gyűlöletét minden iránt, ami magyar volt, s így túlságosan könnyen került Hitler hatása alá: Tiso számára cáfolhatatlannak tűnt, hogy „*minden baj okozói a magyarok*”.⁴⁵

Miközben Sidor olyan politikai irányvonalat kezdett követni, amely a központi kormánnyal való kompromisszumra törekedett, könnyen észrevehető ezzel párhuzamosan Tiso ellentétes szándéka. Ő ugyanis egyre szorosabb együttműködést alakított ki pártja ún. radikális elemeivel, e zzel a *Nástup* csoportot helyezte előtérbe.⁴⁶ A prágai kormány aggodalma tehát Tiso 1939. február 21-én, a pozsonyi Dietán tartott beszéde miatt – mint látni fogjuk – teljesen megalapozott volt. A Berlinnel ezt követően kezdeményezett gazdasági tárgyalások Tiso politikáját a csehszlovák állam alkotmányával nyílt ellentétbe kergették: a külkapcsolatok ugyanis kizárólag a központi kormány hatáskörébe tartozhattak, és főleg nem sérthették a közös állam érdekeit. A Szlovákia és Németország közötti bilaterális kapcsolatok, amelyek közvetlenül a zsolnai egyezmény után, Karmasin közvetítésével titokban kezdődtek, Tuka⁴⁷ és Hitler között 1939. február 12-én Berlinben

Különböző kutatások és tanulmányok igazolják ma, hogy az Eszterházy vezette magyar párt volt az egyetlen politikai erő, amely nem működött együtt a nemzeti szocializmussal. Vö. FÁBRY ZOLTÁN: *A vádlott megszólal*, in „Kritika”, 1981/8, 8. o.

Ebben az értelemben, a zsidók – Mach által bejelentett – deportálási tervével egyidejűleg született meg az az elképzelés, hogy cseréljék ki a Szlovákiában élő magyarokat a Magyarországon élő szlovákokkal. Vö. JANICS KÁLMÁN: *A hontalanság évei. A szlovák magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*, Bratislava, 1992, 48. o.

Mach ötletét, hogy távolítsák el a magyar etnikumhoz tartozókat Szlovákiából, a Kassai csehszlovák kormány programjával került megvalósításra 1945. április 13-án. Vö. *uo.*, 128. o.

Ez a kormány, amelynek elnöke a szociáldemokrata Zdenek Fierlinger, elnökhelyettese pedig a kommunista Klement Gottwald volt, úgy vélte, hogy a magyar etnikumú csoport – annak idején Horthy Magyarországnak javára tett határáthelyezés kedvezményezettjeként – mint olyan kollektíven bűnös a fasizmus miatt, így tehát a csehszlovák Köztársaság áruelőjének tekintendő. A visszaállított Köztársaság elnöke, Eduard Beneš is megérkezett 1945. április 3-án az ideiglenes székhelyre, Kassára, és alig két nappal megérkezése után lépett érvénybe az ún. Kassai program 16 pontja. A 8. pont megfosztotta állampolgárságuktól a Csehszlovák köztársaságban élő németeket és a magyarokat. Ezen események tragikus iróniája, hogy újabb diszkriminációs hullám vette kezdetét, ezúttal az etnikai kisebbségek rovására, Prága központossított hatalma alatt.

45 „Mir ist klar geworden, dass hier die Wurzer des Übels war, dei diesen Ungarn, dass hierhin die Gefahr lag.” Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 301. o.

46 „Yet the Radicals were gaining friends, Josef Tiso being their most important convert...”, Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 26. o.

47 Szlovákiában Vojtech Tuka ún. „rég-új” politikusnak számított. Pozsony közbenjárására a központi kormány szóbeli ígélet ellenében szabadon bocsátotta. Annak ellenére, hogy a hosszú

létrejött találkozóval még nagyobb lendületet vettek. Tiso, mint a szlovák minisztertanács elnöke, sem rosszállását, sem pedig tiltakozását nem fejezte ki Tuka utazásával kapcsolatban. A találkozó alkalmával Tuka a szlovák függetlenség érdekében Hitler támogatását kérte, előkészítve ezzel valamilyen módon a találkozót, 1939. február 25-i németországi találkozó számára, ahová viszont Ferdinánd Ďurčanský és Mikuláš Pružinský, az akkori külügy- és gazdasági miniszter ment el. E látogatás célja az volt, hogy biztató ígéretet kapjanak a konkrét német gazdasági támogatást illetően, amelyet azonban Berlin csak akkor garantált – mint Göring pontosításából kiderül – ha a szlovák függetlenséget haladéktanul kikiáltják.⁴⁸

Az akkoriban betöltött funkciója és az 1939. február 21-én a szlovák Dieta előtt tartott megalkuvást nem tűrő beszéde alapján – melyben az új állam alkotmányát a helyi kormány elsődleges céljaként határozta meg⁴⁹ – igen könnyen bizonyítható, hogy Tiso e politikai irányvonal megalkotói között szerepelt, ami igencsak megkérdőjelez bizonyos őt igazoló magyarázatokat. Szinte elképzelhetetlen tehát Tisót a fent említett kezdeményezéseken kívülállónak tekinteni, hiszen – mint a Dieta előtti kijelentései is bizonyítják – e kezdeményezések politikai számításai részét képezték. Viselkedése így ahhoz hasonlatos, mint aki „elhajítja a követ, majd elrejtja a kezét”. Miután eleinte határozatlannak mutatkozott a központi kormánnyal való nyílt szakítást illetően, hiszen egy darabig bízott a lassú és békés változásban, azt követően viszont pártja liberálisainak szabad kezét adott. Amikor viszont a szóban forgó terv megvalósíthatatlannak bizonyult, részben a radikális csoport folyamatos megerősödése miatt, Tiso nem habozott „*megalkuvó módon a szeparatista tábor felé fordulni*”.⁵⁰

raboskodásban megromlott fizikai állapota, szellemi képességéhez és becsvégyához kétség sem fért. A radikálisok soraiba lépett, és „*mint Sidor, Ďurčanský és Mach ő is megtalálta a Harmadik Birodalomhoz vezető utat. Ahelyett, hogy elfogadta volna a felajánlott tanári állást a pozsonyi egyetemen – ahogy azt a mérsékeltek remélték –, inkább élvonalbeli politikus lett.*” Mint a Hlinka gárdák megválasztott rendes főparancsnoka, néhány veteránt magához vonzott a *Rodobrana* radikális csoporttól, valamint további radikálisokat, „*hatása pedig igen hamar érezhető volt*”, olyannyira, hogy ezzel tovább nőtt a radikálisok és a mérsékeltek közötti szakadék a SZNP-n belül. *Vö. uo.*, 25. o.

48 „Die slowakischen Minister versuchten eine verbindliche Zusage über die Höhe der finanziellen Unterstützung der Reichsregierung nach Ausrufung der ‘Souveränität’ zu erhalten. Göring erklärte den slowakischen Unterhändlern offen, daß sie ‘nur in dem Fall, wenn Ihr euch sofort von den Tschechen trennt’, mit deutscher Hilfe rechnen könnten.” *Vö. HOENSCH, J. K., i. m.* 233. o.

49 *Vö. uo.*, 229–230. o.

50 *Vö. uo.*, 242–243. o.

Bizonyára a Szlovák Néppárt és a központi kormány közötti szakítást nem jó szemmel néző Vatikánnak is köszönhető, hogy Szlovákiának a közös államtól való elszakadását Tiso nem siettette.⁵¹ Ráadásul a magyar területi követelésektől való félelem még szorosabb együttműködést igényelt volna a központi kormánnyal.

Miért tűrte el akkor Tiso bármiféle pszichológiai ellenállás nélkül Hitler és kollaboránsai ígéreteit és burkolt fenyegetéseit Szlovákia esetleges felosztásával kapcsolatban? A válasz talán a szlovák vezető sajátos nemzeti érzésében keresendő, amely a közös cseh és a szlovák állam gondolatával soha nem tudott megbékélni. Már 1939 elejétől kezdve kifejezte azon szándékát, hogy összekesse a nacionalizmus eszméjét és a keresztény tanítást. Egy 1939. január 18-i kijelentésében,⁵² amelyben szlovák miniszterelnökként a kereszténységről úgy nyilatkozott mint egyszerű ideológiáról és nem mint vallásról – ezzel a vallást és a politikát ugyanarra szintre helyezte –, Tiso világosan felvázolta politikai és vallási hitvallásának lényegi pontjait. Ez a „keresztény ideológiával” megtámogatott szlovák nemzeti tudat határozott érvényre juttatását feltételezte, mivel Tiso meg volt győződve arról, hogy a kettő között nincs semmiféle ellentmondás. A kereszténység és a nemzeti érzelem közé tett téves egyenlőséggel, és különösen az utóbbinak tulajdonított elsőbbség volt az oka annak, hogy a korszak náci-fasiszta ideológiáival egy hullámhosszra került. Tiso eszméinek veszélyessége a csehszlovák állam egységére túlságosan is nyilvánvaló volt, és ebből a szempontból teljesen érthető, hogy a központi kormány 1939. március 10-én felmentette miniszterelnöki megbízatásából és Sidort ültette a helyére.

Tiso beszédeiben könnyen felfedezhető a fenti eszmék folyamatos jelenléte, s ezzel bizonyítható, hogy hosszas megfontolás és nem egyfajta átmeneti zavarodottság vagy kritikátlan ideológiai lelkesedés eredményezte őket. *„Dr. Tiso bevetette minden egyházi és világi szónoki képességét annak érdekében, hogy megmagyarázza a Hlinka-féle, »népi« Szlovákia nemzeti*

51 Vö. *uo.* 247. o.

52 „Wir wollen und werden nicht die Sklaven irgendwelcher Ideologien sein, die nicht aus unserer slowakischen Tradition hervorgehen und unserem christlich-slowakischen Charakter fremd sind. Unsere einzige Ideologie wird das real verstandene Interesse der slowakischen Nation sein. Ich erkläre dies auch noch klar hinsichtlich der christlichen Ideologie, denn ich bin überzeugt, daß ein Gegensatz zwischen der christlichen Ideologie und dem Interesse der Nation unmöglich ist. Die christliche Ideologie in unserem nationalpolitischen Leben steht also außerhalb jeder Diskussion, aber um so mehr müssen wir es verstehen, allen übrigen Ideologien kritisch gegenüber zu stehen, um nicht deren Sklaven zu werden...Pflügen wir die Ideologie der Souveränität der slowakischen Nation, lassen wir uns von der Liebe zu den Unsern leiten, deren Zukunft wir sichern wollen”. Vö. *uo.*, 231. o.

szocialista módon történő létrehozásának szükségességét. Dr. Tiso, akarva akaratlan, beépült a hitleri rendszerbe. Beszédei közül az 1941. szeptember 14-i különösen emlékezetessé vált, amellyel egyenesen azt sugallta, hogy a náciizmus a pápai tanításokhoz csatlakozott.”⁵³

Amint korábban utaltunk rá, 1939. március 13-án Sidor fogadta Eszterházy grófot, aki a megbeszélés után azonnal Budapestre utazott. Még aznap Berlinben Hitler fogadta Tisót Ďurčanskýval együtt. E megbeszélés eredménye lett az ún. „szlovák függetlenség”. Ezt a találkozót az indokolta, hogy Sidor nem volt hajlandó együttműködni a náciikkal⁵⁴, így Hitler számára Tiso testesítette meg utolsó reményét, hogy megvalósíthassa politikai és stratégiai terveit Szlovákiában: ezért személyes megbeszélésre hívta meg őket,⁵⁵ amelynek során a Führer ismét felvázolta a magyar agresszió rémképét, amely szerinte csak függetlenségük kikiáltásával kerülhető el, és ezzel Szlovákiát a Birodalom védelme alá helyezik.⁵⁶ Érkezésekor Tisót a berlini repülőtéren az általában csak államfőnek kijáró katonai tiszteletadással fogadták, jóllehet akkoriban semmilyen hivatalos tisztséget⁵⁷ nem látott el, és rögtön Hitler baljós varázsának hatása alá került. Későbbi bevallása szerint azonnal felismerte, hogy „az évszázad legnagyobb embere” előtt áll, s biztosította a Führert Szlovákia hűsége felől.⁵⁸

53 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, GIORGIO: *Il Vaticano nella Seconda Guerra Mondiale*, Milano, 1992, 221. o.

54 „Nachdem Sidor die Mitarbeit verweigert hatte, wollte Hitler auf Initiative Ďurčanskýs und Kirschbaums unter Ausschaltung des Auswärtigen Amtes und auch Kepplers noch einmal Kontakt den Kontakt zu Tiso aufnehmen, da sich in der Slowakei sonst niemand mit genügendem Prestige und Rückhalt zur Durchführung 'legaler Maßnahmen' anbot.” Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 286. o.

55 Tiso csak akkor mutatkozott hajlandónak elfogadni a Németországba szóló meghívást, miután megbizonyosodott arról, hogy Hitler személyesen fogadja. Vö. *uo.*, 287. o.

56 „Er (Hitler) hätte sich nicht 'mit seinem Freunde Ungarn zu verfeinden brauchen', wenn Sidor, nach Kepplers Meldung 'ein Soldat Prags', sich der Lösung der Slowakei aus dem tschechischen Staatenverband widersetze. Daher habe er Tiso kommen lassen, 'um in ganz kurzer Zeit über diese Frage Klarheit zu haben'. /.../ Sobald die Slowaken ihre Selbständigkeitswünsche zu erkennen gäben, wäre er immer noch zu ihrer Unterstützung, ja sogar zur Garantie bereit. Wolle sich die Slowakei jedoch nicht von Prag lösen, 'so überlasse er das Schicksal der Slowakei den Ereignissen, für die er nicht mehr verantwortlich sei.'” Vö. *uo.*, 290–291. o.

57 „Hitler ließ den 'Privatmann' Tiso bei der Landung in Berlin Tempelhof mit den einem Regierungschef gebührenden militärischen Ehren empfangen – damit wurde dem Besuch auch äußerlich ein offizieller Charakter verliehen und die Stellung der Reichsregierung, Tiso noch als rechtmäßigen Ministerpräsidenten anzuerkennen, dokumentiert.” Vö. *uo.*, 289. o.

58 „Tiso hatte sofort erkannt, daß er 'dem größten Mann des Jahrhunderts' gegenüberstand. Ihm blieb es überlassen, Hitler zu danken und zu versichern, 'daß der Führer sich auf die Slowakei verlassen könne'.” Vö. *uo.*, 291. o.

A Hitler által felidézett magyar fenyegetés nem maradt hatástalan azért sem, mert – ahogy korábban megjegyeztük – Tiso a magyarokat tekintette minden baj forrásának. Tiso, Sidorral ellentétben, aki Eszterházyt keresztül igyekezett kifürkészni a magyarok szándékait, meg sem próbált megbizonyosodni arról, vajon a Hitler által Berlinben elhintett félelem indokolt volt-e. A találkozót követő napon, 1939. március 14-én viszont megjelent a szlovák Dieta előtt és beszámolt a Führerrel folytatott megbeszélésről. Tiso ebben kiemelte a Magyarország által jelentett veszélyt, és kijelentette, hogy csak a függetlenség kikiáltásával lehet elhárítani a fenyegető magyar veszélyt. A képviselőket, akiknek a függetlenség mellett vagy ellen kellett nyilatkozni, nyílt szavazásra szólították fel.⁵⁹ Ezen antidemokratikus módszer választása világossá teszi Tiso szándékát, hogy a képviselőket erőszakkal rákényszerítse a Prágától való függetlenség kimondására. Ezenkívül Tiso Sidorra is nyomást gyakorolt, hogy az lemondjon miniszterelnöki megbízatásáról, hiszen mint „Prága katonája” Hitler számára elfogadhatatlannak bizonyult. Sidor kénytelen volt meghajolni Tiso akarata előtt, amelyet pártja többségének döntése is megerősített.⁶⁰

Ezekből az eseményekből is nyilvánvaló, hogy Tiso tudatosan hagyta, hogy Hitler eszközként használja, és jogosan merül fel a gyanú, hogy mindezt azért tette, mert abból személyes haszna is származott. Ő is, akár Tuka együttműködött annak érdekében, hogy Sidort elszigeteljék, és ténylegesen lemondásra kényszerítsék.⁶¹ Sidor lemondásakor, a szlovák Dieta előtt tartott

59 „For the Radicals, now including Tiso, no pressure was necessary. Hitler’s threats were aimed at the moderates and for the stubborn (as Sidor was believed to be.)

Tiso refused to proclaim Slovakia’s independence in Berlin, justifiably regarding such a step as arbitrary and illegal. Instead, he asked to convene the Slovak Diet on the next day, March 14. Again in Bratislava, Tiso addressed the diet and described his interview with Hitler. Tiso recalled the Führer’s threats and dangers posed by Hungary. He explained that independence would eliminate the immediate dangers and would provide the Slovaks with an opportunity of self determination. The logic of these words could not escape the deputies. Asked by the diet’s speaker to vote openly by standing, the deputies were denied even a chance of expressing their true feelings.” Vö. JELINEK, Y., *i.m.* . 30. o.

60 „Außer den Ministern waren nur noch Tiso, Ďurčanský, Mederly und Mach anwesend. Tiso gab einen kurzen Abriß über die Berliner Gespräche und legte Sidor, da Hitler ihn als ‘Soldat Prags’ nicht als verfassungsmäßigen Ministerpräsidenten akzeptieren könne, den Rücktritt nahe. Sidor beugte sich dem Verdikt, als die Mehrheit in Anbetracht der internationalen Lage und unter dem Eindruck der Entschlossenheit Hitlers zustimmte, den Bericht Tisos über seine Berlin-Reise in den Mittelpunkt der Landtagssitzung zu stellen.” Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 297. o.

61 Tiso and Tuka cooperated in efforts to disarm Sidor for their mutual benefit. They took a clear stand during a session of the Party’s presidium on May 15 when an ultimatum was submitted to Sidor to leave the country or to be taken under guard. Sidor subsequently accepted

felszólalásában Tiso sikeresen használta fel a magyar veszélyt, amikor azt közölte a gyűléssel, hogy a Führer tájékoztatta őt a magyarok szándékáról, miszerint az elkövetkező napokban elfoglalják Szlovákiát, és hogy az egyetlen megfelelő intézkedés e terv megakadályozására a szlovák függetlenség kikiáltása. Ekkor Tiso beszámolt a Hitlernek adott válaszáról is, mellyel megerősítette: „*a Führer soha nem fog a szlovák népben csalódni, és ő maga [Tiso] pedig soha nem fogja elfelejteni, amit Hitler Szlovákiáért tett...*”⁶²

A történelmi eseményekből, valamint a kortársak megnyilvánulásaiból ítélve, ettől a pillanattól fogva a politikai erők súlypontja teljesen a radikálisok mezejére tolódott. Jelzés értékűnek látszik, hogy a németbarát radikálisok többsége Tisót támogatta és soraikból semmiféle ellenvetés nem hangzott el szlovák kormányfővé választásával kapcsolatban.

Az új állam kihirdetése, 1939. március 19. után írták alá Németországgal a védelmi szerződést (*Schutzvertrag*). 1939. március 23-án magyar csapatok lépték át a határt és szlovák területre léptek annak ellenére, hogy Magyarország korábban, 1939. március 15-én elismerte az új államot. A magyar csapatok által 1939. március 14-éről 15-ére virradó éjszakán elkövetett területsértés következményeként a német kormány figyelmeztetést intézett Magyarországhoz, aminek eredményeképpen kénytelen volt visszavonulni és elismerni az új államot.⁶³ A magyar csapatok csak az után lendültek újból mozgásba, hogy Csáky István, akkori magyar külügyminiszter 1939. március 17-én tájékoztatta a német külügyminisztert, hogy a magyar hadsereg „*szükséges hadműveletek miatt az Ung folyó völgyében, néhány ponton kénytelen átlépni a Szlovákia és Kárpát-Ukrajna között húzódó jelenlegi határt*”, s Ungvártól mintegy 10 km-re kijelölni egy új demarkációs vonalat.⁶⁴ Magyarország és Szlovákia ellentétes érdekeit tekintve, Berlin álláspontja meglehetősen kétértelmű volt. Jóllehet a német diplomácia semmit

appointment as Slovak minister to the Holy See, where his influence was greatly diminished. Vö. JELINEK. Y., *i. m.* 34. o.

62 „Tiso wiederholte seine Antwort an Hitler. Der Führer werde nie von dem slowakischen Volk enttäuscht werden und nie werde er vergessen, was Hitler für die Slowakei getan habe...” Vö. HOENSCH, J. K., *i. m.* 302. o.

63 „Anfangs beabsichtigte Grenzverletzungen ungarischer Truppen in der Ostslowakei, die in der Nacht vom 14. auf den 15. März erfolgten, lösten sowohl die Mobilisierung von fünf Jahrgängen in der Slowakei als auch eine Ermahnung der Reichsregierung aus. Die ungarische Regierung anerkannte als erste noch am 15. März den slowakischen Staat; über den Grafen Eszterházy bot auch die ungarische Minderheit ihre Mitarbeit an.” Vö. *uo.*, 326. o.

64 „Am gleichen Tag hatte jedoch Csáky das Auswärtige Amt unterrichtet, daß die Honved infolge notwendiger Operationen im Ung-Tal die bisherige Grenze zwischen der Slowakei und der Karpaten-Ukraine an einigen Stellen überschreiten müsse und eine neue Demarkationslinie etwa 10km westlich von Ungvár angegeben.” Vö. *uo.*, 327. o.

nem tett annak érdekében, hogy Magyarországot az 1939. március 23-án elfoglalt Kárpát-Ukrajnából visszavonulásra készítse, és rávette Szlovákiát, hogy 1939. április 4-ével mondjon le 1670 km² területről valamint az ottani 40.000 lakosról Magyarország javára,⁶⁵ a magyar agresszióval kapcsolatban viszont minden felelősséget elhárított magáról.⁶⁶

Paradox módon Szlovákiai függetlenségének kikiáltása, amelynek – Tiso 1939. március 14-én, a Dieta előtt tett kijelentései alapján – meg kellett volna védenie Szlovákiát a magyar inváziótól, valójában felkorbácsolta a vizeket és a magyarok részéről lépést váltott ki. Ha Tiso kizárólag Hitler nyomására cselekedett volna – amint ő maga a háború után, 1947. március 18-án a pozsonyi Nemzetbíróság előtt kijelentette⁶⁷ –, abban a pillanatban tisztán kellett volna, hogy lásson, és nem lett volna szabad rendfíthetetlenül továbbra is a náci Németországgal együttműködni, és olyan együttműködést felvállalni, amelynek, ne felejtjük el, fő kreatora ő volt. Tiso következetlen politikai magatartása abból is világosan kitűnik, hogy sem a korábbi, 1938. november 2-i bécsi döntés – amelynek következtében Szlovákia már elveszített néhány déli területet Magyarország javára –, sem pedig ezek a későbbi terület-átengedések a szomszédos ország javára nem változtattak a Harmadik Birodalommal szemben tanúsított szlovák politikán.

Az elszenvedett büntető intézkedések ellenére, Tiso továbbra is kitartott a hitleri Németországgal kötött szoros szövetség mellett, amely egy bizonyos fokú megalkuváson túl csak az ideológiai hasonlósággal és a Führer által egyébiránt viszonzott személyes rokonszenvvel, valamint egyéni ambícióival magyarázható.

Tiso ráadásul még a Vatikán részéről másfél évvel később érkező nyomásnak is ellenállt. „*A Szentszék aggodalommal figyelte mind dr. Tiso hatalomra jutását, mind pedig egyházi személyek politikai és erkölcsi felelősséget követelő pozíciókba történő kinevezését. A pápa mindent megtett annak érdekében, hogy rábírja Tisót, mondjon le köztársasági elnöki megbízatásáról.*”⁶⁸ Nem szabad elfelejtenünk, hogy Tiso 1938. október 6. és 1939. március 10. között, majd az 1939. március 14. és október 26. közötti idő-

65 „Unter deutschem Druck stimmte das Kabinett Tiso am 4. April 1939 der Abtretung von 1670 km, mit etwas über 40 000 Einwohnern zu.” Vö. *uo.*, 329. o.

66 „Den Protesten der slowakischen Regierung ließ Csáky antworten, daß das ungarische Vorrücken mit ausdrücklicher Genehmigung der Reichsregierung erfolge – doch das Auswärtige Amt in Berlin lehnte entschieden jede Verantwortung für die Militärmaßnahmen der Honved ab.” Vö. *uo.*, 328. o.

67 „A szlovák Dieta Hitler nyomása nélkül soha nem szavazott volna a függetlenség mellett”. Vö. *uo.*, 307. o.

68 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 221. o.

szakban töltötte be a minisztertanács elnöki posztját, ezután, 1945. április 5-ig a köztársasági elnök tisztségét. „XII. Pius azzal bízta meg a berlini nunciust, hogy találja meg a módját, hogy határozottan monsignor Tiso tudomására hozza, a Szentszék egyáltalán nem nézi jó szemmel azt a megbízást és szerepet, amelyet országában magára vállalt. Erre 1941. augusztus 21-én került sor. Ám Tiso akkorra már korábban, 1940. július 28-án titokban találkozott Hitlerrel Berghofban, és befolyása alá került. E találkozó után fokozatosan teret hódítottak a nemzeti szocialista módszerek Szlovákiában, amely ténylegesen Németország igájába hajtotta magát.”⁶⁹

3. TERÜLETI TERJESZKEDÉS ÉS SZLOVÁK NACIONALIZMUS

Jogos az észrevétel, miszerint a nemzeti szocialista ideológia szlovákiai elterjesztésében bécsi nácik játszották a főszerepet. A bécsi és a pozsonyi politikusok közötti rokonszenvet a közös magyarelles érzelm táplálta, amely mindkét ország vezető rétegeit széles körben jellemezte. Ilyen értelemben Berlin politikája józanabbnak mutatkozott, mert a szlovák és a magyar féllel egyaránt barátságot ápoló, kifinomultabb politikai stratégiával és saját elképzelései szerint igyekezett rendezni e földrajzi térség helyzetét ügyes reálpolitikája révén.⁷⁰ Így bármilyen eltolódás következett is be Berlin politikájában akár az egyik, akár a másik ország javára, ez mindenképpen meghatározó volt. A Szlovákia irányában megmutatkozó egyre szembeötlőbb rokonszenv a Hitler és Tiso közötti növekvő ideológiai affinitásnak is tulajdonítható. Efelől nem hagy kétséget az Egyesült Államok prágai nagykövetségének akkori másodtanácsosa, George Kennan leírása a Szlovák Néppárt 1938-tól használatos náci módszereiről, továbbá egy amerikai miniszter prágai útja alkalmával tett kommentárja az akkori szlovák rendszerrel kapcsolatban, aki azt nyilvánosan zsidóellenesnek, szabadkőművesség-ellenesnek és németbarátnak minősítette.⁷¹ Tiso látszólag minden nehézség nélkül tette magáévá e politikát, amelyet a *Ludak* ideológiában rejlő, heves nacionalizmus is ösztönzött azzal, hogy az egyre erősödő szlovákosító hadjáratával minden kisebbség elnyomására töreke-

69 Vö. *uo.*

70 Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 22. o.

71 „George Kennan described the new order in Slovakia as having ‘a predilection for swastika methods in internal politics.’ /.../ ‘The present regime in Slovakia is one which is openly anti-Jewish, antifreemason and pro-German. It has adopted a number of its political methods from German models. To this extent it may be said to be at least under the influence of totalitarian ideologies.’” Vö. *uo.*, 24. o.

dett. Jellemző, hogy a szlovákosítás kezdetben az összes nemzeti kisebbséget, még a németet is sújtotta. A kisebbségek helyzete azonban Szlovákián belül eltérő volt, annak a támogatásnak függvényében, amelyet néhány nemzetiség külföldről kapott. A szlovákiai németek helyzete messzemenően a legjobb volt, olyannyira, hogy képes volt a szlovák politikára hatást gyakorolni a Birodalomtól kapott jelentős támogatás révén. Ami viszont a szlovákiai magyar kisebbséget illeti, kapott ugyan segítséget Magyarországról, bár a magyar állam nem tudott akkora támogatást nyújtani, mint amekkora a németeknek jutott. Ugyanakkor a magyarországi szlovák kisebbség jelenlétének köszönhetően a magyar kisebbséggel szemben esetlegesen alkalmazott szlovák rendszabályok hasonlóképpen figyelmes mérlegelés tárgyát képezhették magyar részről, és így kihatással lehettek volna a szlovák kisebbség helyzetére. A legrosszabb bánásmódban minden bizonnyal az ukránok részesültek, akiktől olykor még az alkotmányos jogait is megtagadták, bár hivatalosan elismert kisebbséget képeztek. A kisszámú lengyel kisebbségnek az ukránokhoz hasonló bánásmód jutott osztályrészül. A ranglista alján voltak a zsidók és a cigányok.⁷²

E talajból nőtt ki az akkori szlovákiai sovinizmus, amely nem kímélte még a saját, nyugati szláv nyelvcsaládhoz tartozó rokonait, azaz a cseheket és a lengyeleket sem.

A már említett, 1940. július 28-án Hitlerrel folytatott tárgyaláson Tiso a maga részéről határozottan visszautasította a pánszlávizmus eszméjét. *„Hogy mit is jelentett ez, [Tisonak] már bőséges tapasztalata volt ezen a téren az elmúlt húsz esztendő alatt Csehszlovákiával és Lengyelországgal kapcsolatban. A legkevesbé sem állt szándékában harmadszorra is átélni ezt Oroszországgal. Ráadásul ebben jelentős vallási és kulturális különbségekkel is számolni kellett e tekintetben. E politika támogatására a Szlovákiában terjesztett röpcédulákat Tiso a zsidók, a magyarok és a csehek tevékenységének tulajdonította, amelynek célja Szlovákia rágalmozása volt Németország előtt.”*⁷³

A pánszlávizmus visszautasítása Tiso részéről saját kulturális neveltetésében gyökerezett, amelyet az akkoriban divatos elméleteken alapuló nacionalizmus jellemezett. Ezen elméletek középpontjában az az elképzelés állt, miszerint Szlovákia a térség legősibb állama, és Szvatopluk királysága, mind

72 Vö. *uo.*, 102–108. o.

73 Vö. HILLGRUBER, ANDREAS: *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*, Frankfurt, 1970, I, 191. o.

Szent Vencel, mind pedig Szent István uralkodását megelőzte.⁷⁴ Ilyen értelemben Szent Cirill és Metód tevékenységét is arra használták fel, hogy a szlovákok szerepének fontosságát hangsúlyozzák a kereszténység szláv népek közötti elterjesztésében. A történelem ilyen erőltetett interpretációja volt a kereszténység és a szlovák nacionalizmus közötti kapocs, és ez szolgáltatta az ideológiai alapot ahhoz, amit szlovák klerikális fasizmusnak fognak majd nevezni.⁷⁵

A szlovák állam alkotmányának igazolására védelmezőinek feltétlenül szükség volt olyan történelmi múltra, amelyhez saját identitásuk érdekében kapcsolódhattak, és Szvatopluk mítoszában vélték felfedezni azt, akinek a körülbelül ezer évvel korábban bekövetkezett halála hirtelen félbeszakította a mitikus Nagy Morvaországi civilizáció virágzását. Tiso és a Szlovák Néppárt olyan államra vágyott, amely végérvényesen elválasztja őket testvéreiktől. Ebben az értelemben a pánszlávizmus – ahogy azt Tiso Hitlernek megjegyezte – csupán akadályt jelentett volna, mint ahogy akadályt jelentett azokkal a népekkel (csehekkel és lengyelekkel) való uniójuk, amelyek nyugati-szláv nyelvcsaládjához a szlovákok is tartoztak.

Tiso és a Szlovák Néppárt ilyen elzárkózó magatartása képezte az alapját annak a féktelen nacionalizmusnak, amely aztán – mint már utaltunk rá – a többi kisebbséggel való kapcsolatában is megmutatkozott, és azért nyeri majd el Hitler támogatását és segítségét, mert érdekeik egybeestek.

Az ellenszenv, melyet Tiso a csehek és lengyelek iránt mutatott Hitler előtt, pontos politikai számítást takart, és egybevágott a radikális *Nástup* csoport nyíltan sovíniszta és expanzionista magatartásával. A Tisóhoz közel álló radikális szószóló, Kirschbaum szavaival élve, a cél az volt „*hogy a szlovák állam határait kiterjesszék az Isten által nekünk adományozott utolsó falut is beleértve*”: a szlovák kutatók pedig úgy gondolták, hogy keleti irányban az utolsó falu Uzsgorod, nyugat felé Morvaország egyharmada, dél felé egészen Budapestig húzódik ez a terület.⁷⁶

Ebből a szempontból különös jelentőségre tett szert Černák, szlovák nagykövet 1939. október 21-én Berlinben, a Führernél tett látogatása. Bár a náci Németország által Lengyelország ellen indított támadásban való szlo-

74 Nagy Morvaország földrajzi visszaállításáról vö. EÖRDÖGH, ISTVÁN: *Alle origini dell'espansionismo romeno nella Transilvania ungherese (1916–1920)*, Cosenza, 1992. Magyar kiadása: EÖRDÖGH ISTVÁN: *Erdély román megszállása (1916–1920)*. Olasz és vatikáni levéltári források alapján, Lazi, Szeged, 2000.

75 Vö. JELINEK, Y. *i. m.* különös tekintettel a 8. fejezetre: „Clerical Fascism at Work”, 101–124. o.

76 Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 64. o.

vák részvétel – Tiso elnök és a szlovák csapatok főparancsnoka felhívásait figyelembe véve – inkább csak szavakra korlátozódott, mégsem szabad alábecsülni az intervencióban való részvételi szándékot, melyet Szlovákia 1939. augusztus 27-én tanúsított.⁷⁷ A területi terjeszkedés szándéka, amely Szlovákiát ilyen állásfoglalásra készítette, nyilvánvalóan kiderül Černák Hitlerrel folytatott, korábban már idézett megbeszéléséből, melynek során a szlovák nagykövet kifejezetten kérte az egykor Lengyelországhoz tartozó területek csatolását. A Kárpátokban található olyan határvidékekről volt szó, amelyeket a lengyel állam 1920-ban, 1924-ben, illetve 1938-ban kebelezett be. Černák kérését történelmi, etnikai, nyelvi, katonai és erkölcsi jellegű jogaik visszakövetelésével indokolta. A tárgyaláson már bizonyosnak látszott, hogy Hitler egyetért a szlovák petícióval, így Černák célja az írásos beleegyezés megszerzése volt, amelyet a Führer készséggel teljesített. A kérdéses területeket hivatalosan 1939. november 21-én adta át Németország Szlovákiának⁷⁸ a nyilvánvaló lojalitás jutalmául. A Lengyelország megtámadásakor tanúsított szlovák magatartást Hitler rendkívül nagyra értékelte, különösen egy másik állam, nevezetesen Magyarország állásfoglalásához viszonyítva. Amint maga Hitler nyilvánvalóan utalt erre a körülményre, Magyarország megtagadta, hogy német csapatok haladjanak át az ország területén. Hitler ezzel azt kívánta mindenki értésére adni, hogy „*Szlovákia magatartásával végérvényesen független állam lett.*”⁷⁹

A megbeszélésből kiderül, hogy Hitler pozitívan értékelte Szlovákia részvételét katonai vállalkozásaiban, amelyeket a történészek – olykor ellentmondásosan – inkább csak szimbolikus közreműködésnek tartanak. Mindazonáltal a Szlovákia által Lengyelország rovására elért területszerzésen túl e közreműködés Tiso számára magas kitüntetés adományozásával is járt.⁸⁰

77 „Der bei der Zerschlagung der ‘Rest-Tschechoslowakei’ Mitte März 1939 geschaffene deutsche ‘Schutz-Staat’ Slowakei hatte sich am 27. 8. 1939 zur Teilnahme am Feldzug gegen Polen bereit erklärt, doch blieb selbst die (aus Teilen der drei ursprünglich für den Feldzug vorgesehenen Divisionen gebildete) kleine ‘gemischte’ Kampfgruppe außerhalb der Kriegshandlungen. Die Teilnahme der Slowakei am Feldzug gegen Polen beschränkte sich faktisch auf Aufrufe des Ministerpräsidenten Tiso und des Oberbefehlshabers der slowakischen Truppen. Dennoch war die Slowakei bestrebt, bei der Aufteilung Polens einen – wenn auch begrenzten – Territorialgewinn davonzutragen.” Vö. HILLGRUBER, A., *i. m.* . 54. o.

78 Vö. *uo.*

79 Vö. *uo.*, 54–55. o.

80 „Nicht unerheblich trug die Slowakei zu Hitlers militärischen Unternehmungen bei. Vom Waagtal aus, dem Stationierungsgebiet deutscher Einheiten, griff die Heeresgruppe List in den Polenfeldzug an der Karpatenfront ein. Die mehr symbolische Teilnahme der nach deutschen Vorbild und von deutschen Ausbildern organisierten slowakischen Armee an den Kampfhandlungen honorierte Hitler mit der Rückgabe des 1919 und 1938 in der Jaworina und

Černák Hitlerrel folytatott 1939. október 21-i megbeszéléséhez visszatérve kétségtelenül figyelemre méltó, ahogyan Černák – megragadva az alkalmat –, a beszélgetést az újonnan létrehozott állam határain kívüli, vagyis a magyarországi szlovákokra terelte, s ezzel a már említett 1938. november 2-i bécsi döntés revízióját sürgette, sajnálkozva azon, hogy Magyarország területén akkor etnika csoportokban 600.000 szlovák élt. Hitler válaszában világosan utalt annak lehetőségére, hogy Németország a jövőben támogatni fogja Szlovákiát e területi követeléseiben, továbbá elmondta, hogy a bécsi döntés során tanúsított német magatartás az akkori szlovák kormány viselkedésének volt köszönhető, amely nehézséget támasztott a német csapatok szlovák területre való lépésével szemben.⁸¹

A megbeszélés nyilvánvalóvá tette, hogy Hitler szándékai szerint a területi vitákban csak az az ország részesülhet előnyben, amelyik jobban magáévá teszi a hitleri ideológiát. A Führer látszólag érdeklődést mutatott a Magyarországon élő szlovák népesség Černák által illusztrált statisztikai adatai és ottani gyötrődései iránt. Valójában azonban, a Magyarországgal szembeni – valószínűleg a magyar zsidóellenes törvény mértékletessége⁸² miatt elhangzott – kritikákat, Hillgruber magyarázata szerint jelzésértékűnek szánták Szlovákia számára, hogy csatlakozzon a Birodalom állásfoglalásaihoz. A jelzést a szlovák nagykövet készséggel azonnal magáévá tette, amint visszatért a beszélgetés kiinduló témájához, azaz az említett lengyel területek Szlovákiához történő visszacsatolásához, és Hitler igenlő válaszát az alábbi

dem Arwa-Distrikt an Polen gefallenen Gebiets und mit der Verleihung des Großkreuzes des Schwarzen-Adler Ordens an Tiso.” Vö. HOENSCH, J. K., *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918–1978*, Stuttgart, 1978, 102. o.

81 „Černák spricht nun von etwa 600.000 Slowaken, die in kompakten Volksgruppen seit dem Wiener Schiedsspruch in Ungarn lebten. Der Führer meint, die Abtrennung dieser Gebiete sei durch die zögernde Haltung der Slowakei in den damaligen entscheidenden Tagen beeinflusst worden. Damals hätte die slowakische Regierung große Schwierigkeiten gemacht bei dem Gedanken, deutsche Truppen hereinzulassen, so daß sich bei ihm im entscheidenden Augenblick der Gedanke durchgesetzt habe, er müsse sich aus diesen ganzen Fragen völlig heraushalten und sich mit diesen Problemen nicht belasten./.../”

„Auf die Frage von Černák, ob für die Slowakei die Möglichkeit bestünde, später einmal über die Bevölkerungsfragen zu sprechen, antwortete der Führer, daß er sich, sobald dieses Problem spruchreif sei, mit der slowakischen Regierung in Verbindung setzen würde.” Vö. HILLGRUBER, A.: *i. m.* 57. o.

82 „Er fragte Herrn Černák, ob die Zahlen, die er eben genannt habe, wirklich zuverlässig seien? Černák bestätigte dies und erwähnt, daß die ungarischen Statistiken stark gefälscht seien. Seine Zahlen aber stützten sich auf zuverlässige Volkszählungen aus dem Jahre 1910. Er erzählte anschließend von den ungarischen Unterdrückungen der in Ungarn lebenden Slowaken. Der Führer stimmt dem zu, und er erläutert ferner die seltsame ungarische Haltung. Die Ungarn wollen von uns auf gewissen Gebiet nichts lernen...” Vö. *uo.*

módon kommentálta: „tudomásul kell venni, ha egy nép nem lép fel Németország elsődleges érdekei ellen, akkor a maximális lojalításra számíthat, amint ez Szlovákia esetében is történt.”⁸³

Ugyanezen a hullámhosszon zajlott Hitler és Tiso közötti, már említett véleménycsere a Berghofban 1940. július 28-án. Tiso kijelentette, hogy „Szlovákia népe továbbra is számít Németország védelmére, és szívesen vesz részt Európa, a Führer terveinek megfelelő átrendezésében.”⁸⁴ Hitler viszont közölte beszélgetőpartnerével, hogy „egy Németországhoz közeli, független szlovák állam létrejötte nem felel meg minden európai kormány elképzeléseinek.” Magyarországra utalva Hitler hozzátette, hogy „máshol viszont ezeréves határokról, külföldi nemzeti törekvésekről és társadalmi problémákról beszélnek”.⁸⁵ A megbeszélés végén, amikor Tiso felvetette a magyar fennhatóság alatt élő szlovák kisebbség problémáját, közbeszólt a német külügyminiszter és kijelentette: „pillanatnyilag nem lehet a probléma megoldására gondolni, de talán a későbbiekben elérkezik a megfelelő pillanat”⁸⁶. Hillgruber véleménye szerint ezzel azt jósolta, hogy bizonyos feltételek mellett elképzelhető az 1938. november 2-i bécsi döntés Magyarország kárára történő revíziója.⁸⁷ A Szlovákia iránt tanúsított ilyenfajta jóindulat nem volt véletlen: meghatározta azt a nemzeti szocialista eszmékhez való csatlakozása. Egy másik közeledési lehetőséget jelentett ezen túl 1940-től a Tiso és Tuka közötti fáradhatatlan hatalmi harc.

83 „Auf die Frage Černáks, ob er seiner Regierung die Rückgliederung der Gebiete offiziell mitteilen könne, sagte der Führer, dies könne er tun, und er wolle es in einem Staatsvertrag dann noch bestätigen. Černák meinte, eine Veröffentlichung in der Presse sei das beste Argument, um gegen Benesch und die anderen Hetzer anzugehen. Er meinte ferner, daß es bekannt werden müsse, daß, wenn ein Volk sich den Lebensinteressen Deutschlands nicht feindlich gegenüberstelle, dieses von Deutschland die vollste Loyalität erwarten könne, so wie dieses bei der Slowakei geschehen ist.” Vö. *uo.*, 58. o.

84 Vö. *uo.*, 187. o.

85 Vö. *uo.*, 189–190. o.

86 Vö. *uo.*, 191–192. o.

87 Vö. *uo.*, 24. jegyzet

4. TISO ANTISZEMITIZMUSA

A legújabb történetírás egy része hajlik arra, hogy bizonyos értelemben feloldja Tisót az erőteljes antiszemita politika vádjá alól, és ezzel pártja radikális képviselőire – Tuka, Mach, Ďurčanský személyére – hárítsa a Szlovákiában lezajlott zsidó deportálások felelősségét. A korabeli tények és dokumentumok figyelmes értékelése azonban ellentmond az ilyen véleményeknek, az adatok pedig világosan beszélnek. Tiso pártja már a kezdetektől fogva nyilvánvaló hajlandóságot mutatott az antiszemita elméletek iránt. Ďurčanský 1938. október 12-én igyekezett megszerezni a szlovák szeparatista programhoz Göring támogatását, és próbálta elérni az új állam határainak ezt követő átrajzolását, hangsúlyozva egyúttal azt az ígérését, hogy Szlovákiában is a Birodalomban létező zsidótörvényekkel azonos törvényeket fognak bevezetni.⁸⁸ Tiso így eleinte a zsidóknak „csak” az ország gazdasági életéből történő kizárásához járult hozzá. Az 1940. május 29-i törvénnyel azonban a zsidókat kényszermunkára kötelezték.⁸⁹

1941. szeptember 9-én, a 198/1941. sz. törvény értelmében a nürnbergi-hez⁹⁰ hasonló zsidótörvényt fogadtak el, amely – ami a „zsidó” meghatározást illeti – még a német törvényeknél is szélesebb körű értelmezést adott.⁹¹

Az efféle törvényhozás szerzői között bár kétségtelenül Mach és Tuka is szerepelt, Tiso e kérdéssel kapcsolatos magatartását illetően néhány olyan fontos következtetést lehet levonni, melyek nem sok kétséget hagynak személyisége igazi mivoltáról.

88 „Obzwar die Volkspartei von Anfang an antisemitischen Ideen huldigte und sich Ďurčanský bereits am 12. Oktober 1938 Görings Unterstützung bei der Festlegung der Grenzen und des Separationsprogramms mit dem Versprechen zu erkaufen versuchte, in der Slowakei eine dem Reich analoge Judengesetzgebung einzuführen, hatte Tiso anfangs nur Massnahmen zur Verdrängung der Juden aus dem Wirtschaftsleben zugestimmt.” Vö. HOENSCH, J. K., *Geschichte der...*, i. m. 104. o.

89 Vö. *uo.*

90 „The Slovak anti-Jewish drive began soon after the establishment of the new state by the enactment of a decree relating to definition of Jews (April 18, 1939). This definition, which reflected the views of Dr. Bernhard Lösener as incorporated in the Nurenberg Laws of 1935, was subsequently adopted as part of the so-called Jewish Code (Židovský kodex, Judenkodex), which was promulgated as Law no. 198/1941 on September 9, 1941, Vö. BRAHAM, RANDOLPH L., *The politics of the genocide. The Holocaust in Hungary*, New York 1981, II, 914. o

91 „The first and second paragraphs of the *Collection* give a broader definition of a Jew and Jewish cross-breed than the German law.” Vö. JELINEK, Y., i. m. 154. o., 50. jegyzet.

Tiso személyes törekvései és hatalomvágya már akkor nyilvánvaló volt, amikor Sidort 1939. március 14-én szlovák miniszterelnöki tisztségéből lemondásra kényszerítette, és ezzel ő lépett a helyére. Tiso ezen kívül, aggályait félretéve, fokozatosan közeledett a párt radikális szárnyához és elfogadta Tuka – Sidor elszigetelésére irányuló – együttműködését politikai és személyes előnyök érdekében. Így éppen a legradikálisabb és legszélsősége-sebb erők jelentettek támaszt számára a miniszterelnökségért, majd később az államelnökségért folytatott harcban. A radikálisok azért is támogatták az államelnökségért folytatott küzdelmében, mert viszonzásképpen Tukának a miniszterelnökséget garantálják majd.⁹²

Tiso és Tuka kapcsolatát is a hatalomvágy és az annak érdekében folyta-tott harc jellemezte, amely – adok-kapok alapon – 1940-ben kezdődött és csak 1942-ben ért véget, amikor Tiso végérvényesen felülkerekedett. A hatalomért folytatott harcból, amelyben Tiso az egyik, Tuka és Mach a másik oldalon helyezkedett el, az első került ki győztesen, és a náci hatalmi hierarchia legmagasabb fokán állók sem kérdőjelezték meg Tiso vezetői pozícióját, mivel Tiso együttműködési szándéka felől nem voltak kétségeik.

Ez az együttműködési szándék két úton jutott kifejezésre: egyrészt Szlo-vákia késznek mutatkozott részt venni a Szovjetunió elleni háborúban,⁹³ amelyet a kommunizmus elleni szent és kötelességszerű harcnak is tekintett, másrészt saját országán belül is folytatni kívánta e harcot a házon belüli „zsidó bolsevikok” ellen. Szlovákia ezzel – Braham meghatározása szerint – a „zsidóellenes intézkedések élharcosává vált”.⁹⁴

92 Vö. *uo.*, 34–35. o.

93 „When the German troops were concentrated in east Slovakia, the local citizens understood that Soviet Union was Germany’s next target. As early as May 2, 1941, General Catlos approached the German military attach in Slovakia, Major Becker, and offered Slovak troops in the event there was military action against Russia and a Hungarian involvement.

It is doubtful that Catlos would have discussed such an important matter without the knowledge of the Party’s hierarchy, or at least Tiso’s. Then, on June 19, 1941, General Halder inquired, in the name of Hitler, whether the Slovak Army was ready to move against the Soviet Union. Ludin contacted Tiso and Tuka, and received an affirmative answer. On June 22, 1941, Slovakia entered the war.” Vö. *uo.*, 74. o.

94 „In fact, soon after the establishment of the ‘independent’ Slovak State in march 1939, Dr. Ferdinand Ďurčanský, the new Foreign Minister, assure Hermann Göring that the Jews of Slovakia would be treated in the same way as the German Jews. Indeed, the ‘solution of the Jewish question’ become one of the main preoccupations of the new government. The policies of the government, in this as in all other respects, were influenced if not determined by the German Legation in Bratislava, which was first headed by Manfred von Killinger (March 1929- January 1941) and then by Hans Elard Ludin. /.../The Slovak anti-Jewish drive began soon after the establishment of the new state by the enactment of a decree relating to the derinition of Jews (April 18, 1939). Vö. BRAHAM, R., *i. m.* 913–914. o.

Hátra van még azonban Tiso erkölcsi szerepének tisztázása: vajon ezen intézkedésekhez való hozzájárulása bizonyos mértékben a náci vezetés részéről ránehezedő nyomásnak köszönhető-e, vagy pedig szabad akaratából történt? E kérdésben a háború után megoszlottak a vélemények. A szlovák vezetők, így Tiso, Tuka és Mach – tettüket igazolandó – az erős német nyomásra hivatkoztak. A németek közül egyedül Ludin erősítette meg ezt, míg Dieter Wisliceny, szlovákiai követségi tanácsos a zsidókérdéssel kapcsolatban határozottan állította, hogy a szlovákok önszántukból adták ki zsidóikat. Maga Ludin 1940. április 6-án a német külügyminisztériumba küldött, 89.000 szlovák zsidó önkéntes deportálásával kapcsolatos távirata Wisliceny igazát támasztja alá, ami szerint a szlovák kormány önszántából járult hozzá a deportálásokhoz. Ezen kívül a náci hatóságoknak kifizetett 500 márka minden egyes átadásra elfogott zsidó után, kétségtelenül nyilvánvalóvá teszi azt az igyekezetet, ahogyan a szlovák kormány igyekezett megszabadulni a helyi zsidóktól.⁹⁵

A zsidóellenes hadjárat első fázisát a zsidó vállalkozások szigorú árjásítási programja jellemezte. Pozsony 15.000 zsidó lakosának körülbelül egyharmadát 1941 októberében kiutasították és – az árjásítási folyamat következtében – munkatáborokba, „hasznos munka” végzésére kényszerítették őket. A legnagyobb táborokat 1941 őszén hozták létre Szered, Nyitránovák és Vihnye helységeiben. Kisebb táborok voltak Kisléván, Zsolnán, Nyitrán, Degesen, Szentgyörgyön, Lábon és Zohoron.⁹⁶

A zsidóüldözések legradikálisabb időszaka a wannsee-i „vég-ső megoldás” 1942. januári elfogadása után vette kezdetét.⁹⁷ A deportálások 1942. március 26-án kezdődtek meg. Tiso és társai legkésőbb 1942 nyaratól tudatában voltak annak, milyen pusztulás vár a zsidókra. Ennek ellenére a deportálások egészen 1942 októberéig folytak megszakítás nélkül, amikor a Vatikán és a nemzetközi zsidó szervezetek összehangolt erőinek sikerült azokat leállítani.⁹⁸

95 „The payment of RM 500 to the Nazi authorities for every Jew they agreed „to care for” is evidence of Slovak eagerness to have the local Jewry deported.” Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 154–155 o. 55. jegyzet.

96 Vö. BRAHAM, R., *i. m.* 914. o.

97 „Slovakia had the distinction of being the first country to deport masses of Jews to Auschwitz. Between March 26 and June 1942 the Slovak authorities deported approximately 52.000 Jews.” Vö. *uo.*

A szentszéki olasz Nagykövetség egyik jelentése szerint, amely tájékoztatta erről a Vatikáni Államtitkárságot, az 1943. március 25. és augusztus közepe között deportált zsidók száma elérte a 70.000 főt. Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 208. o.

98 Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 76. o.

A magyarázat Tiso viselkedésére bizonyosan abban rejlik, hogy nem akart kockáztatni a Tukával folytatott hatalmi harcban: a zsidók érdekében tett bármilyen lépés ugyanis a Führer bizalmának, és ebből következően akár a riválisával szembeni fölény elvesztését jelentette volna számára.⁹⁹

Tisonak a tettei védelmében ezt követően felhozott érvei sem bizonyulnak elfogadhatónak. A háború után ellene indított per során Tiso magatartását azzal próbálta igazolni, hogy ellenkező esetben az államot komoly veszélynek tette volna ki. Ludin, a pozsonyi német követség volt főnöke azonban ezt az érvet a per során cáfolta, mondván, hogy Szlovákiát érintő bármilyen közvetlen veszély nélkül Tiso szembe helyezkedhetett volna Hitlerrel, hiszen nagy tisztelet övezte Berlinben.¹⁰⁰

Úgy tűnik azonban, hogy más források is alátámasztják azt a következtetést, miszerint Tisót inkább személyes ambíciója és hatalomvágya, továbbá erős antiszemita és nacionalista érzelmei mozgatták, mintsem az államérdek. Amint a Hitlerrel 1943. április 22-én folytatott tárgyalással kapcsolatban jogosan jegyezték meg, Tiso – hogy felhívja magára a Führer figyelmét – nem habozott a Szlovákiában bevezetett zsidóellenes intézkedésekkel dicsekedni, és egyúttal támadni Horthy mérsékelt zsidóellenes politikáját, ezzel is aláaknázva Magyarország helyzetét.¹⁰¹ A Hitler és Horthy között korábban, 1943. április 16-án lezajlott tárgyalás igazolja, hogy a német diktátor menynyire értékelte a Szlovákia által kezdeményezett zsidóellenes rendelkezéseket. Az említett találkozó során Horthy igyekezett megvédeni Kállay miniszterelnököt a vádtól, miszerint tárgyalásokba bocsátkozott az amerikaiakkal és az angolokkal két, állítólag Törökországba utazott titkos ügynökön keresztül. A magyar kormányzó az ilyen „pletykákat” a számos Budapesten élő zsidónak tulajdonította.

99 „It appears that the president was not interested in doing anything about the Jews but preferred instead to keep abreast of his struggle to remove Tuka. To intervene with Hitler for the Jews would have cost him not only his battle against Tuka, but also the confidence of the Führer.” Vö. *uo.*, 75. o.

100 „However, Tiso was highly regarded in Berlin, and at the president’s trial Ludin stated that Tiso could have opposed Hitler without immediate danger to Slovakia.” Vö. *uo.*

101 „Tiso did not even refrain during a conversation with Hitler from boasting about what they had done against the Jews and trying to strengthen his position to undermine Hungary by constantly referring to the fact that Horthy’s policy on the Jews was mild. He constantly stressed that if the Slovak troops were fighting well that could be attributed to the fact that the Jews who allegedly would undermine this fighting spirit were disappearing from Slovakia.” Vö. RÁNKI GYÖRGY, *Horthy, Tiso and the Holocaust, in Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa: Festschrift für Jan Havránek zum 60. Geburtstag*, München 1988, 425. o. Vö. még HILLGRUBER A., *i. m.*, II. 267. o.

Horthy ebben a helyzetben arról panaszkodott, hogy Magyarországnak nem kevés gondot okoznak a zsidók. Kiemelte továbbá a kormánya által hozott olyan zsidóellenes intézkedéseket, mint a *numerus clausus* és a zsidók kizárása az egyetemekről, a sajtóból, a kulturális életből, valamint a vezetői pozíciókból. Ezzel azt kívánta hangsúlyozni, hogy mindezeket a „zsidókkal szemben hozott, morálisan igazolható” intézkedéseket azért hozta „mert végül is nem ölhette meg vagy gyilkolhatta le őket”.¹⁰² Hitler válaszában viszont a magyar zsidók számára is a szlovák zsidókéhoz hasonló bánásmódot, vagyis a koncentrációs táborokba zárást kívánta.¹⁰³

Hitler antiszemita ideológiájához közelállónak tartotta Tisót: mindezt bizonyítja a szlovák elnök már említett 1943. április 22-i látogatása során elhangzott kifakadása, amikor a német diktátor a magyarok zsidó kérdéssel kapcsolatos értetlenkedéséről és főleg Horthy állásfoglalásáról panaszkodott, ami miatt Magyarország fokozatosan Európa gettójává fog válni. A magyar társadalom, Hitler véleménye szerint, túlságosan korrupt ahhoz, hogy energikusan lépjen fel a zsidókkal szemben. „Horthy majdnem bocsánatot kért az oroszok által nyilvánvalóan meggyilkolt 35.000 zsidó miatt, akiknek »még arra sem volt idejük, hogy kezüket felemeljék« (Horthy) elmondása szerint, és hajlani látszott arra, hogy a zsidókat a legnagyobb óvatossággal kezelje. Mindez teljesen érthetetlen volt azon tapasztalatok után, amelyeket Magyarország Kun Bélával szerzett.”¹⁰⁴

Tiso antiszemita magatartása a háború vége felé sem változott, amikor a zsidók igazi sorsáról az igazság már jó ideje kitudódott. A Klessheim várban 1944. május 12-én tartott megbeszélés során Tiso arról számolt be Hitlernek, hogy Horthy megpróbált kapcsolatba lépni vele, ő azonban határozottan kijelentette: először rendezni kell Szlovákia és Magyarország közötti határkérdést, különben a közvélemény nem fogja elfogadni a megbe-

102 A Hillgruber által közölt dokumentumban szó szerint az alábbi olvasható: „was man anständigerweise gegen di Juden unternehmen könne, aber ermorden oder sonstwie umbringen könne man sie ja wohl nicht”. Vö. *uo.*, 245. o.

103 „Ungarn könne genauso wie di Slowakei die Juden in Konzentrationslagern unterbringen”. Vö. *uo.*

104 „Ungarn würde allmählich das Ghetto Europas werden, weil sich alle Juden dorthin flüchteten. Das läge nicht nur an dem Unverständnis der Ungarn hinsichtlich der Judenfrage, sondern auch daran, dass die ungarische Gesellschaft zu korrupt sei, um energisch gegen die Juden vorzugehen /.../ Horthy hätte sich wegen der 35.000 Juden eines Arbeitsbataillons, die angeblich von den Russen umgebracht worden wären, weil sie bei der Schnelligkeit der Katastrophe nicht ‘einmal die Zeit gehabt hätten, die Hände hochzuheben’, wie er sich ausdrückte, fast entschuldigt und überhaupt die Neigung gezeigt, die Juden mit grösster Vorsicht zu behandeln. Das sei nach den Erfahrungen, die Ungarn mit Bela Khun gemacht habe, absolut unverständlich.” Vö. *uo.*, 25. o.

szélést. Ezen kívül Tiso elmondta, hogyan próbálta akkor felhívni Horthy figyelmét a zsidókérdésre, feltárva előtte, hogy Szlovákiában a zsidóellenes intézkedések bevezetése után az adóbevételek számottevően megemelkedtek, hiszen a zsidók mindig is adócsalással próbálkoztak. Horthy azonban nem akarta megérteni érveit.¹⁰⁵

Tiso szavai legalább az egyik legjellemzőbb okra rávilágítanak magyarázatképpen, hogy miért is hagyta sorsukra a zsidókat: ez pedig a zsidók vagyonának megszerzése volt. Bizonyára a vallási és társadalmi gyűlölet, valamint a „zsidókérdés” megoldásában játszó úttörő szerep is meghatározó tényező volt.¹⁰⁶

Tiso politikáját sajnos más egyházi személyiségek is osztották, mint például Spiš püspöke, Ján Vojtaššák, aki sürgette az Államtanácsot, hogy emelje törvényerőre a deportálást. A Katolikus Sajtóügynökség pedig egy deportálással kapcsolatos nyilatkozatot tett közzé, amelyben leszögezték, hogy „*az Egyház nem ellenezheti az államnak a káros zsidó befolyás ellen-súlyozására hozott legitim intézkedéseit*”. A nyilatkozat elmagyarázta, hogy maguk a zsidók voltak bűnösök abban, hogy nem ismerték el a Messiást, s hogy oly szörnyű és gyalázatos keresztalált szántak neki.¹⁰⁷

A Szentszék azon próbálkozásait, amelyekkel a zsidók érdekében próbált közbelépni, kezdetben nem koronázta siker. A deportálások elleni vatikáni tiltakozásokat visszautasították és a szlovák püspöki kar fellépése az üldözöttek védelmében meglehetősen félénk kezdeményezésnek bizonyult, miután Tiso személyesen járult hozzá a deportálásokhoz.¹⁰⁸ Ludin által a német külügyminisztériumba küldött táviratok és sürgönyök a fent elmondottakra bőséges bizonyítékkal szolgálnak.¹⁰⁹

Mint már korábban utaltunk rá, magas szlovák egyházi méltóságok aktívan részt vettek az árjásításban. Sok zsidó, az életük megmentéséért folytatott reménytelen küzdelemben pénzzel igyekezett megnyerni a klérus támogatását, és ebből következően a szlovák egyház anyagi helyzetének javításához abban az időben nagymértékben járult hozzá.¹¹⁰ Így kezdődött a

105 Vö. *uo.*, 444. o.

106 „There were more reasons for this decision, not connected directly to the Party’s struggle, such as greed for Jewish property, religious and social hatred, the wish to appear as pioneers in solution of the ‘Jewish problem’ and other.” Vö. JELINEK, Y., *i. m.* 155. o. 62. jegyzet.

107 Vö. *uo.*, 76. o.

108 Vö. *uo.*

109 Vö. *uo.*, 155 o. 64–65. jegyzet.

110 „But some of the clergy, including Bishop Ján Vojtaššák, also participated in the aryanization. /.../ Jews, baptized in a desperate hope to save their lives, endowd money to various Slovak churches and to many clergymen. The economic situation of the Catholic Church in Slovakia

zsidó tulajdonon keresztül elsősorban a szlovák népeesség „korrumpálódási” folyamata. A zsidóknak való valamennyi tartozást 1942-ben eltörölték, és tulajdonukat az „árjákra” ruházták át.¹¹¹

Tiso antiszemitizmusának egy másik oka kétségtelenül kulturális és vallási neveltetéséből fakadt. Bár kezdetben, hogy úgy mondjuk, egyfajta „hagyományos” antiszemitizmusról volt szó, a hitleri antiszemitizmushoz való kapcsolódása egyre szorosabbá vált.¹¹²

Attól a pillanattól fogva, hogy a szlovák kormány a zsidó kérdés megoldását a Nürnbergi törvények szellemében szándékozott megoldani, a Tiso követte politika értelmében a zsidókat ki kellett rekeszteni az ország politikai és gazdasági életéből, hiszen Tiso pártja elfogadta a nemzeti szocialista ideológiát, és ebből következően magáénak vallotta a fajilag tiszta nemzet alapelveit: e nemzet élén pedig egyetlen párt és egyetlen vezető lehetett.¹¹³

Tisztázandó még, vajon Tiso mennyire volt tudatában annak, milyen sors várt a deportált zsidókra. Ezzel kapcsolatban kizárólag kategorikus véleményt lehet alkotni: a szlovák illegális zsidó közösség vezetőinek tanúbizonysága szerint Tiso köpönyegforgató volt, aki megtagadta az üldözöttektől a segítséget.¹¹⁴

1942 nyarától, pontosabban még az év júliusától kezdve Tiso és társai tisztában voltak azzal, hogy a németek kiirtják a zsidókat.¹¹⁵ Tiso elnök több forrásból – keleten szolgáló szlovák katonáktól, az egyháztól és különböző forrásokból – tudta, hogy mi történik. 1942 januárjától kezdve Turanec tábornok tájékoztatta az SS által elkövetett zsidóirtásokról, ezen kívül a

improved enormously during these years; new churches and the renovation of the old ones, as well as the construction of new buildings for institutes and monasteries, marked the boom.” *Vö. uo.*, 111–112. o.

111 „Another reason for the regime’s strength was bribery of the population- predominantly Slovak, with Jewish possessions – on a scale never before seen. In 1942 all debts to Jews were wiped out. Their real estate was transferred to „Aryan” ownership.” *Vö. uo.* 91. o.

112 „The anti-Jewish trend in the Church, based on the view of Jews as the killers of Jesus, were strong; and most of the priests were Slovaks who believed that the Jews, who mainly belonged to the upper or middle class, were still pro-Magyar as they had been before the First World War. The Christian Social ideology popular among some segments of the People’s Party was hostile to Jews and to liberalism, but during the twenties it represented more the traditional than the Hitler-type of antisemitism. However, the links were clear, and that is the reason that Tiso and his party immediately after they came to power were willing to introduce strong anti-Jewish legislation.” *Vö. RÁNKI, Gy., i. m.* 423. o.

113 *Vö. uo.*, 424. o.

114 „Tiso ... we personally considered him as a priest who was willing to permit everything – a hypocrite, and the worst you could expect. He did everything against his preaching...” *Vö. JELINEK Y., i. m.* 148. o. 20. jegyzet.

115 *Vö. uo.*, 76. o.

Vatikán is informálta Tisót 1942 júliusában a Lublin vidékéről deportált zsidók sorsáról.¹¹⁶ Ennek ellenére a deportálásoknak nem vetettek véget egészen 1942 októberéig, s akkor is csak a helyi és nemzetközi zsidó szervezetek, a Vatikán és a szlovák politikai és vallási elithez tartozó személyiség együttes erőfeszítéseinek hatására függesztették fel azokat.

Tiso a háború utáni perében tagadta, hogy tudott volna arról, milyen sors várt a deportált zsidókra. Eleinte azt is tagadta, hogy 1942. március 6-án a szlovák rabbik felhívást intéztek volna hozzá, amelyben világosan tájékoztatták a zsidókra váró sorsról. Csak a dokumentumon lévő *ad acta* megjegyzés láttán volt kénytelen visszavonni korábbi állításait.¹¹⁷

Az 1942. március 26-án Auschwitzba induló első vonat¹¹⁸ komoly zavart idézett elő a Szentszéken, amely felgyorsította diplomáciai tevékenységét annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljon Tisóra és a szlovák kormányra, és rábírja a deportálások felfüggesztésére. Egy nappal korábban a Szentszék pozsonyi ügyvivője arról értesítette a Vatikánt, hogy a deportálások a korábbi állításoktól eltérően nem maradtak abba, és a kapott instrukciók melletti személyes kommentárjában mons. Tardini annak a meggyőződésének adott hangot, amely talán sok más kortársa véleményét is tükrözte: „*Nem tudom, vajon e lépéseknek sikerül-e megállítani [...] az örülteket! Az örültek pedig ketten vannak: Tuka, aki cselekszik és Tiso[...], aki – papként – mindezt hagyja!*”¹¹⁹ A Szlovákiából továbbiakban is érkező hírek egyre aggasztóbbá váltak, és „*ami a helyzetet csak súlyosbította, hogy az atrocitásokat csak Szlovákiában követték el, ahol egy katolikus pap állt a kormány élén, s ahol a legfőbb hatalom egy olyan klerikális klikk kezében volt, amely nevét a megboldogult apostoli protonotárius, mons. Hlinkáról kapta. A szlovákiaihoz hasonló gaztettek ugyanakkor nem voltak lehetségesek Magyarországon, ahol protestáns vezető gyakorolta a hatalmat, de még Németországban sem,*

116 Vö. *uo.*, 155. o. 67. jegyzet.

Jelinek továbbá pontosan meghatározza, több tanúbizonyságot is hozva, hogy amikor a transzportok elindultak 1942. tavaszán, a gázkamrák még nem voltak készen. Maguk a Szlovákiából deportáltak építették meg az első gázkamrát Auschwitzban.

117 „On March 1942, the rabbis of Slovakia sent a collective letter to Tiso and the Bishops. It included the following: 'The law can describe the deportation by any name and give any reason; the fact remains that it means physical extermination of Slovak Jewry'./.../In his trial Tiso deied knowledge of this appeal. The counsel then submitted to the court the letter. It bore a remark 'ad acta'. Only when presented with the documents did Tiso admit seeing them.” Vö. *uo.*, 156. o. 67. jegyzet.

118 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 205. o.

119 Vö. BLET, P., *i. m.* 226. o.

ahol – az akár a nemzeti szocialista pártba belépett – civilek kezében volt az államigazgatás.”¹²⁰

Amikor további 20.000 szlovák zsidót érintő újabb deportálások közeledének híre eljutott a Vatikánba, Monsignor Giuseppe Burzio, a Szentszék pozsonyi ügyvivője 1943. április 7-én, a deportálások elleni tiltakozásul, az akkori államfőhöz és külügyminiszterhez, Tukához fordult. Bár nem tudta elérni a deportálások beszüntetését, Burzio legalább a körülményekről szeretett volna megbizonyosodni és Tukától megerősítést kapni arra vonatkozólag, hogy a deportálások külső nyomás hatására, nem pedig a szlovák kormány kezdeményezéséből folytak.

A szlovák miniszterelnök vérfagyasztó választ adott: *„Keresztényi becsületemre biztosíthatom, hogy saját akaratunkból és kezdeményezésünkre történik minden. Igaz, hogy felajánlották nekem a lehetőséget, hogy megvalósítsam tervemet, és én természetesen nem utasítottam vissza.”* A Szentszék látszólag Tukában látta a terv megvalósítóját, cinkosával, a belügyminiszterrel, Machhal együtt, eleve kizárva ezzel Tiso belekeveredését az ügybe.¹²¹ E kijelentések súlyának megítélésekor lényegesnek tűnik azonban az a mozzanat, hogy Tuka kétszer is többes számban beszélt a felvállalt kezdeményezést illetően, és ezzel világosan közös döntéshozásra utalt, amely jelentőségét tekintve szükségszerűen a köztársasági elnök, Tiso jóváhagyását jelentette. Tuka csupán egyetlen engedményt tett monsignor Burzióknak: a törvény által megállapított idő előtt kikeresztelkedett és az állam számára hasznosnak tekintett zsidókat nem fogják deportálni.¹²²

Miután Tiso tudomást szerzett a monsignor Burzio és Tuka között lezajlott tárgyalásról, magához hívatta a főpapot, hogy sajnálatát fejezze ki. Ezt követően a Minisztertanács 1943. április 10-i ülésén döntöttek a zsidó deportálások leállításáról és leszögezték, hogy *„a megkeresztelt zsidókat – a keresztelés dátumától függetlenül – nem deportálják, a többi zsidó esetében is óvatosan kell eljárni és csak az állam számára valóban káros elemeket fogják eltávolítani.”*¹²³ Találónan jegyezték meg, hogy a szlovák zsidók továbbra is „bizonytalan és gyötrelmes” helyzete hogyan tükrözte Tiso elnök félreérthető helyzetét.¹²⁴

A Vatikántól érkező nyomás hozzájárult a deportálások időleges leállításához, bár Tiso alapján antiszemita állásfoglalása nem változott. A szlo-

120 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 209. o.

121 Vö. BLET, P., *i. m.* 224–225. o.

122 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 219–220. o.

123 Vö. *uo.*, 220. o.

124 Vö. *uo.*

vák elnök fejében a vallási diszkrimináció érintetlen maradt, mint ahogy könnyen következtethetünk erre a vatikáni tárgyalóféllel nagy nehezen meghozott megegyezésből is, minthogy Tiso csak a megkeresztelkedett zsidók megmentésére mutatott hajlandóságot.¹²⁵

Amikor 1944 júniusában a Vörös Hadsereg Szlovákia keleti határaihoz közeledett, a rezsimmel szembeni ellenállás is kezdett érezhetőbbé válni. Így a szlovák kormány, élén Štephan Tisóval¹²⁶ 1944. augusztus 11-én statáriumot hirdetett és augusztus 25-én közvetlenül Hitlerhez fordult katonai segítséget kérve az országos felkelés elfojtására.¹²⁷

A szlovák kormány tette meglehetősen bosszantotta a szövetségeseket, különösen az amerikai kormányt, amely közbelépett a Szentszéknél annak érdekében, hogy tudassa Jozef Tisóval, a zsidókkal szemben tanúsított magatartását nem fogják elfelejteni.¹²⁸ Tiso egyáltalán nem rendült meg az Amerikából érkező figyelmeztetés hatására és „*továbbra is védelmezte a németek zsidó ellenes intézkedéseit, amelyeket a háború legfőbb igényei kényszerítettek ki. Amikor az orosz csapatok Szlovákia felé közeledtek, Tiso visszautasította, hogy a Hitler által rendelkezésére bocsátott repülővel elmeneküljön.*”¹²⁹

Tiso viselkedésére magyarázatul szolgálhat, hogy a szlovák elnök akkor tisztán látta, hogy mind saját, mind pedig a szlovák állam fennmaradása szinte kizárólag Hitlertől függött, és ez meglehetősen behatárolta választási lehetőségeit. Erős antiszemitizmusát tekintve, az alkalmazkodási kényszer nem okozhatott túl nagy gondot számára.¹³⁰

125 „It is true that Tiso was willing to give many exemptions, mostly to baptized Jews in this strongly Catholic country. To what extent it was word about events in Poland, or the intervention of the Papal Nuncio, or the bribes given do Dieter Wisliceny that made it possible for 35.000 Jews to remain in the country is not yet clear. A minority of the Slovak Jews thus survived at least until the uprising of 1944.” Vö. RÁNKI, G., *i. m.* 424. o.

126 „The partisan struggle acquired a momentum of its own, compelling the Slovak government, then headed by Stephen Tiso, to declare martial law on August 11 and finally appeal to Hitler (August 25) for urgent military assistance to help quell the uprising.” Vö. BRAHAM, R., *i. m.* 917. o.

Kiemelendő Braham szerint, hogy Štephan Tiso az akkor beteg Tuka helyett cselekedett, bár G. KOVÁCS, LÁSZLÓ–KAMENEC, IVAN a *Jozef Tiso* (1997, 146. o.) című könyvükben azt állítják, hogy A Köztársaság elnöke 1944. szeptember 4-én alakította meg az új kabinetet, élén Štephan Tisóval.

127 Vö. BRAHAM, R., *i. m.* 917. o.

128 Vö. ANGELOZZI GARIBOLDI, G., *i. m.* 222. o.

129 Vö. *uo.*

130 „Tiso was aware that he and his puppet state were entirely dependent on Hitler, so he felt that his scope of activity was more limited. Tiso did not have the choice; he had to comply. Due to the strong antisemitic traditions it was not hard to comply.” Vö. RÁNKI, G., *i. m.* 425. o.

Tiso korlátozott választási lehetőségeinek ilyen értelmezése csupán csökkeni politikai és erkölcsi bűnének súlyát, hiszen végül is ő volt annak a politikai helyzetnek az előidézője, amelybe saját maga és Szlovákia került. Amikor 1944 tavaszán a belügyminiszter, aki a megkeresztelt és nem megkeresztelt zsidók ellen borzalmas fenyegetésekkel hozakodott elő és ezzel újabb veszélyeket vázolt fel a szlovák zsidó közösség előtt, Tiso, miután ezzel kapcsolatban megkérdezte a Szentszék ügyvivőjét, Burziót, megpróbálta bagatellizálni a helyzetet azt állítva, hogy az éppen folyamatban lévő népszámlálás semmilyen deportálási szándékot nem rejt magában, hanem pusztán a veszélyesnek ítélt elemek kiszűrését célozza.¹³¹

A zsidó szervezetek ugyanakkor nem voltak meggyőződve a népszámlálás ártalmatlansága felől és eljártak a Vatikánnál, hogy a Szentszék lépjen közbe a továbbiakban annak érdekében, hogy elháruljon a deportálások veszélye.¹³² A Szentszék a feladatot úgy teljesítette, hogy folytatta diplomáciai és humanitárius misszióját az 1944. augusztus 29-i országos felkelés után is, amelyet Németország katonai segítségével és Hlinka Gárdáinak (*Pohotovostené oddiely Hlinkovej gardi*) tevékeny és kegyetlen együttműködésével sikerült elfojtani.¹³³

Tisonak ekkor lehetősége lett volna bebizonyítania ártalmatlanságát a zsidók Szlovákiából való további deportálása kapcsán, amelyet a Gestapo hajtott végre, ha igazolásul felhossa az ország elvesztett függetlenségét és a náci fennhatóság tényét. A Szentszéknek a szlovák kormánynál tett lépései következtében Sidor október 7-én „közölte a Vatikánnal, hogy a németeknek ténylegesen szándékában állt deportálni a zsidókat, de – Tiso elnök közbenjárásának köszönhetően, aki az ország alkotmányára apellált a szlovák állampolgárok érdekében – sikerült egyezségekre jutni, amelynek értelmében a zsidókat munkatáborokban gyűjtik majd össze, és nem fogják őket deportálni.”¹³⁴ A deportálások végleges leállításának illúziója azonban csak néhány napig tartott, és Hlinka gárdáinak segítségével a Gestapo igen hamar folytatta a deportálásokat.

E körülmények között Tiso segítségét „feleslegesen” kérte Burzio, aki levezetésében szó szerint idézte Tisót mint olyan személyt, aki „minden baj okát a zsidókban látja és a németek által hozott intézkedéseket úgy tekinti, mint amelyeket a háború legfőbb érdekei kényszerítettek ki”.¹³⁵ Tiso anti-

131 Vö. BLET, P., i. m. 232. o.

132 Vö. *uo.*, 232–233. o.

133 Vö. G. KOVÁCS, L – KAMENEC, I., i. m. 68–69., 144–145. o.

134 Vö. BLET, P., i. m. 234. o.

135 Vö. *uo.*

szemitizmusa itt kapcsolódott a már említett sovinizmusához, amelyet az elnök más alkalommal már bebizonyított a magyarokkal kapcsolatban, akiket ő szintén „*minden baj gyökerének*” tartott.¹³⁶

A szlovák elnök viselkedésével kapcsolatban a Szentszék reakciójára, amely elsősorban „*Tiso papi lelkiismeretéhez és méltóságához*” fordult, Tiso egy levelében azt a választ adta tettének igazolásául, hogy a „*csehek és a zsidók ellen hozott intézkedéseket*” védte, amelyek pusztán azt a célt szolgálták, hogy „*bizonyos elemek romboló hatását megszüntesse*”. Tiso szerint csehek és zsidók egyaránt előidéztek ezt a fajta cselekedetet, mivel augusztusban szövetkeztek a londoni emigrációban élő csehszlovák kormány által Szlovákiába küldött ejtőernyősökkel, hogy csatlakozzanak a helyi ellenálláshoz és következőképpen arra kényszerítették az országot, hogy német segítséget kérjenek a felkelés leverésére. Tiso ekkor a németeknek tulajdonította azt az érdemet, hogy „*elismerték és megvédték az ország függetlenségét*”, kitartva ezzel amellelt, hogy ezt az érdemet a szlovákok nem hagyhatják figyelmen kívül.¹³⁷

Az eddig összegyűjtött tények kétségtelenül bizonyítják, hogy Tiso a Szlovákiában hozott zsidóellenes intézkedések ügyébe erkölcsileg és anyagiilag egyaránt belekeveredett. A józan ész is feltételezi, hogy nem is lehetett másképpen, hiszen végig a politikai hatalom legprominensebb szereplője volt, még akkor is, amikor nem töltötte be az állam legfőbb tisztségét Szlovákiában.

Tiso arcképét azok alapján kíséreltük meg felvázolni, amit a történészek írtak róla. Ezáltal olyan személyiség képe bontakozott ki előttünk, akit a becsvágy irányított, hiszen a vizsgált időszakban egy pillanatra sem hagyott fel a politikai hataloméért folytatott harccal riválisaival szemben, legyen az Tuka, Mach vagy éppen Sidor, és akit végletekig ambivalens vonások jellemeztek, amelyek – a zsidók ellen Szlovákiában hozott intézkedések kapcsán – a Vatikánnal szemben és Hitler előtt felvett kettős viselkedésében is nyilvánvaló köpönyegforgatásnak tulajdoníthatók.

Tiso tudatosan hagyta, hogy Hitler számára eszköz legyen, amikor az Sidor kormányának megbuktatására használta fel és a zsolnai egyezmény ellenére, amely széles körű autonómiát érintő garanciákat nyújtott a szlovákoknak, titokban tárgyalásokba bocsátkozott Németországgal, és ezzel a szlovák érdekeket helyezte előtérbe a közös állam érdekeit károsítva.

136 Vö. HOENSCH, J. K., *Die Slovakei...*, i. m. 301. o.

137 Vö. BLET, P., i. m. 235–236. o.

Tiso antiszemitizmusa képezi nacionalizmusa másik oldalát, amely az utolsó pillanatig arra indította, hogy minden baj okát másokban – zsidókban, magyarokban, csehekben – keresse és hagyta, hogy kizárólag a szlovák dolgok szeretete irányítsa. Tisót letartóztatták és a háború után pedig bíróság elé állították, majd árulás és a németekkel való együttműködés vádjával halálra ítélték. Bizonyos körök mind a mai napig a történelmi körülmények balszerencsés mivolta következtében áldozatnak tartják és szinte tragikus hősnek tüntetik fel. De a primer források és idézetek által alátámasztott szakirodalom tanulmányozásából kirajzolódó alak igen messze van egy tragikus *hybris* képétől. Jóllehet ez a fajta elemző eljárás a vélemények pluralitásának és a korszaknak historiográfiai vizsgálatát jelenti, véleményünk szerint Tiso alakjának és tevékenységének felvázolása is fontos, sőt alapvető a primer források és a kortársak közvetlen tanúbizonyságának figyelembe vételével, hogy a tények és a vélemények kaleidoszkópján keresztül a lehető legelfogulatlanabb és legobjektívebb elemzést nyújtsuk.

A ZSIDÓKÉRDÉS SZLOVÁKIÁBAN

1. AZ ÁRJÁSÍTÁS FOLYAMATA

Az 1867-es Kiegyezéssel a zsidók számára társadalmi és gazdasági fejlődés lehetősége nyílt meg. Ezt követően indult meg elsősorban a magyar nemzethez és sokkal kisebb mértékben a többi nemzethez való asszimilálódásuk. Nyelvi és nemzeti asszimilálódásuk azonban nem következett be a Szlovákia keleti részén jelentős számban élő ortodox zsidóság körében.

A zsidók és szlovákok viszonya valójában ennek az asszimilálódási folyamatnak volt a függvénye és az újonnan létrehozott Csehszlovákiában sem volt feszültségektől mentes. A magyarokhoz asszimilálódott zsidók és az akkor alapított állam kapcsolata nem volt különösképpen pozitív. A helyzetet csak súlyosbította a szlovákok szemében az, hogy a zsidó politikai személyek az egységes Csehszlovákiai eszméjét támogatták és a szlovák szeparatista törekvésekkel szembehelyezkedtek. Ennek következtében az 1918–1919-től kezdődően több helyen antiszemita megnyilvánulások ütötték fel fejüket, különösen Hlinka autonómiát sürgető Szlovák Néppártjának negatív propagandája következtében (*Hlinkova slovenská ľudová strana* <HSELS>): „*Most világosan látszik, kik is a mi zsidóink valójában. Tudjuk, kik az ellenségeink, nemcsak ami általában a mentalitásukat illeti, de politikájukkal is ellenünk vannak. A zsidók ellenzik Szlovákia autonómiáját. Ezt nem fogjuk elfelejteni nekik, és alkalmas pillanatban emlékeztetni is fogjuk őket erre.*”¹

Az önálló szlovák állam létrehozásának napja, 1938. október 6. egyben Monsignor Jozef Tiso hatalomra kerülésének is a pillanata, akit igencsak vitatható módon és körülmények között választottak meg a következő na-

1 „*Aspoň sme si s našimi židmi na čistom. Vieme, že sú našimi nepriateľmi nielen čo sa týka svetového názoru, ale sú proti nám aj politicky. Židia sú proti autonómii Slovenska! To si dobre zapamätáme a v príhodnom čase to židom ešte pripomenieme.*” Vö. a „Slovák” c. újság 1938. május 18-i száma.

pon, október 7-én az új kormány miniszterelnökének. Tiso, elnöki pályafutása kezdetétől fogva végig támogatta a zsidók elleni propagandát, akiket – mint beszédeiből kitérő – a nemzeti egységre nézve veszélyesnek tartott: „A keresztény kormányzástól senkinek nem szabad félnie. Ez ugyanis nem fog idegen módszereket és ideológiákat alkalmazni, nem fog retorziókhöz folyamodni és megbocsátó lesz. Ha azonban arra kényszerül, hogy megvédje magát, képes lesz visszavágni és az ellenséget kiugrasztani a búvóhelyéről. Bár a testvéri szeretet a kereszténység értelme, a keresztény kormányzás bármily nemzeti egységet veszélyeztető akadályt képes lesz elhárítani. Ezért feloszlattuk országunkban a Kommunista pártot, hogy ezzel is bizonyítsuk: semmiféle lázadást nem tűrünk.”²

Az 1938. november 2-i bécsi döntés trauma erejével hatott a szeparatista kormányra és támogatóira egyaránt. A Pozsonyban 1938. november 3-án rendezett tüntetések alkalmával az új politikai elit propagandája már akkor a zsidókat próbálta hibáztatni, és ezt követően a zsidók üzletei és lakásai elleni erőszakos cselekményekben sem volt hiány. A bécsi döntés utat engedett az első zsidóellenes kormányintézkedéseknek is. Még mielőtt a magyar hadsereg megkezdte volna a visszacsatolt területek elfoglalását, 1938. november 4-én Tiso parancsot adott a helyhatóságoknak, hogy több mint 75.000 nincstelen zsidót telepítsenek át a Magyarországnak visszaszolgáltatandó déli területekre.³ A műveletet az Ausztriában élő zsidók deportálásával megbízott Adolf Eichmann, SS *Obersturmbandführer* (azaz alezredes) és helyettese Jozef Falath szervezte meg, aki így írta le az eseményeket: „November 3-án este Tiso elnök Eichmann, Kuno Goldbach és Kirschbaum társaságában fogadott, és felvázoltam a Szlovákiába bevándorolt és ott kóborló zsidók problémáját, akiket mint veszélyes elemeket Szlovákia déli vidékére kell telepíteni. Az elnök rendelkezésének megfelelően november 4-én reggel 9 órakor Eichmann és Goldbach urak társaságában elmentem a tartományügyi hivatalba, ahol bemutattam a már kidolgozott tervet a szükséges intézkedésekkel együtt, amelyeket az elnök maga is

2 „Kresťanského režimu – ha detto Tiso – sa nikto nemusí báť. Nebude sa siahaf k retorsiam, bude milosrdným, nebude sa opičiť po cudzích teóriách a vzoroch, ale keby sa mu prihodilo brániť, bude vedieť aj útočiť a vyženie zo skryš všetkých potutelníkov. Kresťanstvo je láska k blížnemu, ale kresťanský režim bude vedieť aj zahanať všetko, čo pre národnú vospolnosť znamená nebezpečenstvo. Toto sme urobili, keď sme zakázali komunistickú stranu lebo sme chceli ukázať že rozparat nebudeme trpieť.” Vö. a „Slovák” c. újság 1938. október 25-i száma.

3 Lásd: WIDMANN, PETER: *Juden und Judenfeindschaft in der Slowakei. Ein Konferenzbericht*, in: „Newsletter”, Dezember 1997. Vö. file // A:\Der Newsletter.htm.

*tanulmányozott és támogatott, és aki megbízott engem ezen intézkedések végrehajtásával.”*⁴

Ami a Szlovákiában élő zsidók problémáját illeti, Falath úgy cselekedett, mint aki Tiso teljes bizalmát és felhatalmazását élvezi, de a hozott intézkedésekkel szembeni általános ellenállás miatt a rákövetkező napon beszüntette a megkezdett akciót.

Magyarország viszont, mivel időközben birtokba vette az említett területeket, szintén vissza akarta juttatni a nemrég áttelepített zsidókat. Szlovákia azonban megtagadta visszatérésükhöz szükséges engedélyt. Így jöttek létre a két határ között húzódó „senki földjén” a menekült zsidók számára létesített első táborok. A Szlovákiai Autonóm Ortodox Zsidóközösségek Központi Hivatala (*Ústredná kancelária autonómnych ortodoxných židovských nábož. Obcí na Slovensku*) megpróbált segíteni a szerencsétleneken, és 1938 decemberében petíciót intézett a szlovák kormányhoz. Ebben az emberieség érzésére apellált, és azt kérte a szlovák kormánytól, hogy engedélyezze az eredetileg Szlovákiából származó, de a későbbiekben a déli területekre telepített zsidók számára a visszatérést. A hivatal anyagi segítségét is felajánlta mindazon zsidóknak, akiknek szándékában állt visszatérni és letelepedni Szlovákiában, de azoknak is, akik az emigrációt választották és kénytelenek voltak fedél nélkül Szlovákiában kivárni, hogy külföldre utazhassanak.⁵

A szlovák kormány végül a csehszlovák állampolgársággal rendelkező zsidóknak engedélyezte a visszatérést, a külföldi zsidókat azonban koncentrációs táborokba gyűjtötte, hogy ott várják ki a Palesztinába vagy egy más országba történő indulást.

A szlovák rezsim a zsidókérdést az önkéntes emigrációval próbálta megoldani, de ez a terv bukásra volt ítélve, a zsidók többsége ugyanis nem rendelkezett az utazáshoz szükséges feltételekkel, vagy egyszerűen a politikai változás reményében, a faji diszkrimináció diktálta önkényes eltávolítási tervvel szembehelyezkedett. A radikális áramlatokkal szemben Tiso, az 1939 és 1940 körüli időben, a zsidókérdés megoldásával kapcsolatban alternatív álláspontra helyezkedett, és az ún. „fokozatosság útját” választotta. Ez mérsékelt és haladó, de nem kevésbé határozott politikai akaratot tükrözött, amely Szlovákiában a zsidóknak a gazdasági, politikai és társadalmi életből történő kizárására irányult, a törvényesség látszatának és egy igencsak

4 Falath 1946. szeptember 4-i elmozdítása a Nemzeti Törvényszék előtt. Vö. SNA, f.NS, inv. č. 41, č. kart. 53 (Filmtár NS, I.A–946, č. 823/53).

5 Vö. SNA, f. KÚ, b. č. kart. 232: *List Ústrednej kancelarie autonómnych ortodoxných židovských náboženských obcí slovenskej autonómnej vláde.*

vitatható keresztényi lelkiismeretnek a jegyében: „nem hagyom veszni a nemzetet a zsidó közösség miatt. Számomra a nemzet fontosabb a zsidóknál, [...] és mint keresztény azt kell mondanom, először én következem, s csak azután jössz te.”⁶ J. Paučo, a „Slovák” c. napilap főszerkesztője a zsidó kérdés megoldására alkalmazott Tiso-féle politikai módszert így kommentálta: „Doktor Tiso teljes felelősségének tudatában többször kijelentette, hogy a szlovák törvények szándékukban sem keresztényellenesnek, sem embertelennek nem nevezhetők.”⁷

Tiso ambivalens gondolkodásmódját világosan mutatja Visnyóban, Zsolna közelében tett kijelentése: „Olyan félelmekről hallani, miszerint mindaz ami a zsidókkal történik nem tekinthető keresztényi cselekedetnek. Én viszont azt mondom neked, hogy igenis mindennél keresztényibb, ha minden őket érintő kérdés elrendeződik.”⁸ A zsidókról alkotott véleménye pedig nyilvánvaló, amikor kijelenti: „Isten ne adja, hogy Németország elveszítse a háborút. Minden zsidó visszatérne [...] ez egy társadalmi háború a zsidók kezében felgyülemlett tőke ellen. Most beteljesedik az átok amiért Krisztus halálát kérték Pilátustól.”⁹ A szlovák vezető réteg és a kormánypártiak igazi szándéka, ami miatt a zsidók emigrálni kényszerültek – a szlovákiai zsidó javak és tulajdon ún. „árjásítása” révén –, vagyonuk megszerzése volt, amely Tiso becslése szerint a nemzeti vagyon 40%-át tette ki.¹⁰ Tiso ráadásul teljesen tisztában volt az árjásítási folyamat anyagi előnyeivel: „A mi időnkben megvalósításra kínálkozó lehetőség és feltételek nem ismétlődnek meg egyhamar.”¹¹

6 Vö. az 1940. aug. 10-i „Slovák” napilap *Prejav dr. Jozefa Tisu na zasadnutí tajomnikov HSL'S 9. augusta 1940* c. cikkét.

Tiso értelmezése az Új Testamentum legfontosabb parancsolatára vonatkozik: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagad”, retorikailag így hangsúlyozva önmagunk szeretetének elsőbbségét.

Később Tiso ismét elemzi a kérdést: „Keresztényi vagy nem keresztényi cselekedet-e, ha a szlovák nemzet meg akar szabadulni örök ellenségétől, a zsidótól? Önmagunk szeretete isteni parancs, és ez a szeretet azt parancsolja, hogy minden rosszat, ami ezt az életet fenyegeti, tartsuk magunktól távol. Azt gondolom, senkit nem kell meggyőznöm arról, hogy a zsidó mindig is veszélyt jelentett a szlovákok számára”. Tiso 1942. aug. 15-én Haličon tartott beszéde. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 732–733. kart.55.

7 Vö. a „Slovák” c. újság 1940. augusztus 11-i *Stary program, nové metódy* c. cikke.

8 Vö. Tisónak a „Slovák” 1940 szeptember 22-i számában közölt beszéde.

9 Vö. Tisónak a „Slovák” c. napilap 1940 október 1-i számában közölt kijelentése.

10 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 169, kart. 79. 1947. Tiso 1947. március 17–18-án elhangzott beszéde.

11 Vö. A „Slovák” c. napilap 1941. április 30-i számában közölt cikk. Tiso Bánovce nad Bebravou-ban a Szlovákiában fellelhető zsidó vagyon árjásítása alkalmából tartott beszéde.

A zsidókérdés mielőbbi megoldása céljából, az önálló szlovák kormány 1939. január 23-án Karol Sidor, Pavol Teplanský, Mikulaš Pružinský, Ferdinand Ďurčanský miniszterek valamint az ügyvéd Július Virsík részvételével egy bizottságot hozott létre. Sidor a *quid facendum* eldöntése érdekében 1939. március 5-én Carltonban összehívta a bizottságot, amelyen részt vett még Karol Mederly szenátor, Alexander Mach, propaganda főnök és Matús Černák, Szlovákia berlini nagykövete is.¹² A bizottság egy törvénytervezetet dolgozott ki és nyújtott be annak érdekében, hogy csökkentsék a zsidók gazdasági, politikai és kulturális befolyását százalékos aránynak megfelelő mértékben, amely Tiso számításai szerint az autonóm területen 4%-ot tett ki: „*A lehetőségek 4%-át kínáljuk fel a zsidóknak a nemzet keretein belül az általuk képviselt 4%-nak megfelelően.*”¹³

A „Zsidótörvény” előkészítésén túl a független kormány konkrét intézkedéseket is tett, mint például a zsidók állami hivatalokból történő elbocsátása és a hadseregből való kizárása.¹⁴ A zsidókérdés megoldása azonban nem haladt előre olyan mértékben, ahogy egy részről a német nácik, más részről pedig a szlovák radikálisok, mint Tuka és Mach elvárták volna. Karol Murgaš, a pozsonyi Hlinka Őrség (*Hlinkova Garda* <HG>) politikai osztagának vezetője már 1939. január 30. körül figyelmeztette a Minisztertanács Hivatalát, hogy a zsidókkal szembeni megtorló akciók várhatók a lakosság részéről, ami hatékonyabb kormányintézkedések hiányában rendbontásokhoz vezethet: „*Bizalmas információk szerint a zsidók viselkedése irritálta Pöstyén, Miava és Nové Mesto helységei lakosságát. A zsidóknak a kormányra, illetve a szlovák nemzetre tett kijelentései olyan mértékben felháborították és irritálták a helyi lakosságot, hogy komoly zsidóellenes reakciók várhatók. A zsidók ezalatt igyekeznek tőkéjüket a cseh részre menekíteni, olykor bankokon keresztül. Ezért a teljes zsidó vagyon felülvizsgálására lenne szükség, hogy a tőkemozgások ellenőrizhetőek legyenek.*”¹⁵ Nagyszombaton valóban már januárban súlyos összeütközések történtek.

12 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12, č. kart. 35, zákl. C. 747/39, valamint SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 163–164, kart. 79.

13 Vö. A „Slovák” napilap 1940. március 13-i száma. 4. o. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 406, kart. 77.

14 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12, č. kart. 35, zákl. č. 2160/42. A č. 2160/42

A levélváltásban található az a dokumentáció, amely a zsidók állami hivatalokból (minisztériumok, közigazgatás, vasút) történő elbocsátására vonatkozik.

Az Elnöki Hivatal (*Presídium slovenskej vlády*) 1939. szeptember 8-án utasítást adott a Védelmi Minisztériumnak a zsidók katonai megbízatás alóli felmentésére. Vö. *idem.*, zákl. č. 9032/1939.

15 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12, č. kart. 35, zákl. č. 893/39.

Tiso a zsidóellenes mozgolódások okozta erőszak-megnyilvánulásokkal szemben megpróbálta az önkényeskedések elejét venni, és 1939. március 15-én rádióbeszédben figyelmeztette a lakosságot: „*Senki ne gondolja, hogy egymaga megoldhatja a zsidókérdést. Megengedhetetlen a zsidó problémába történő bármilyen jellegű beavatkozás, a kormány tehát fenntartja magának a jogot, hogy szigorúan fellépjen ezzel kapcsolatban.*”¹⁶ Másnap Tiso pontosította az alkalmazandó intézkedést: „*Mindazt eltávolítjuk, amit el kell távolítani, gyűlölet és szenvedély nélkül, nem brutális, hanem keresztényi módon.*”¹⁷

Azt követően, hogy 1939. március 14-én megszületett a szlovák állam és a rákövetkező napokon – március 18. és 23. között – Tiso Berlinben aláírta Németországgal a *Schutzvertragot*¹⁸ (védelmi szerződést), az első elfogadott intézkedések között szerepelt az 1939. április 18-i 63/1939. sz. törvény, amely pontosította, mit is ért a szlovák törvénykezés a „zsidó” fogalom alatt. Az első fejezetben így került definiálásra a „zsidó” kifejezés:

„1.§ Zsidónak tekintendő, állampolgársági és nemi megkülönböztetés nélkül, aki:

1. a zsidó vallást gyakorolja vagy gyakorolta a múltban, akkor is, ha 1918. október 30-át követően tért át a keresztény hitre;
2. ugyan nem vagy csak a múltban volt vallásos, de szüleinek egyike zsidó vallású;
3. olyan szülő leszármazottja, akire az 1. és a 2. pontokban foglaltak érvényesek (kivéve, ha a kikeresztelkedés 1918. október 30-át megelőzően történt.);
4. a törvény életbe lépését követően házassági szerződést kötött olyan személlyel, akire a fenti pontok érvényesek;
5. vagy együtt él azzal, valamint az együttélésből származó utóddal.”

A második fejezet viszont a szabad foglalkozású zsidók számát szabályozta:

„3.§ A zsidó ügyvédek száma nem haladhatja meg a az összes ügyvéd 4%-át;

9.§ Zsidó nem tölthet be jegyzői tisztelet;

10.§ Zsidót csak zsidó kiadó szerkesztősége alkalmazhat.”¹⁹

Josef Tiso elnök egyike volt, aki aláírta e rendelkezéseket, és minden erejével támogatta azt az 1939. április 24-i kormányhatározatot is, amely értel-

16 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 401, kart. 78.

17 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 405, kart. 77, Tiso 1939. március 16-án a rádióban elhangzott nyilatkozata.

18 Vö. Sl. z. č. 226/1940. A dokumentum aláírói Ribbentrop, Tiso, Tuka és Ďurčanský voltak.

19 Vö. Sl. z., č. 1939/63

mében „*egyetlen zsidó sem nyerhet felvételt állami hivatalba, autonóm szervezetbe és közhivatalokba.*”²⁰

E törvény életbe lépését követően megsokszorozódott a zsidókkal szembeni diszkrimináció. 1939. június 20-án kizárták őket a gyógyszerkereskedelemből: „*Egyetlen zsidó sem lehet gyógyszerártnak tulajdonosa vagy résztulajdonosa*”²¹ másnap „*Minden katonai szolgálatot teljesítő zsidót – tisztet, tiszthelyettest és katonát – Munkaszolgálathoz helyezik át.*”²² Még aznap két másik intézkedést vezettek be, melyek egyike a zsidók ingatlan javait kezelő földhivatal, míg a másik – a zsidó ügyvédek akadályozandó foglalkozásuk gyakorlásában – egy ügyvédi ellenkamarának az intézményesítésére irányult²³. Június 25-én parancsba adták, hogy „*A zsidó orvosok száma nem haladhatja meg a Szlovákiában működő orvosok számának 4%-át.*”²⁴ Tiso mindezen határozatokat saját kezével írta alá.

Az új állam társadalompolitikai és gazdasági életében elsődleges fontossággal bíró zsidókérdés megoldásának felgyorsítása érdekében a HG és a Deutsche Partei (DP) Pozsonyban a zsidókérdés megoldására Akcióbizottságot (*Akcny vybor* vagyis az *Ationsausschluss zur Lösung der Judenfrage*) hozott létre. Vezetője Emil Kalina, a HG tartományi parancsnokhelyettese és a DP részéről Karl Hausknecht lett. A Bizottság első üléseire 1939. szeptember 12-én, 20-án és 22-én került sor. Hausknecht és Kalina még e hónap 25-én petíciót intézett Tisóhoz és találkozót kértek az elnöktől szeptember 29-ére a működési szabályzat jóváhagyása céljából. A levélben Hausknecht a zsidókérdés megoldásának (*Lösung der Judenfrage*) szükségességét hangsúlyozta, és érvei között említette a zsidók gazdasági tevékenységével szorosán összefüggő „*korruptiót*”, valamint a „*közrendet*”, tekintve hogy augusztus végén és szeptember elején „*zsidó részről kezdeményezett provokációk miatt többé-kevésbé súlyos kimenetelű rendbontás*” történt, s ezért a lakosság többi része „*az önvédelem módszeréhez folyamodott, ami az államérdek szempontjából nem jelenti a zsidó probléma megoldását*”, nem is tűrhető el, és ezért – Hauskrecht szerint – kénytelen „*legitim megoldást*” találni.²⁵ A delegáció tagjai között a HG részéről Emil Kalina pozsonyi

20 Vö. *idem*.

21 Vö. *uo.* č. 1939/145

22 Vö. *uo.* č. 1939/150

23 Vö. *uo.* č. 1939/147 és 1939/193

24 Vö. *uo.* č. 1939/184

25 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12, č. kart. 35, zákl. č. 9901/1939.

Kiemelendő, hogy a Tisónak címzett, és németül írt levélben az elnök Hauskrecht teljes bizalmát élvezte a zsidókérdés végső megoldásával kapcsolatban, és a szokásos köszönéssel zárul: *Heil Hitler*.

parancsnokhelyettes, míg a DP képviselőjében Priehradník és Magerl szerepeltek. A megbeszélés Pozsonyban zajlott 29-én, s ez alkalomból az elnök kiemelte a mindig pontos dokumentáció fontosságát, amely feltétele annak, hogy a kormány a Bizottság javaslatait figyelembe vegye.²⁶

Eközben az 1/1939. sz. 4. törvénycikkely felhatalmazta a kormányt, hogy az állam érdekének védelmében és a közrend biztosítása érdekében intézkedéseket hozzon és rendeleteket adjon ki: olyan kezdeményezések voltak ezek, amelyeket – álszent módon – magánszemélyek,²⁷ szakmai egyesületek²⁸ vagy főhatóság²⁹ névtelen³⁰ vagy aláírással ellátott feljelentéseivel igazoltak. A kormány e dokumentáció birtokában, felszólította a DP-t, a HSLS-t és a Magyar Pártot, hogy nyújtson be listát azon szlovák pályázókról, akik zsidó vállalkozást kívánnának majd tulajdonba venni vagy működtetni.³¹

Annak érdekében, hogy a zsidó gazdasági hatalmat Szlovákiában aláássák, 1940. április 25-én a kormány két törvényjavaslatot szavazott meg: az 1940/46-os agrárreformot érintő, valamint a zsidóknak zsidó vállalkozások-

26 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12. kart. 35, zákl. č. 9901/1939.

27 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 266, c Kart. 701, zákl. č. 2828/40.

1940. szeptember 4-i levél Alexander Mach belügyminiszternek címezve, amelyben Irena Sliviaková feljeleníti városa, Lietavská Lúčka HSLS vezetőit korrupció és az ott élő zsidókkal való együttműködés miatt.”

28 Vö. uo. zákl. č. 1232/1940, A Kereskedők és Szlovák Iparosok Társaságának 1940. március 4-i levele; č. 1233/1940, 1940. március 6-án a Hentesek Szövetsége és a pozsonyi Húsboltok által, a zsidókérdés megoldása céljából, benyújtott petíció, melyben a zsidó konkurenciáról panaszkodnak; č. 1234, A Pozsonyi Szabók Testületének március 4-i levele; č. 1235/1940, kezdeményezés az elektromos háztartási felszerelések kereskedelmének megoldására, melyet 1940. február 27-én a Rádiókészülékek Kereskedői mutattak be; č. 1236/1940, a pozsonyi üzletek 1940. február 26-i kezdeményezése a kis boltok reformjáért; č. 1237/1940, a Pozsonyi Ellátóiparosok Társaságának 1940. március 20-i beszámolója, mely bemutatja a nem árja társaságok tagjait.

„Hasonló kérelmet nyújtottak be az Elnöki Hivatalnak (*Predsedníctovo Vlady*) az építőipari dolgozók, a fogorvosok, a szerelők, a borbélyok, a pékek stb.

29 Vö. SNA, f. MZV, inv. č. Kart. 142, zákl. č. 20005/39.

A Védelmi Minisztérium részéről Jozef Turanec 1939. szeptember 22-én feljelentést tett a Külügyminisztériumnál arról, hogy a magyar zsidók németellenes propagandát folytattak Szlovákiában azzal a szándékkal, hogy a szlovák kormány hitelét veszítse, s így azt javasolja, hogy számukra tilos legyen szlovák földre lépni.

30 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12. kart. 35, zákl. č. 989/1939.

A HG tagjai névtelen feljelentést tesznek Mach miniszternél a belügyminiszter, Ferdinand Ďurčanský ellen, aki az újságokban a foglalkozásából felfüggesztett zsidók névsorával büszkélkedett. Valójában azonban a zsidók zavartalanul folytatták munkájukat, a helyi hatóságok korrupt viselkedésének eredményeként. Vö. SNA, f. MV, inv. č. 266, č. Kart. 701, zákl. č. 2776/40.

31 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12, č. 35, zákl. č. 2245/1940.

hoz való felvételének engedélyezésére vonatkozó 113/1940. törvényt, mely szerint:

„1.§ Tilos zsidók vagy zsidó egyesületek számára új vállalkozás alapítása vagy azok működtetésének felvállalása.

2.§ A zsidó tulajdonosok a tulajdonukban lévő vállalkozásukat és üzleteiket kötelesek a 'Zsidó vállalkozás' tábla kifüggesztésével megkülönböztetni.”³²

Az 1939. november 30-i 303/1939. sz. törvény helyébe lépő, Tiso elnök aláírásával ellátott 113/1940-es törvényt később, 1941. március 22-én módosította az 53/1941. sz. rendelet, melynek értelmében a zsidók munkavállalása csak különleges engedéllyel volt lehetséges és fizetésük is jelentős mértékben csökkent. A zsidók számára csak addig biztosították a munkahelyet, amíg egy másik – nem zsidó – alkalmazott be nem tudta tölteni a munkakörüket, és ezt követően elbocsáthatták őket.³³ A parlament 1940. április 25-én elfogadta ezt a törvényt, ami az országban fellelhető teljes zsidó vagyoni árjásítási folyamatának legalizálását jelentette.³⁴

1940 elején létrehozták a Földhivatalt is, és az agrárreformra vonatkozó törvény elfogadása után e hivatal eleinte zsidó tulajdonban lévő földek és ingatlanok felvásárlására kapott felhatalmazást, később ez a hivatal járt el állami tulajdonba vételükben.³⁵

Ezt követően, 1940. június 7-én, a kormány a zsidókérdés megoldására tanácsadó bizottságot hozott létre.³⁶ Még aznap a szlovák sajtó győzedelmes hangnemben tájékoztatta olvasóit az árjásítási folyamatról. Az eperjesi „Slovenská sloboda” szerint „*eddig 435 zsidó orvost zártak ki az ország közéletéből*”;³⁷ a „Slovenská politika” megállapította, hogy „*a zsidó alkalmazottak 70%-át távolították el az állami- és közhivatalokból. Azok az állatorvosok, orvosok és mérnökök, akik még rendelkeznek a foglalkozásuk gyakorlásához szükséges engedéllyel nélkülözhetetlenek. Mindenesetre újabb rendeleteket bocsátottak ki további 240 orvos végleges felfüggesztésére*”.³⁸

32 Vö. S1. z., č. 133/1940.

33 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 302, kart. 97.

34 Vö. uo., č. 301, kart. 97.

35 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 301, kart. 97.

36 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12. č. Kart. Zákl. č. 4343/1940.

37 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. Kart. 35, zákl. č. 8636/40.

38 Vö. SNA, f. MZV, inv. č. 89, č. 142. zákl. č. 52444/40.

Kezdetben a Pénzügyminisztérium koordinálta az árjásítási folyamatot, de 1940. január 31-én Tuka a Tanács Elnöki Hivatala (*Úrad predsedníctva vlády* <ÚPV>) mellett létrehozta a Központi Gazdasági Hivatalt (*Ústredný hospodársky úrad* <ÚHÚ>). Eleinte e hivatal feladata kizárólag tanácsadói tevékenységre korlátozódott.³⁹ Szeptember elején az ÚHÚ vezetésével Augustín Moráveket bízták meg.⁴⁰ Időközben a zsidó vállalatok felszámolását és az árjásítást a területi hatóságokra bízták.⁴¹ Csak miután a radikálisoknak sikerült rákényszeríteni a parlamentet 1940. szeptember 11-én az 210/1940. sz. – Tiso által is aláírt – alkotmánytörvény megszavazására, a kormányt csak akkor ruházták fel egy évre az árjásítási folyamat végrehajtásához szükséges törvényes hatalommal:

„§1. A kormánynak jogában áll kiadni bármely olyan rendeletet, amelyet szükségesnek tart annak érdekében, hogy:

- a) a zsidókat kizárják a szlovák társadalmi és gazdasági életből;
- b) a zsidó vagyon keresztények kezébe kerüljön.

§2. Az §1. paragrafusnak megfelelően kibocsátott rendeletek törvényerővel bírnak és a Minisztertanács elnökének vagy az illetékes miniszternek az aláírásával. A rendeleteket törvényként hirdetik ki.”⁴²

Az 1940. szeptember 16-i 222/1940. sz. rendelet⁴³ hatályba lépésével az Elnökség mellett működő Központi Gazdasági Hivatal a zsidókérdés megoldását felügyelő hatósággá vált néhány, a Földhivatal illetékességébe tartozó kérdést leszámítva, és az alábbi speciális hatáskörökkel rendelkezett:

„§1. Az ÚHÚ a tanács elnökének van alárendelve.

§2. Az ÚHÚ a kapott utasításoknak megfelelően minden szükséges lépést megtesz, hogy a zsidókat a szlovák gazdasági és társadalmi életből kizárják, és a zsidó vagyon keresztény kézbe kerüljön.”⁴⁴

Ezen intézkedések eredményeképpen elszegényedett és hajléktalan zsidók sokasága kénytelen volt vándorként élni szerte az országban. 1940. június 12-én a kormány kibocsátotta a munkanélküli zsidók számára a Központi Munkaügyi Hivatal (*Ústredný Úrad Práce* <ÚÚP>) létesítéséről szóló 147. sz. rendeletet, amelynek 4.§-a az ÚÚP-t a Belügyminisztérium hatáskör-

39 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12., č. 35, zákl. č. 6944/40.

Izidor Koso hivatalvezető 1940. június 27-i bizalmas levele, mellyel Tiso elnök nevében útbaigazítást adott a megyei hatóságoknak a zsidótörvény végrehajtásával kapcsolatban.

40 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 7–8, kart. 97.

41 Vö. idem, č. 7. kart. 97.

42 Vö. Sl. z. č. 210/1940.

43 Vö. Sl. z. č. 222/1940.

44 Vö. uo. č. 8. kart. 97.

rébe rendelte.⁴⁵ A kormányintézkedésen ezúttal is Tiso aláírása szerepel. A munkanélküli zsidók miatt a Minisztertanács 1940. augusztus 26-án döntést hozott arról, hogy a zsidók egy megközelítőleg 10.000 lakosú várost építsenek saját erőből maguk számára.⁴⁶ Az egyre fenyegetőbbé váló helyzet következtében kezdetét vette a zsidók emigrációja.⁴⁷ Vihnye helységben már 1940 elején tábort létesítettek azon külföldi zsidók számára, akik túlnyomórészt Palesztinába szándékoztak emigrálni. A táborban közel 300 fő tartózkodott.⁴⁸ 1940 nyarára az emigrált zsidók száma 6.000 főre emelkedett.

A zsidóellenes intézkedések hatékonysága és az árjásítás folyamatából eredő problémák megoldása érdekében a szlovák kormány Németországtól kért⁴⁹ logisztikai segítséget. Azután hogy a zsidókérdés megoldásában történő együttműködés céljából 1940 augusztusában Dieter Wisliceny első tanácsos megérkezett, a szlovák kormány az 1940. szeptember 2-i ünnepélyes ülésen 13 kormányhivatali helyet adott át német tanácsosok számára.⁵⁰

A zsidó javak felmérését a Tiso aláírásával ellátott 1940. augusztus 30-i 203/1940. sz. rendelet legalizálta,⁵¹ és végrehajtása 1940. szeptember 2-án vette kezdetét.⁵² A zsidók mezőgazdasági birtokokról és bérházakból történő kilakoltatását megkönnyítendő, az Igazságügyi Minisztérium 1940. szeptember 3-án azt tanácsolta Alexander Mach miniszternek, hogy a parlamentben tegyen javaslatot az 167/1940. sz. törvény módosítására, amely addig védte a haszonbérlok jogait, és következésképpen hátráltatta a „*vidék zsidóktól való megtisztításának sikerét*”.⁵³

Mozgási szabadságuk korlátozása érdekében, az 215/1940. sz. rendelet alapján bevonták a zsidók útlevelét, és még aznap az 256/1940. sz. rendelet eltiltotta őket a járművezetéstől is.

45 Vö. Sl. z. 147/1940.

46 Vö. SNA, f. ÚPV, Inv. č. kert. 35, zákl. č. 9184/40.

47 Vö. KAMENEC, IVAN: *Po stopách tragedie* (A tragédia nyomában), Pozsony 1991, 54. o.

48 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č. 85, kart. 97.

49 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 119 kart. 97. Wisliceny tanúvallomásának megfelelően ezt a kérelmet a Reich Közbiztonsági Hivatala kapitányának nyújtották be. (Reichssicherheits-hauptamt)

50 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 119. kart. 97.

51 Vö. Sl. Z. č. 203/1940.

52 Később az Állami Statisztikai Hivatal kidolgozott egy részletesebb verziót is, 1942. február 6. 573/42, és ezt bemutatta a Minisztertanács Elnökségének is, mely szerint a zsidó vagyon Szlovákiában megközelítőleg 4.322.239.000 koronát tett ki. (Koruna slovenská). Vö. KAMENEC, i. m., pp. 87.

53 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. Kart. 205, zákl. č. 2785/40. A 15337/40–8 levélben dr. Hoffstedter azt javasolta Mach miniszternek, hogy az idézett törvényt (167/1940) módosító rendelethez (24098/Ic–1940) csatolják a záradékot: „a védelem zsidó esetén nem fedi a bérlőt”.)

Az ÚHÚ, amely a zsidó tulajdonban lévő tőke mozgását figyelte, 1940. szeptember 28-án felhatalmazást kapott az 500 Ks-t meghaladó pénzüsszegek átutalásához szükséges engedély kiadására.⁵⁴ 1940. október 25-i 272. sz. törvényerejű rendelet értelmében a zsidók letétbe helyezett készpénzszámláit befagyasztották, s az arról felvehető összeget heti 1000 Ks-ban állapították meg.

A zsidók érdekeit hivatalosan képviselő egyetlen szlovák állami szervezet a Zsidó Központ (*Ústredňa Židov* <ÚŽ>) volt, amelyet az 1940. szeptember 26-i 234/1940. sz. rendelettel hívtak életre:

„§1. A pozsonyi székhelyű ÚŽ-t a Szlovák Köztársaság teljes területén bevezetik.

§2. Az ÚŽ zsidó érdekek képviselésére felhatalmazott egyetlen szervezet.

§3. Minden más zsidó szervezet és egyesület a vallási közösségek kivételével megszűnik.

§4. Az ÚŽ kizárólagosan az ÚHÚ felügyelete alá tartozik.”⁵⁵

Az ÚŽ fő feladata az akkor zajló árjásítás, a munkahely elvesztése vagy a társadalmi kirekesztés miatt elszegényedett, s ezáltal a teljes egzisztenciális és morális bukásra ítélt zsidók sokaságától érkező különböző panaszok és kérelmek összegyűjtése volt. Hangsúlyozandó, hogy az ÚŽ zsidó tisztviselői nem élveztek a többi, még állami hivatalos betöltő zsidóval azonos jogokat és privilégiumokat.⁵⁶ Mivel a szlovák parlament 1940. szeptember 3-án az árjásítással kapcsolatban támogató álláspontra helyezkedett, Tiso kormánya felhatalmazást nyert arra, hogy teljes gőzzel járjon el a zsidókérdés megoldása érdekében. 1940. szeptember 8-tól kezdődően minden zsidó köteles volt pénzét takarékkönyvbe helyezni, és 3.000 Ks-t meghaladó készpénzzel nem rendelkezhetett.⁵⁷

1940 őszen az antiszemitizmus már a szlovák társadalom különböző rétegeiben széles körben tért hódított. A zsidóellenes hangulat erősítéséhez és táplálásához miniszteri körlevelek is hozzájárultak. A Belügyminisztérium az 1940. szeptember 14-i a 27788/Ia–1940. sz. körlevelében elrendelte, hogy a köztisztviselők és közalkalmazottak nyújtsanak be jövedelembevallást és egy nyilatkozatot a zsidó származású személlyel vagy szervvel fenntartott

54 Vö. Sl. Z. č. 243/1940 melyet 1940. november 30-án a 304-es rendelet módosított.

55 Vö. Sl. Z. č. 234/1940.

56 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152,č kart. 178, zákl. Č115/42. Az ÚŽ Belügyminisztériumhoz intézett 1942. január 8-i 437/42-prac.odd.-Dr.KT/B sz. kérelme, melyben azt kéri, hogy az ÚŽ tisztviselői egyenlő jogokat és kiváltságokat élvezzenek a még állami hivatalok alkalmazásában álló zsidókkal. A kérelmet a minisztérium visszautasította a 14–115/1/1942 1942. január 16-i levelében.

57 Vö. Sl. Z. č 293/1940.

esetleges kapcsolataikra vonatkozóan. A kérdőívet olyan kérdések alkották, amelyek az állami főhatóságoknál a zsidók gazdasági, szociológiai és politikai befolyását igyekeztek feltárni:

„A megválaszolendő kérdések:

1. *Milyen volt az Ön anyagi helyzete 1938. október 6-át megelőzően, és milyen ma?*
2. *Mi ennek a magyarázata ingó és ingatlan vagyonának növekedése esetén?*
3. *Milyen jellegű ügyekben járt el zsidók javára, s kik voltak az érintettek?*
4. *Milyen – zsidók számára kedvezőtlen – ügymeneteket állított le, vagy oldott meg késéssel?*
5. *Ön személy szerint szimpatizál-e a kormánnyal, vagy sem? Tagja-e valamilyen zsidó szervezetnek, vállalatnak vagy bizottságnak, s menyit keres? Milyen napszakban folytatja tevékenységét?*
6. *Látogat-e zsidó lakhelyeket vagy köröket? Elfogad-e tőlük meghívást ebédre, vadászatra, kártyapartira? Térítésmentesen használja-e javait – pl. személygépjármű stb.?”⁵⁸*

Az ÚHÚ 1940–1941 folyamán közel 10.000 zsidó vállalatot számolt fel, és további mintegy 2.000-et árjásított.⁵⁹

A szlovákiai árjásítási folyamat valójában nem volt más, mint a kormány által legalizált és Tiso elnök jóváhagyását élvező cinikus rablás a célból, hogy a nemzeti szocializmushoz való csatlakozásukért viszonzást váró új nácibarát vezető réteg csillapíthatatlan anyagi kívánságait kielégítsék. A Pénzügyminiszter 1942. január 31-i 27135/41. sz. jegyzékében arra hívta fel a kormány figyelmét, hogy az árjásítás következtében sokan aránytalanul meggazdagodhatnak, kiemelve ugyanakkor saját inkompetenciáját e kérdésben, amely kizárólag az ÚHÚ hatáskörébe tartozik.⁶⁰ Tiso és Tuka egyaránt személyesen jártak el az ÚHÚ-nál, hogy a zsidóktól lefoglalt javakból saját támogatóikat jutalmazzák.⁶¹ Kirívó eset történt Bánovce helységben, ahol Tiso személyesen rendelte el az árjásítás végrehajtását.⁶² Az elsők, akiket szolgálataikért a lefoglalt zsidó javakból kárpótlottak a DP, a HSLS, vala-

58 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 146, č. Kart. 119, b. č.

59 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 8. kart. 97.

60 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 13. č. Kart. 36, zákl. č. 799/42.

61 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 119, kart. 97.

62 Vö. uo., Dieter Wisliceny 1946. május 6-án a pozsonyi kihallgatáson tett tanúvallomása.

mint a Magyar Párt tagjai voltak, miután a kormány felkérte őket, hogy nevezzék meg mindazon személyeket, akik követelésekkel állhattak elő a zsidó vállalatok birtokba vételét illetően.⁶³ pozsonyi székhelyű HSLS egyik szekciója szabályos feljelentést tett Tisónál az ÚHÚ visszaélései miatt, amely „*az állam érdekei és a közjó szolgálata helyett*” családi és személyes érdekek kielégítését támogatta. Bizonyíték gyanánt a feljelentés negyvenegy esetet idézett, amelyben bebizonyosodott, hogy a Központi Gazdasági Hivatal elnöke, Augustín Morávek hivatali visszaélést kötetett el az árjásítási eljárás során saját maga és rokonai gazdagodására.⁶⁴ A korrupció ezzel tetőpontjára hágott.

Németország és Szovjetunió között időközben kitört háború a zsidó bolsevizmus ellen folytatott propagandának kedvezett, és azután hogy Tiso 1941. június 24-én bejelentette Szlovákia katonai részvételét Németország mellett, még komolyabb intézkedésekre került sor a zsidókkal szemben. A Minisztertanács 1941. június 24-i 34. sz. (110. jegyzőkönyv) döntésének értelmében a szállítmányozási miniszter június 28-án kibocsátotta a 1151/41. sz. rendeletet, miszerint:

„§1. Július 5-ig minden zsidó személy vagy egyesület tulajdonában található rádiókészülék lefoglaltatik;

§2. lefoglalásra kerülnek továbbá a zsidó lakhelyen található telekommunikációs eszközök (kivéve az orvosokét és néhány speciális engedéllyel rendelkező egyesületét)”⁶⁵

Az Állambiztonsági Központ (*Ústradňa státnej bespečnosti* <ÚŠB>) egyik, 29532/3a–41. sz. körlevelében fenyegető hangnemben közölte: „*a zsidó bolsevizmus és a marxizmus elleni intézkedések a megvalósítás fázisában érkeztek. [...] Az előírások és a rendelkezések Hlinka szellemében és Tiso elnök által meghatározott irányelvek értelmében értelmezendők, és a nemzeti-szocializmus politikai vezérelvei szerint hajtandók végre. A zsidók és kommunisták elleni harcot habozás nélkül kell megvívni.*”⁶⁶

Miután az ÚÚP-t a Belügyminisztérium alá rendelték, az 1940. november 4-i 284. sz. rendelet meghatározta e hivatal feladatait⁶⁷ politikai és – rendőri jellegű – ellenőrzési szempontból, majd 1941 nyarán a Belügyminisztériumon belül létrehozták a VI–25. sz. Hivatalt, később pedig Gejza Konka

63 Vö. SNA, f. ÚPV, inv. č. 12. č. Kart. 35. zákl. č. 2245/40.

64 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 835, kart. 53.

65 Vö. SNA, F. MZV, inv. č. 89. č. Kart. 142. zákl. č. 32799.

66 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 191, kart. 53. 1941. október 27-i körlevél.

67 Vö. Sl. Z. č. 284/1940.

vezetésével a 14. számút⁶⁸ azzal a céllal, hogy a kormány zsidóellenes rendelkezéseit a gyakorlatban is érvényesítsék, és így Szlovákiában végérvényesen „megoldják” a zsidókérdést. A 14. sz. hivatal igazgatását azonban 1942. április 1-jétől 1944. augusztus 30-áig dr. Anton Vašek,⁶⁹ monsignor Josef Tiso természetes lányának férje⁷⁰ látta el. Wisliceny állítása óriási jelentőségű, hiszen a Tisóról eddig nyilvánosságra hozott legtekintélyesebb életrajzok a főpap életének e részletéről hallgatnak.⁷¹

2. A „KITELEPÍTÉSTŐL” AZ ELHURCOLÁSIG

Az árjásítási folyamat következtében Szlovákiában elképesztően nagy számú zsidó vált munkanélkülivé. Az aggasztó helyzet megoldása érdekében a szlovák kormány – ugyancsak Tiso elnök aláírásával ellátott intézkedéssel – az 1940. május 29-i 129. sz. rendelettel módosította korábbi 208/1939. sz., munkakötelezettségre vonatkozó rendelkezését.

A Szovjet-Oroszország ellen 1941. június 22-én megindított támadást követően, Szlovákia reakciója egy pillanatig sem váratott magára: másnap, 13 órakor megszakította diplomáciai kapcsolatait a Szovjetunióval. Július 4-én, a szlovák kormány kibocsátotta az 153/1941. sz. törvényt, amelyben lefektette, hogy „minden 18 és 60 év között zsidó köteles az ÚÚP által meghatározott munkatevékenységet végezni.”⁷² Ezt követően, 1941. július 18-án a Belügyminisztérium megadta a helyhatóságoknak az 100–18000/1941.06.25. sz. felhatalmazást ideiglenes munkatáborok létesítésére.⁷³

Ilyen háborús és politikai légkörben született meg 1941. szeptember 9-én az 198/1941. sz. ún. Zsidótörvény (*Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov*),⁷⁴ amelyet az európai antiszemita törvénykezés egyik legszélsőségesebb momentumaként tartanak számon.⁷⁵

68 Vö. SNA, f. NS, inv. č 45, č. Kart. 97.

69 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č. Kart. 97 (Filmotéka NS, I.A–1009, č. 5/97)

70 Wisliceny 1946. május 7-én a Nemzetbíróság előtt tett vallomása alapján „Vašek Tiso legszűkebb társaságához tartozott, mivel a Köztársaság elnöke vérszerinti lányát vette feleségül. Később azonban Tiso és Vašek kapcsolata elmozdult, mert Vašek elvált feleségétől.” Vö. SNA, f. NS, inv. č 45, č. kart.97 (Filmotéka NS, I.A-1010, č. 128/97).

71 „Tiso példaszerű pap volt” [...] Vö. MICHELE LACKO: *Tiso*. In: Enciclopedia Cattolica, Città del Vaticano, 1954, vol. XII, pp. 142–143.

72 Vö. Sl. Z. č. 153/1941

73 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. Kart. 178, zákl. Č 138/1942.

74 Vö. Sl. Z. č. 198/1941.

75 Vö. KAMENEC, i. m. 125. o.

Zsidótörvény magában foglalt minden zsidók ellen kiadott jogszabályt, a „zsidó” fogalmát pedig a nürnbergi faji törvénykezés szellemében határozták meg. A szlovák törvénykezés a Zsidótörvényben első cikkelyében zsidónak definiálta:

§1. „...nemi megkülönböztetés nélkül azt, aki

a) legalább három generációra visszamenőleg zsidó fajú felmenőktől származik;

b) és részben zsidó (miesanec) az, aki legalább két zsidó fajú nagyszülőtől származik, továbbá

(1) 1939. április 20. napján zsidó valláshoz tartozott, vagy ezt a dátumot követően felvette azt;

(2) 1939. április 20. után zsidóval kötött házasságot;

(3) olyan személy leszármazottja, aki 1939. április 20-át követően zsidó fajhoz tartozóval kötött házasságot;

(4) aki 1940. február 20-át követően zsidóval folytatott házasságon kívüli kapcsolatból született.”⁷⁶

A törvény értelmében azokat a nagyszülőket tekintették zsidó fajhoz tartozónak, akik tagjai voltak a zsidó vallásközösségeknek.

§2. Részben zsidónak azt tekintették, aki:

a) „két zsidó fajú nagyszülőtől származik (§1-2.) és akit az §1. a) figyelmen kívül hagyott;

b) egy zsidó fajú nagyszülőtől származik (§1- 2.)”⁷⁷

A Zsidótörvény 270 diszkriminatív cikkelyt tartalmazott, amelyet egy szélsőségesen rasszista szemlélet sugallta módon tíz alponthoz osztottak fel:

- „A zsidók kötelesek viselni a hatóságok által előírt megkülönböztető jelvényt (Dávid csillagot)” (II. fejezet, §8.);
- elveszítették a szavazati jogot és minden nemű közéleti szerepből kizárták őket (IV. fejezet);
- közszolgálatra „alkalmatlannak” minősültek (V. fejezet);
- néhány szabad szellemi foglalkozás gyakorlásától eltiltottak (VI. fejezet);
- személyes szabadságukra és a levéltitokra vonatkozó jogukat korlátozták, és bevezették számukra a kényszermunka kötelezettségét:
„Minden 16 és 60 év közötti zsidó, akit a Védelmi Minisztérium §38. rendelkezése alapján kizártak a munkából, a Belügyminisztérium ér-

76 Vö. 1941. szeptember 10-i 52 sz. Szlovák Törvénytár, 643. o.

77 Vö. uo.

vényben lévő intézkedéseinek megfelelően köteles szolgálatait az ország rendelkezésére bocsátani.” (VII. fejezet §22.);

- *„A §22. alapján a zsidók által nyújtott szolgálat nem minősül munkaviszonynak, s ezért e személyeket nem illeti meg a társadalombiztosítás.” (§23.);*
- *a zsidók gyülekezési és sajtószabadságát csökkentették, ugyanakkor egyetlen hivatkozási pontként jelölték meg;*
- *„A Zsidó Központ zsidó érdekeket védő hivatal és egyben közjogi szervezet, ezért minden, az §1. alapján zsidónak tekintett személy tagja kell hogy legyen.” (VIII. fejezet §31.);*
- *ezenfelül szigorú korlátozásokat vezettek be a vallás gyakorlása és az oktatás terén is (IX. fejezet):*
„A zsidók kizáratnak minden iskolai intézetből, kivéve a népiskolákat és a kizárólag részükre létesített intézményeket.” (§38.);
- *a munkaerőpiacra való bejutásuk lehetőségét a minimálisra csökkentték (X. fejezet):*
„Zsidók bármilyen munkahelyre való felvételére csak az ÚHÚ által kiadott megfelelő engedély birtokában kerülhet sor” (§43.);⁷⁸

A Törvény második része a zsidók gazdasági helyzetét határozta meg, erőteljes szigorítások érvényesítésével az engedélyek, az ipari és kereskedelmi jellegű tevékenységek, a pénztulajdon és a magánjavak kezelésének terén. (I–III fejezet).

A harmadik rész rendelkezései a zsidók kiszorítására irányult, kizárva őket a társadalmi életből, beleértve az orvosi és egészségügyi foglalkozások is. A tulajdonukban lévő gyógyszertárakat lefoglalták, és tulajdonjoguk a kormány kiszolgálóira szállt. (I–IV fejezet).

A negyedik rész a zsidó javakat vette számba. A nyilvános árveréseken a zsidók által megvásárolt tárgyakat elkobozták és újból áruba bocsátották, az ebből befolyó haszon pedig, számbavétele után, a szlovák államra szállt. Az ún. agrárreformot alkalmazták minden zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági üzemre. Vállalataik és ingatlanjaik nem zsidó származású szlovákok kezébe kerültek. (I–VII fejezet).

Az ÚHÚ-n belül pénzalapot biztosítottak azon zsidók számára, akik az emigráció mellett döntöttek. (Ötödik rész).

Az elkobzott vagy árjásított házak, lakások, mezőgazdasági üzemek, földek és vállalatok ideiglenes kezelésére speciális rendelkezéseket bocsátottak ki: ezek alkották a Törvény hatodik és hetedik részét.

Végül a tizedik részben a törvény esetleges felfüggesztéséhez szükséges kritériumokat rögzítették:

„§255. (1) *Bizonyos esetben a Köztársasági Elnök felfüggesztheti az érvényben lévő Törvény néhány rendelkezését.*

(2) *A felfüggesztések részlegesen vagy teljeskörűek lehetnek, és alkalmazásuk csak bizonyos feltételek mellett lehetséges.*

(3) *A felfüggesztés bármikor visszavonható.*”⁷⁹

Ilyen törvénykezés túlkapásai Tiso számára semmiképpen nem maradhat-
tak rejtve, sőt a Belügyminisztérium Titkársága egyik körlevélének tanúbi-
zonyossága szerint a Szlovák Köztársaság Elnöke maga adott utasítást a zsidó-
ellenes törvények szigorúbb végrehajtására.⁸⁰ Tiso – mint katolikus pap és
mint pápai káplán – nem is tartott attól, hogy felvilágosítást adjon tevékeny-
ségéről az 1941. december 5-én megjelenő *Neue Ordnung* lapnak: „*A kato-
likus erkölcsben kinyilvánított szeretet a szlovák nemzet és a nemzeti szocia-
lizmus ellenségeivel szembeni harcban egyaránt megmutatkozott. A zsidó
okozta a legtöbb kárt a szlovák nemzet számára már ősidők óta politikailag
elnyomva, gazdaságilag kizsákmányolva és társadalmilag megsemmisítve a
szlovák népet. Ami a zsidókérdést érinti, mindaz, amit tettünk – emelte ki dr.
Tiso – népünk iránti szeretet kifejezése volt. A nemzet zavartalan fejlődésé-
nek biztosításáról volt szó.*”⁸¹

A zsidók Pozsonyból történő „kilakoltatása” 1941. szeptember 18-án vet-
te kezdetét, ami valójában a deportálások előkészítését jelentette.⁸² A pozso-
nyoi helyhatóság azon a napon adta ki az 411/1941. sz. rendeletet, amely
megtiltotta a zsidóknak 1920 után épült házak vagy lakások elfoglalását.
Ezzel egyidejűleg az ÚHÚ a Hivatalos Közlönyben tette közzé az 434/1941.
sz. rendeletet, amely arra utasította a zsidókat, hogy 1941 végéig hagyják el

79 Vö. uo.

80 1943. október 1-i M700/3856-S/1943. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č krt. 97.

81 „President dr. Jozef Tiso o židovskej otázke.

P.K.99. STK Záhreb, 5. decembra.

Prezident Slovenskej Republiky dr. Jozef Tiso vyslovuje sa v interviue uvrejenom v
čacopise „Neue Ordnung” (sic) o židovskej otázke ne Slovensku dr. Jozef Tiso povedal na otázku,
aké dôvody ho viedly ako katolíckeho kňaza k rigoróznemu riešeniu židovskej otázky m.i.:

*‘Učením katolíckej morálky hlásaná láska k národu sa prejavila na Slovensku aj účinným
bojom proti všetkým škodcom národného socializmu. K týmto škodcom slovenského národa
patril od dávna žid, ktorý politicky potláčal a hospodársky vykorisťoval slovenský ľud a
usiloval o jeho sociálne zničenie. Všetko čo sme podnikli v židovskej otázke, zdôrazňuje dr.
Tiso, zodpovedá láske k nášmu ľudu. Ide o zaistenie nerušeného rozvoja národa.’*

Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, kart. 53, (Filmotéka NS, I.A–946, č. 755/63).

82 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č 123, kart. 97. Dieter Wisliceny 1946. május 6-án a Nemzetbíró-
ság előtt tett vallomása.

a szlovák fővárost. A zsidók házaikból történő kilakoltatását az ÚŽ szervezte az ÚHÚ ellenőrzése mellett, amely későbbiekben zsidó táborokban történő elhelyezésükről is gondoskodott. Tilos volt zsidókat telepíteni 1500 főnél kevesebb lakosú városba, ezért a fent említett zsidó központok számára a következő városokat jelölték ki: Nyitra, Nagytapolcsány, Verbo, Vágújhely, Zsolna, Liptószentmiklós, Igló, Eperjes, Kisszeben, Bártfa, Homonna, Sztropkó, Nagymihály. Ezekben a városokban a helyhatóság köteles volt külön városrészt fenntartani a zsidók számára. Átmenetileg azonban a kilakoltatott zsidók a szeredi, az omerlazi, a zólyomi, a bártfai, az iglói, a nyitranováki és a vihnyei lágerekben kerültek elhelyezésre. A „bűnösnek” tekintett zsidókat, illetve politikai és gazdasági szempontból nem kívánatos személyeket a hédeli koncentrációs táborban és a korponai büntetőtáborban gyűjtötték össze.⁸³

Tiso, Tuka és Mach 1941. október 23–24-én a Fühernél, annak főhadiszállásán tett látogatása alkalmával a tárgyalt kérdéskörök egyike a zsidókérdés volt. Hitler tökéletesen tisztában volt azzal, hogy a szlovák kormány „képtelen saját erőből megoldani a zsidókérdést”,⁸⁴ ezért – Mach állítása szerint – Hitler akkor neki és Tukának kijelentette, hogy Németországnak szüksége van szlovák zsidók munkaerejére. Heinrich Himmler, az SS és a Birodalom rendőrségének feje felfedte a szlovák politikusok számára Németország azon szándékát, „hogy az európai zsidóságot az elfoglalt Lengyelország egyik autonóm területére internálja”.⁸⁵ Ez a terv alkalmat adott a radikális szlovákoknak arra, hogy megszabaduljanak a zsidóktól.

Rendkívül fontos a kérdés, vajon maga Hitler kérte-e a szlovák zsidó munkaerőt azzal a rosszul leplezett szándékkal, hogy aztán megsemmisítse őket a Wannsee-i konferencia döntésének értelmében,⁸⁶ vagy pedig a szlovák vezetők ajánlották fel a zsidókat Németország számára spontán kezdeményezésből annak reményében, hogy deportálásukkal Szlovákiában megoldódik a zsidó-

83 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. Kart. 178, zákl. č. 59/1942.

84 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 782, kart. 53 és č. 211 kart. 72.

85 Vö. SNA, f. NS, inv. Č 41, č 564, kart. 78. M. Grečo 1947. március 16-i védőbeszéde.

86 A Wannsee-i Konferencia célja az volt, hogy tisztázza az európai zsidókérdés végső megoldását. A Konferenciát Reinhard Heydrich hívta össze Hermann Göring 1941. július 31-i megbízása alapján, s megrendezésére december 9-én kerülhetett volna sor, ám a japánok Pearl Harbor ellen intézett támadása és az Amerikai Egyesült Államok belépése a II. világháborúba, arra kényszerítette a szervezőket, hogy elhalasszák a Konferenciát 1942. január 20-a napjára. A Konferencia folyamán Adolf Eichmannra bízta a végső megoldás tervének gyakorlati kivitelezését, ezzel megtevé őt a Holocaust gyakorlati levezetőjévé.

Cfr. <http://www.holocaustchronicle.org/staticpages/129,294.html>.

A csupán 90 percig tartó konferencia résztvevőinek névsorára lásd uo. 302. o.

kérdés. Ez a feltevés meglehetősen valószínűnek tűnik, mivel – Mach kijelentésével ellentétben – Dieter Wisliceny tanácsos megerősítette, hogy „*Tuka volt az, aki felajánlotta Németországnak a szlovák zsidó munkaerőt.*”⁸⁷ Ezenfelül ugyancsak Wisliceny, 1946. május 6-án a pozsonyi Nemzetbíróság előtt tett tanúvallomásában vádolta a szlovák politikusokat azt állítva, hogy az ÚHÚ elnöke „*Augustín Morávek már 1941 elején jelezte számomra a zsidók Pozsonyból történő kitelepítésének tervét, mert a főváros – árja – lakosainak lakásokra volt szüksége.*”⁸⁸ Wisliceny szerint Mach volt a terv szerzője és Tuka egyetértett vele, így a „kitelepítés” a deportálás előkészítésévé vált. A Németországnak tett ajánlatra a kitelepített és munka nélkül maradt zsidók lehetetlen helyzetének ismeretében került sor. Csak miután a zsidók felét kitelepítették a fővárosból, a szlovák kormány – a kitelepítés súlyos következményeinek ismeretében – hozta meg azt a döntést 1942 tavaszán, hogy az összes zsidót áttelepítik Szlovákiából Lengyelországba. Vallomásában Wisliceny kijelentette továbbá, hogy 1942. február elején Berlinbe rendelték, ahol Eichmann arról tájékoztatta, hogy a szlovák kormány zsidó munkaerőt ajánlott fel a Birodalom külgazdasági ügyekkel foglalkozó képviselőjének Pozsonyban.⁸⁹ Wisliceny azt állította, hogy a zsidókérdés társadalmi csapás és teher volt Szlovákia számára, mivel a kormány képtelen volt kezelni a problémát, ami persze a radikálisok számára alkalmat és ürügyet kínált a meggagdagodáshoz. Tuka, Koso és Mach azon a véleményen voltak, hogy minden zsidót családtagjaikkal együtt ki kell telepíteni Szlovákiából.⁹⁰

Az Államtanács radikális tagjai 1941 őszén titokban megtették az előkészületeket a zsidók Szlovákiából történő deportálásának kivitelezéséhez. A Minisztertanács elnöke, Tuka, valamint a Minisztertanács elnöki hivatalának vezetője és belügyminiszter, Izidor Koso személyesen tárgyalták meg a deportálás részleteit Eichmannal és Wislicenyvel a szlovák parlament bármilyen felhatalmazása nélkül.⁹¹ Ami a felelősség kérdését illeti a zsidók deportálásának előkészítéséért, Armin Frieder főrabbi adta meg a erre választ, aki a pozsonyi per folyamán a Nemzetbíróság előtt 1946. április 3-án tett tanúvallomásában kijelentette: „*Ki készítette elő a deportálásokat? Koso, Morávek és Konka voltak a Mach és Tuka által kiadott parancsok végrehajtói, a köztársasági elnök, Tiso teljes egyetértésével.*”⁹²

87 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41. č. 405. kart, 78.

88 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č. Kart. 97 (Filmtár NS, I:A-1010, č. 123/97)

89 Vö. uo., č. 124/97.

90 Vö. uo. č. 124–125/97.

91 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č. 123–126, kart. 97.

92 Vö. SNA f. NS. inv. č. 45.-č kart 97 (Filmtár Ns, I.A- 1010, č. 72/97)

E tervek alapján teljes ütemben megindult a munkanélküli zsidók begyűjtése Liptószentpéter, Hédel és Nyitraivánka táboraiba.⁹³ Miután az ÚHÚ 1941. október 28-án a Belügyminisztérium hatáskörébe utalta a zsidók munkába állítását,⁹⁴ magán és állami vállalatok részéről egyaránt megnövekedett a munkaerő iránti igény⁹⁵ és ennek következtében megnőtt a munkatáborok száma is. Az év vége felé, 1941. december 17-én, a Belügyminisztérium elrendelte a különböző városokban ideiglenesen felállított összes munkatábor leállítását.⁹⁶ Ezek helyett a Belügyminisztérium – mint az eperjesi munkatábor esetében – új munkaközpontok létesítését támogatta, amikor csak a zsidó munkaerő iránt igény mutatkozott.⁹⁷

Eközben a kormány fékevesztetten folytatta a zsidó javak elkobzását. A zsidók anyagi helyzete visszafordíthatatlanul súlyosbodott az 1941. október 30-i 238/1941. sz. rendelet következtében, amely megállapította, hogy „*zsidó magánszemélyhez vagy társasághoz tartozó minden ingatlan 1941. november 1-től a szlovák állam tulajdonát képezi, és tulajdonjogát az ÚHÚ gyakorolja.*”⁹⁸ Konka belügyminisztériumi VI/25-ös hivatala az 1941. november 10-i 100/91805-VI/25–1941. sz. értesítésében tette közzé a kormány által addig bevezetett zsidóellenes intézkedések teljes listáját:

„§1. A közbiztonság érdekében a zsidók számára tilos:

1. *lőszer vagy robbanószer birtoklása;*
2. *horgászfelszerelés birtoklása;*
3. *kerékpár birtoklása és használata;*
4. *telefon birtoklása és használata;*
5. *„A Szlovák Állam Ajándéka” feliratú gyűrűk birtoklása;*

93 Vö. SNA, f. NS. inv. č. 45, č. 302, kart. 97.

94 A 199/1941 §43 §47, §258 szóban forgó rendelet, mely felruházta a Belügyminisztert annak jogával, hogy a zsidók képzettségét és tapasztalatát különböző munkák területén használja ki Szlovákia gazdasági érdekeinek megfelelően. Vö. SNA, f. MV, inv. Č 152, č kart. 207, zákl. č 641/1942.

95 A Szállítmányozási Minisztérium már 1941. október 29-én hivatalos kérelmet Ž-2760/I-III/1941 nyújtott be a Belügyminisztériumhoz azért, hogy 300 zsidó segéd munkást kapjon a Pozsony–Nagyszombat vasútvonal építéséhez.

96 Vö. SNA, f. MV inv. č. 152, č. Kart. 178. zákl. č. 138/1942.

97 Az igényt a Tátra Faipari Szövetkezet 1941. december 29-én adta be 30 zsidó segéd munkásra, a Belügyminisztérium 1941. április 2-i 100/7381-VI/2241 sz. rendelete alapján. A Minisztérium 1942. január 8-i válaszában egy lényeges feltételhez kötötte az engedély kiadását, miszerint az nem veszélyeztetheti az árja munkanélküliek munkalehetőségeit. Vö. SNA, f. MV, inv. Č 152, č kart. 178, zákl. Č 54/1942.

98 Vö. A Szlovák Köztársaság 1941. október 30-i hivatalos közlönye a zsidók egyes javainak kisajátításáról.

6. *gyűlésekre vagy találkozókra gyülekezni a vallási szertartások kivételével. A vallási szertartást követően a zsinagógákat és imaházakat zárva kell tartani;*
7. *járdán várakozni, továbbá csoportosan sétálni házak előtt, utcákon és tereken, parkokban és kertekben;*
8. *engedély nélküli boltok áruját vásárolni, piacokra járni vagy a kereskedőktől 8 óra előtt tejterméket vásárolni, vagy bármilyen más terméket venni 10 óra előtt;*
9. *utcákon vagy tereken tartózkodni 21 óra után vészhelyzet kivételével. Ez a tilalom nem vonatkozik az állami hivatalokban foglalkoztatott zsidókra;*
10. *nem zsidók házait és családjait látogatni, kapcsolatot ápolni árja társasággal akár magánházakban, akár közterületeken;*
- §2. *A közbiztonság érdekében tilos árják és zsidók közötti adásvétel:*
 1. *kivéve az erre a célra külön engedéllyel ellátott üzleteket;*
 2. *tejtermékek vásárlása 8 óra előtt;*
 3. *és bármilyen más termék vásárlása 10 óra előtt.*
- §3. *A közbiztonság érdekében a zsidók számára a következő közterületek és az alábbi szórakozóhelyek látogatása tilos:*
 - a) *mozik és színházak, kiállítások és tárlatok, termálfürdők, parkok, stb.;*
 - b) *a csak árják számára fenntartott kávézók, éttermek, vendéglők, szállodák, kifőzdék és hotelek.*”⁹⁹

Konka, a Belügyminisztérium VI–25-ös részlegének főnöke 1942. január 9-én 120 engedélyt adott ki – 7 napos érvényességgel – a HG parancsára, annak érdekében, hogy a katonai jellegű polgári testületek átkutathassák a zsidó lakhelyeket, és lefoglalhassák a minőségi takarókat, valamint bőr ruházatokat és bundákat.¹⁰⁰

1942 elejétől egyre fenyegetőbb veszélyt jelentett a zsidók többsége számára a kényszermunka-szolgálat. Koso 1942. január 15-én a Zsidótörvény helyes értelmezéséhez adott magyarázatot, az alábbiakban pontosításokkal kiegészítve:

„A 22–23. ill. az azt követő paragrafusok két csoportba sorolják a zsidókat: a gazdasági szempontból fontos zsidók, akik megmaradtak saját ipari

99 A 198/1941, §78, 2. cikk. törvény egy újabb bizonyíték a törvényhozók rosszindulatú kicsinyességére, mert megtiltotta a zsidók számára „a fényképezőgép és távcső birtoklását” is. Cfr. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. kart. 205, b.č.

100 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. kart. 178. zákl. č. 112/1942.

tevékenységük mellett; valamint a gazdasági életből kizárt zsidók csoportjába.

Az első csoportba tartoznak:

- a) vállalkozások zsidó tulajdonosai vagy társtulajdonosai,
- b) a szükséges engedéllyel rendelkező, szabad szellemi foglalkozású zsidók (orvosok, mérnökök, stb.), s végül
- c) az érvényben lévő kormányrendeleteknek megfelelően foglalkoztatott zsidók. [...]

Az ország gazdasági életéből kizárt zsidók számára tilos kiadni munkavállalási engedélyt. Ezek csak a Törvény 22. paragrafusában megjelölt munkákra kötelezhetők.

E paragrafus értelmében a gazdasági életből kizárt zsidók munkakötelesek. Így tehát a különböző vállalatok kérésének, a társadalmi élet érdekeinek vagy a vállalatok gazdasági és egzisztenciális szükségleteinek megfelelő különböző jellegű munkára kötelezik őket.”¹⁰¹

A munkanélküli és a gazdasági életből kizárt zsidók egyre gyötrelmesebb helyzetét illetően a Gazdasági Minisztérium Elnöksége (*Presídium Ministerstva Hospodárstva*) az 1942. február 16-i Prez-P-1951/97/1942. sz. rendelettel további pontosításokat tett közzé: „Az ország gazdasági és társadalmi életéből kizárt zsidók alkalmazási formáinak kérdésében illetékes hatóság a Belügyminisztérium. Ez utóbbi feladata lesz kijelölni, mely zsidó személyek vagy csoportok foglalkoztathatók a különböző vállalatoknál. A Belügyminisztériumnak továbbá úgy kell intéznie, hogy a foglalkoztatott zsidók eltarthassák a gazdasági életből kizárt munkanélkülieket, s így azok ne növeljék a közterheket. Így tehát munkájukkal fedezniük kell a munkatáborok fenntartási költségeit is. [...] A gazdasági életből kizárt zsidók a Belügyminisztérium engedélye nélkül nem végezhetnek munkatevékenységet [...] és zsidó munkaerő-igény felmerülése esetén a Minisztérium 14. hivatalához kell fordulni.”¹⁰²

Konka 1942. február 19-i 14-59/1-1942. sz., Mach belügyminiszternek küldött jelentésében már nyíltan használja a „kényszermunkák” fogalmát, mint az ország gazdasági és társadalmi életéből kizárt munkanélküli zsidók helyzetének megoldását jelentő módszert: „Ezek a zsidók – állította Konka – nincsenek kirekesztve, és rejtett forrásaikból és kereskedelemből élnek. Ez a helyzet tarthatatlan, és a zsidókat ki kell rekeszteni és munkára kell kényszeríteni őket. Foglalkoztatásukat úgy kell megoldani, ahogy a nem zsidók

101 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. Kart. 178. zákl.č. 57/1942.

102 Vö. SNA, f. MV inv. č. 152, č. kart. 180. zákl. 192/1942.

foglalkoztatásának és a nemzetgazdaság érdekeinek kárt okozzon. A kényeszmunkára fogott zsidóknak kell eltartaniuk a teljes zsidó közösséget.”¹⁰³ Ebben a jelentésben benne foglaltatnak továbbá a munka-, vagy koncentrációs táborokban és a zsidó központokban bevezetendő intézkedések tervezetei is, mint például a mozgásszabadság komoly korlátozása, ami megakadályozta, hogy a zsidók központjukat vagy városrészüket a parancsnok engedélye nélkül elhagyhassák, továbbá az a parancs, melynek értelmében a zsidó lakásokat az e célra rendszeresített csillaggal különböztessék meg.

Az ÚZ megpróbált javítani a helyzeten, de nem járt sikerrel. A Belügyminisztériumhoz intézett 1942. február 23-i 8261/42-prac.odd.dr.so/B számmal nyilvántartásba vett tiltakozást még csak válaszra sem méltatták. Ebben az ÚZ azzal a panasszal élt, hogy a Minisztérium rendelkezésének megfelelően „*a seredi munkatáborban a zsidók napidíja nem léphette túl a napi étkezés fejadagjának értékét.*”¹⁰⁴ Ezért az ÚZ azzal a kéréssel fordult a Minisztériumhoz, hogy „*ezek a munkások szabályos, a nem zsidókkal azonos bért kapjanak, tekintetve, hogy ugyanazt a szolgáltatást végzik.*”¹⁰⁵ Néhány nappal később a Belügyminisztérium tudatta a kérdéssel kapcsolatos merev álláspontját, és az 1942. február 28-i 14-D4-541/1-1942. sz. rendelettel pedig arra kötelezte az ÚZ-t, hogy kerítsen „*1700 fő zsidó napszámot, hogy 1942. március 2-án Pozsony utcáin takarítsák el a havat [...] – kimondva, hogy – a munkások semmilyen juttatásban nem részesülhetnek.*”¹⁰⁶

Az ÚZ vezetősége 1942. március 4-én vette hírért a szlovák zsidók Lengyelországba és Ukrajnába történő tömeges kitelepítésének előkészületeiről. A zsidó vallásközösségek válasza nem váratott sokáig, és Kondor, Šalamun Gross, Kämpfner, Winterstein, Ladislav Just és Herzefeld memorandumot készített és juttatott el postán 1942. március 5-én a köztársasági elnökhöz, Tisóhoz a Szlovákiai Zsidó Vallásközösségek Egyesülete (*Sväz židovských náboženských obcí na Slovensku „Ješurum”*) és a Szlovákiai Autonóm Zsidó Közösségek Központi Hivatala (*Ústredna kancelária autonómnych ortodoxných židovských nábož. obcí na Slovensku*) nevében, mely szervezetek – az aláírók szerint – 100.000 főből álló közösséget képviseltek.¹⁰⁷ Ezzel

103 Vö. SNA, f. MV. Inv. č. 152, č. Kart. 178, zákl. č. 59/1942.

104 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. Kart. 205, zákl. č. 514/1942.

105 Vö. uo.

106 Vö. SNA, f. MV, č. 152, č. Kart. 205, zákl. č. 541/1942.

107 Vö. SNA, f. MV. Inv. Č 152. č kart. 207, zákl. č. 697/1942.

Megjegyzést érdemel, hogy ez a dokumentum nyíltan beszél a 100.000 Szlovákiában élő zsidóról, míg más források, nem kevésbé hitelesek, 80.000–90.000 számokról beszélnek.

Ezzel kapcsolatban Maglione bíboros, 1942. március 14-én, azt a megjegyzést tette, hogy „*135.000 is elhangzott*”. ADSS, vol. 8, 305, 460. o.

egy időben a dokumentum egyik példányát tájékoztatásul Izidor Kosónak is elküldték.¹⁰⁸ A zsidó vallásközösségek ezt a memorandumot Tisónak nem csak mint államfőnek, hanem mint a „könyörületes Isten” lelkészének és prédikátorának is címezték. A memorandum – a szlovákok tömeges kitelepítési tervére vonatkozó hírt hangsúlyozva – azt kérte Tisótól, hogy ne engedjen végrehajtani egy olyan embertelen intézkedést, amelyre 1492 óta nem volt példa a történelemben, és minden érvényben lévő nemzetközi jogi elvvel ellenkezik. A per során Tiso tagadta, hogy valaha is kapott volna ilyen emlékeztetőt.¹⁰⁹ 1942. március 6-án egy másik memorandumot is eljuttattak Tisóhoz, ezúttal a Szlovákiai Rabbik Társasága részéről.¹¹⁰ A dokumentumot aláíró két rabbi, Ladislav Reich és Armin Frieder 80.000 izraelita¹¹¹ hívő nevében igazi könyörgést adtak át Tisónak mint államfőnek és katolikus papnak, Isten könyörületességére apellálva azzal a céllal, hogy az elnök lépjen közbe és állítsa le a fiatalok, nők és férfiak deportálási tervét, amely „*a jelen körülmények között a zsidók fizikai megsemmisítését jelentené Szlovákiában*”.¹¹²

-
- Mindenesetre mi fenntartjuk, hogy a zsidó diaszpóra Szlovákiában minden valószínűség szerint 89.000 lelket számlált 1941. elején, amennyiben a Belügyminisztérium 14-D4–12261/42 sz. 1942. október 23-i beszámolójában – a Propaganda Hivatal (Úrad propagandy) 4104/1942 sz. 1942. október 14. részéről érkezett interpellációra adott válaszban – megerősítette, hogy a zsidók száma Szlovákia hét területi egységében (Bratislavská Župa, Nitrinská Župa, Trenčinská Župa, Tatranská Župa, Šarířsko-zemplinská Župa, Pohronská Župa) 1940. december 12-én 88.970 személynek felelt meg, míg 1942. szeptember 1-jén a még Szlovákiában maradt zsidók száma 23.451 főre rúgott. Arányában kifejezve a zsidó népesség csökkenése 73,65 %-os veszteséggel volt egyenlő. Vö. SNA, f. MV, inv. Č 152, č kart. 262, zákl. Č 12261/42.
- 108 Vö. SNA, f. MV, Inv. Č 152, č kart. 242, zákl. Č 9039/42. Az iraton máig jól látható az intézkedést jelző rendelkezés : „*ad acta*”.
- 109 A Tiso ellen 1946. november 11-én a Nemzetbíróság előtt emelt vád fenntartotta, hogy a vádlott annak ellenére, hogy megkapta az idézett emlékeztetőt, nem foglalt állást a szlovák zsidók tömeges deportálásával szemben és nem ismerte fel az iratot, tagadván, hogy valaha is látta volna. Vö. SNA, f. NS, inv. Č 41, č 212, kart. 72.
- 110 Vö. SNA, F. NS, Inv. č. 41. č. 893, kart. 53.
- 111 Ne felejtjük el, hogy Frieder főrabbi, e kontextusban az ő „hű izraelitái” teljes létszámára utal. Míg a Szlovákiában élő zsidók száma, Wisliceny hivatalának egyik statisztikája szerint 89.000-re rúgott, feltehetőleg a zsidó fajhoz tartozókra értelmezvén. Vö. SNA, f. MV, Inv. Č 152, č kart. 205, zákl. č. 593/42.
- Igaz ugyan, hogy a pozsonyi zsidó közösség 1942. március 13-i pápához intézett levele, melyet a budapesti nunciatúra továbbított, 90.000 Szlovákiában élő zsidóról beszél: „Der Judenschaft der ganzen Slovaei, 90.000 Seelen, wendet sich an Eure Heiligkeit um Hilfe und Rettung.” Vö. ADSS, vol. 8, 303. sz, 458. o.
- A brit zsidók főabbija a Szlovákiában folyó üldözéssel kapcsolatban 1942. április 1-jén a Szentsek beavatkozását is kérte „mind a 90.000 csehszlovák zsidó nevében, akit lengyel front menti összegyűjtésre ítélték”/.../. Vö. uo., 345. sz. 503. o.
- 112 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 8993, kart. 53.

Tiso először tagadta, hogy megkapta volna ezt a levelet, ám vallomása teljesen megbízhatatlanná és hamissá vált annak fényében, miszerint Pavol Jantusch püspök, Nagyszombat apostoli adminisztrátora, 1942. március 10-én szintén küldött egy levelet (2049/1942. sz.) Tisonak, amelyhez csatolta a Ješurum szervezet memorandumának egy példányát,¹¹³ e szervezet ugyanis a püspökhöz is eljuttatta az idézett dokumentumot.¹¹⁴ A per során ezért teljesen megbízhatatlannak bizonyult Tiso állásfoglalása, miszerint a három levélből egyet sem kapott volna meg és nem is értesült azok tartalmáról. Tiso csak bizonyítékok előtt engedett, miután a vád bemutatta a két memorandumot a hozzájuk tartozó borítékokkal együtt, melyeken az Elnöki Hivatal megjegyzése szerepelt: „*Látta! Ad acta, 1942. március 10.*”, továbbá „*A Köztársasági elnök figyelmébe ajánlva. Intézkedés nincs. Látta. Ad acta!*”¹¹⁵

Tiso szándékos hallgatása néhány dokumentum fényében nyilvánvaló. Wisliceny megjegyzése „*A Zsidók Szlovákiából való deportálásának folytatására vonatkozó javaslatok*”-ra vonatkozóan megvilágítja Tiso magatartását: „*Mivel az Államelnök a zsidók kitelepítése kérdésében pártolóan nyilatkozott, lehetségesnek és szükségszerűnek tűnik, hogy a zsidókat érintő összes kérdés teljes mértékben a Belügyminisztériumban összpontosuljon.*”¹¹⁶ Ráadásul teljesen elképzelhetetlen, hogy Tisót ne tájékoztatták volna az Államtanács beszámolóiról, mint például az 1942. március 26-i értekezlet jegyzőkönyvéről.¹¹⁷ Akkor ugyanis Morávek kijelentette, hogy „*a zsidókérdés abban a pillanatban megoldódik, amint az utolsó zsidó átlépi az országhatárt*”.¹¹⁸ Ján Balko¹¹⁹ a szlovák-német egyezményre hivatkozva azt a javaslatot tette a Tanácsnak, hogy „*1942. március végétől kezdődően 60.000 zsidót deportáljanak, legyen szó akár kikeresztelkedett, akár nem kikeresztelkedett zsidókról.*”¹²⁰ A deportálásokra vonatkozólag szükségesnek tartotta, hogy néhány kérdést az Elnök, az Államtanács és a kormány figyelmébe ajánljon, így például:

113 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. kart. 53 (Filmtár Ns, I.A–946, č. 893–895/53).

114 Vö. SNA, f. NS, Inv. č. 41, č. kart. 53 (Filmtár NS, I.A–946, č. 845/53)

115 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 175, kart. 79.

116 „*Da nunmehr der Herr Staatspräsident in zustimmender Weise zur Judenaussiedlung Stellung genommen hat, erscheint eine völlige Konzentrierung aller Judenangelegenheiten beim Innenministerium möglich und unerlässlich.*”

Vorschläge zur Weiterführung der Judenaussiedlung aus der Slowakei del 18 agosto 1942. Vö. SNA, f. MV, inv. č. 268, č. kart. 703.

117 Vö. SNA, f. NS, Inv. č. 779–788, kart. 53.

118 Vö. Idem. č. 779, kart. 53.

119 Ján Balko, Államtanácsi tag, beszámolóját Ján Pöstényi mutatta be. Vö. uo.

120 Vö. uo.

„I. A problémák etikai és technikai megközelítése.

- 1. A megkeresztelt zsidók külföldre történő deportálásának alkotmányossága.*
- 2. Egy olyan intézkedés elfogadhatósága, amely lehetővé teszi családok – akár zsidók – szétválasztását és családi köteleiketől való megfosztását, tekintettel arra a tényre, hogy mindez szemben állt az alkotmány 86. paragrafusával és minden természeti és isteni törvénnyel.*

II. A jogszerűség kérdései.

- 1. A Németország és Szlovákia közötti egyezmény a zsidók deportálásáról, a Köztársasági elnök meghatalmazásával, akár megkötötték, akár nem, megfelel-e az Alkotmány pontjainak?*
- 2. Amennyiben ez az egyezmény alkotmányjogilag érvényes, milyen jogi alapon fosztanak meg a zsidókat szlovák állampolgárságuktól?*
- 3. Abban az esetben, ha a zsidókat törvényesen megfosztanak állampolgárságuktól, milyen másikat kaphatnának helyette, elkerülendő annak veszélyét, hogy egy nap visszaszolgáltatassák őket Szlovákiának?*

III. A gazdasági kérdések.

- 1. Lehetséges lenne megoldani a zsidókérdést vagy sem Szlovákiából történő deportálásuk nélkül, alacsony költségű munkaerőként történő alkalmazásukkal.”*

Az Államtanács véleménye a következő volt: *„bár a gazdaságnak szüksége volt a zsidókra, más érdekek viszont megkívánták, hogy megszabaduljunk tőlük most, hogy lehetőség kínálkozott rá.”*¹²¹

Mach tájékoztatta a Tanácsot, hogy *„a németek tökéletesen tisztában vannak azzal, hogy a szlovákok képtelenek egyedül megoldani a zsidókérdést és saját erőből deportálni őket.”*¹²² Megnyugtatta továbbá a Tanácsot, hogy Hitler főhadiszállásán a vele és Tukával folytatott megbeszélése során személyesen biztosította őket, hogy Németországnak szüksége van a szlovák zsidó munkásokra.¹²³ Ezért – Mach javaslata szerint – az első szállítmányt

121 Vö. uo. č. 779–780, kart 53.

122 Vö. uo. č. 782, kart. 53.

123 Itt fel kell fedni – Wisliceny Nemzetbíróság előtt, 1946. május 6-án tett vallomásának megfelelően – hogy Koso nyíltan zsidó munkásokat ajánlott Németországnak, aláhúzával, hogy különböző oknál fogva kívánatos lenne a munkások családtagjait is deportálni. Eichmann, Wisliceny szerint, kezdetben technikai okokra hivatkozva nem volt hajlandó elfogadni a szlovák ajánlatot, de 1942. márciusa táján Wislicenyt Berlinbe hívta, és parancsot adott arra, hogy a szlovák kormánnyal közöljék, hajlandó fogadni a szlovák zsidók családtagjait is a lengyel koncentrációs táborokban, következő feltételek mellett:

már március 25-tel kezdődően indíthatják is, és előre láthatólag április 4-ig be is fejeződik. Elgondolása szerint 18.000 és 20.000 fiatal zsidó, család nélküli 16–35 év közötti korú¹²⁴ nő és férfi deportálásáról volt szó. Mach alaptalannak tartotta a zsidó szervezetektől kapott memorandumban kifejezésre juttatott aggályokat, és biztosította monsignor Ján Pöstényit, a Tanács tagját, hogy „*egy zsidót, amint megkapja a Köztársasági elnöktől a felfüggesztést, nem tekintik többé zsidónak*”.¹²⁵

Mach biztosítékainak megbízhatóságával kapcsolatban megjegyzendő, hogy Wisliceny, Koso és egy kormány megbízott, Július Pečuch még a deportálásokat megelőzően az elfoglalt Lengyelországba utazott, hogy megtekintse a németek által két legjobban szervezett munkatáborot. Koso és Pečuch már akkor nagyon is tisztában voltak azzal, hogy a meglátogatott táborokban a túlélés legkisebb esélye is kizárt.¹²⁶

Ennek ellenére 1942. március 26. és május 28. között, állampolgárságuktól és javaiktól megfosztott 38.169 zsidót¹²⁷ deportáltak Szlovákiából a lublini és az auschwitzi koncentrációs táborba. Gazdasági szempontokat figyelembe véve Morávek összeállította azok névsorát, akiket nem szabadott deportálni, és Morávek ötlete volt az is, hogy a deportált zsidók távozásukat megelőzően javaikat szolgáltatassák be az ÚZ-nak.¹²⁸ Mindezt azért tette, mert az ÚZ vezetőjeként szabadon rendelkezhetett az elkobzott vagyonokkal. A szemtanúk tanúvallomása szerint a deportáltakat a HG még az indulás előtt Zsolnában megfosztotta csomagjaiktól is.¹²⁹

1942. október 5-én, a szlovákiai német nagykövetség információért fordult a Külügyminisztériumhoz az október 1-ig deportált zsidók pontos számát illetően. A Külügy a Belügyminisztériumhoz fordult, amely 1942. november 11-én, a 14-D4–12361–1/142. sz. jegyzékben kiadta a korábban kért adatokat tanúsítván az 1942. október 19-i 81.618/1942-III/1. sz. diplo-

„1. Minden szlovák zsidót Lublin körül kell összegyűjteni.

2. A pozsonyi kormány minden deportáltat meg kell hogy fozson szlovák állampolgárságától.

3. A szlovák kormány 500 DM-ot köteles fizetni a Reichnek minden deportált zsidó után.”

Vö. SNA, f. NS, inv. Č 45, č 124–126, kart. 97, és továbbá SNA, f. MV, inv. č 152, č. kart. 262, zákl. č. 12683/42.

124 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 168, kart. 79.

125 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 788, kart. 53.

126 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 79, kart. 97. Andrej Steiner, 1946. április 1-jén a Nemzetbíróság előtt tett tanúvallomása.

127 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. 169, kart. 79.

128 Lásd még: VÍGH KÁROLY: *Adalékok a zsidókkal szembeni szlovák politikához a második világháború alatt és után*. In: Valóság, 1997/5, XL évf., 5. sz, 43. o.

129 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 127–129, kart. 97. Feljegyzés Wisliceny 1946. május 7-én a Nemzetbíróság előtt tett vallomásáról.

máciai utasítással, hogy „*eddig 57.628 zsidót deportáltak Szlovákiából a Birodalom területére.*”¹³⁰

Ez a hivatalos statisztika képezte az alapját Tuka, a tanács elnöke és Ludin, pozsonyi német nagykövet 1942. szeptember 10–30. között folytatott tárgyalásainak.¹³¹ Ekkor, pontosan szeptember 30-án, Alexander Vyskočil és német kollégája, Bergmann megállapodást kötöttek, amelynek értelmében Szlovákia 500 RM birodalmi márkát fog fizetni Németországnak költségtérítés címén minden, a Birodalom területére deportált szlovák állampolgárságú zsidó után.¹³²

E dokumentum fényében képtelenség fenntartanunk azt az állítást, hogy Tiso elnököt, a Szlovák Köztársaság legmagasabb tisztségének betöltőjét ne tájékoztatták volna folyamatosan azokról a tárgyalásokról, amelyeken rendkívüli horderejű erkölcsi-politikai döntéseket hoztak, figyelembe véve a zsidóktól lefoglalt igen tekintélyes összeg rendeltetését és célját is. Szintén abszurdnak tűnik az az elképzelés, miszerint a fent említett, több mint tíz napig is eltartó, kétoldalú tárgyalások teljes mértékben az elnök tudta nélkül zajlottak volna.

130 „*Na dožiadanie zo dňa 19. októbra 1942 čís.81.618/1942–III/1 oznamujem, že zo Slovenska bolo doteraz na územie Nemeckej ríše vystahovaných 57.628 židov.*” Vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. kart. 262, zákl. č. 12361/42.

131 E tárgyalásról készült feljegyzések. (*Protokoly zo zasadania slovensko–nemeckých vládných výborov konaných v dňoch 10–30. setembra 1942*) vö. SNA, f. MV, inv. č. 152, č. kart. 262, zákl. č. 12683/42

132 Mikulás Pruzinsky, pénzügyminiszter megerősítette, 1942. okt. óber 28-i 11592/42-VI/16 sürgönyében megerősítette, a Minisztertanács elnökének, hogy megfelelően a szlovák–német kétoldalú egyezménynek a minisztere „*azonnal kifizetett a Szlovák Nemzeti Banknak egy összegben 200 millió szlovák koronát, s a maradék összeget akkor utalták volna át, miután azt a lefoglalt zsidó vagyomból összegyűjtötték.*” Vö. SNA, f. MV, inv. č. Kart. 262. zákl. č. 12266/42.

A Külügyminisztérium anyaga közt található egy dátum nélküli Memorandum is, feltehetőleg ugyanattól a minisztertől származik 1943 végéről, amiben annak lehetőségéről beszél, hogy a szóban forgó összeg lecsökkenthető 500-ról 300 birodalmi márkára, azt követően, hogy 1943. december 21-én, a Szlovák nemzeti Bank már átutalt Németországnak 200.000.000 szlovák koronát, márkába konvertálva.

A *Memorandumhoz* csatolták a 10.094/43/VI/17 sz. 1943. december 21-i levelet is, mely a Pénzügyminisztertől érkezett, aki megragadván az alkalmat útbaigazítást kért a Külügyminisztertől a Quid facendum-ról, tekintve, hogy közben kételuyek is felmerültek a parlament tudta nélkül végrehajtott fizetés törvényességével kapcsolatban. Vö. SNA, f. MZV inv. č. 89, č. Kart. 142, č. 1.

3. A SZENTSZÉK ÉS A VALLÁSI KÖZÖSSÉGEK RÉSZÉRŐL ELHANGZÓ ELLENVÉLEMÉNYEK

A Szentszék és Tiso között akkor kezdődött meg levelezés, amikor az újonnan létrejött szlovák Köztársaság és a Vatikáni Állam felvették a diplomáciai kapcsolatokat. XII. Pius 1939. július 25-én elfogadta Karol Sidor kinevezését a Szentszék képviselőjévé, majd december 5-én gratulált Tisonak, köztársasági elnöki kinevezéséhez.¹³³ A diplomáciai kapcsolatokban szokásos formális udvariasság azonban nem volt mentes a pápa aggodalmától Tiso és a többi szlovák pap politikai pályafutását illetően, aminek hangot is adott Castelgandolfóban az 1939. szeptember 8-i audiencia során, Michal Buzalka püspökkel osztva meg félelmeit: „Minden jövődöbéli eshetőséget figyelembe véve és tekintettel a jelenlegi körülményekre, félelmet kelt bennünk, hogy egy ilyen felelősségteljes politikai pozíciót éppen egy pap, dr. Tiso töltsön be. Az, hogy Hlinka egyházi személyként felvállalta egy bizonyos párt vezetését, még csak elfogadható lett volna, de az állami ügyekben esetleges nem kívánatos változások bekövetkeztével a nép haragja a papokat és az Egyházat fogja felelőssé tenni és rajtuk fog bosszút állni abból a téves meggyőződésből kiindulva, hogy a történeteket nekik kell tulajdonítani.”¹³⁴

Bár monsignor Buzalka ezúttal megpróbálta megnyugtatni a pápát, ám monsignor Domenico Tardini, a Különleges Egyházi Ügyek Kongregációjának felelős titkára a Vatikánban 1939. november 12-én már kifejtette Maglione bíborosnak, hogy monsignore Cesare Orsenigo, berlini nunciusnak „meg kellene találnia a módját, hogy Monsignor Tisót szóban tájékoztassa arról, amit nem néz jó szemmel a Szentszék.”¹³⁵ Burzio nuncius 1940. szeptember 5-i jelentésében összefoglalta mindazt amit a Szentszék nem nézett jó szemmel: „És a jóra való szlovák nép megpróbálja megérteni, de sikertelenül, és zavartan áll szeretett elnöke, dr. Tiso szónoki akrobatamutatványai előtt, aki pedig a szónoklás művészetének teljes egyházi és világi készletét beveti annak érdekében, hogy megindokolja egy „népi” (vagyis Hlinka-féle) Szlovákia létrehozásának szükségességét a nemzeti szocializmus ütemében, és az Evangéliumból vett többé-kevésbé megfelelő idézetekkel élve arra kéri a szlovákokat, hogy a nemzeti szocializmus forrásából és szelleméből merítsenek erőt.”¹³⁶

133 Vö. ČULEN, KONŠTANTÍN: *Po Svätoplukovi druhá naša hlava. Život Dr. Jozefa Tisu.* (La vita di dr. Jozef Tiso), Bratislava, Katolícka Slovenská Jednota, 1947/48, pp. 233–234.

134 Vö. uo. 235. o.

135 Vö. ADSS. K. kötet, 51. sz. jegyzet, 115. o.

136 Vö. uo., 6. kötet. 303 sz. 408. o.

A londoni pápai követ, mons. Guillaume Godfrey, 1941. január 21-én figyelmeztette a Szentszékét, és elküldte az Államtitkárságra Beneš egyik feljegyzését, amelyben a száműzetésben élő csehszlovák államfő Tiso cselekedetét a náciknak tett szolgálatnak tekinti, és azt állította, hogy „*nagy hatást gyakorol majd a katolikus egyház háború utáni pozíciójára*”.¹³⁷ És valóban a Szentszék nem habozott a kellő távolságot tartani és a parlamenti képviselő és a rózsahegyi plébánián Hlinka utód, monsignor Ján Ferenčíkkel szemben szigorú szankciót alkalmazni: büntetésből törölték ugyanis a lelkészek névsorából, mivel Hitler 52. születésnapja alkalmából, 1941. április 19-én a „Tatransky Slovák” lapban közölt cikkében dicsőítette a Führert.¹³⁸

A Zsidótörvényben közzé tett faji törvények ellen, 1941. szeptember 10-én Burzio nuncius személyesen tiltakozott Tiso elnöknel, hangsúlyozva „*e rendelkezés igazságtalan mivoltát, amely az Egyház jogait is sérti*”.¹³⁹ A pozsonyi nunciatura 1941. szeptember 9-én tájékoztatta a Szentszékét a kérdésről, majd azt követően, szeptember 18-án továbbította a Zsidótörvény részletes leírását, amely Burzio szerint „*a közismert nürnbergi törvényekkel szoros összhangban, rasszista elvek alapján rögzíti a zsidók jogi, társadalmi és gazdasági helyzetét*”.¹⁴⁰

Ami Tiso zsidóellenes törvénykezésben való részvételét illeti, Burzio ítélete engedékenynek és jóindulatúnak tűnik, amikor 1941. szeptember 18-i sürgönyében kijelenti: „*Dr. Tiso ellenezte a törvényt és amíg csak tudott ellenállt bevezetésének, de a belső és különösen a külső nyomás meglehetősen erős volt, s így engednie kellett. De csak azzal a feltétellel, hogy a felmentés jogát fenntarthatja magának; és valóban a Rendelet 255. paragrafu-*

137 Vö. uo., 4. kötet 244 sz. 362. o.

138 Vö. uo. 368. sz. 507–508. old

139 Vö. uo., *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier 1941–décembre 1942*, Vatikánváros 1974, 8. kötet. 153. sz 1 sz. jegyzet. 279. o.

140 Vö. uo., pp. 279–280. A nuncius a Zsidótörvényt szembeállítva a nürnbergi törvényekkel a következő következtetéseket teszi:

„*A zsidó fogalom megfelel annak, amelyet a nürnbergi törvény rögzített, két kivételt leszámítva. Mindent összevetve, eltér a félig zsidó kategóriája, ha azok zsidó személlyel kötöttek házasságot. Míg a nürnbergi törvény mindenképpen zsidónak tekinti őt, a házasság időpontjától függetlenül, addig a szlovák törvény csak akkor tekinti zsidónak, ha a házasságot 1939. április 20., az első zsidóellenes szlovák rendelkezés dátuma után kötötték. Másrészt a szlovák törvény szigorúbbnak tekinthető azért is, mert zsidóknak tekinti a korcsot is, vagyis a házasságban élő is, amennyiben felvette az izraelita vallást. A nürnbergi törvények értelmében a vegyes házasságban élő nem tekinthető zsidónak maguk a törvények hatását tekintve. De a szlovák Törvénykönyv és a nürnbergi törvények közötti legfontosabb különbség az, hogy Szlovákiában a már megkötött házasságokat nem érinti, és hogy a fajkülönbség nem lehet sem válásnak, sem különélésnek az oka.*” Vö. uo., 282. o.

sa ezt le is fektette.”¹⁴¹ A nuncius Tisóról alkotott véleménye azonban alaposan megváltozik 1943 tavaszára, amikor a még Szlovákiában maradt zsidók teljes deportálására vonatkozó újabb intézkedések láttak napvilágot: „Egyébként a köztársasági elnök zsidókérdésben tanúsított magatartása nem egészen világos. Azt reméltük, hogy kiterjedt hatalmánál fogva a megkeresetteket megszabadítja majd a zsidótörvény méltánytalan rendelkezései alól, ám viszonylag kevés felmentésre került sor. A köztársasági elnök környezete által kiadott felmentések megítélése kapcsán nagy korrupcióról beszélnek; a zsidók természetesen bármilyen összeget hajlandók kifizetni, csak hogy elkerüljék a deportálást, ami egyet jelent a halállal.”¹⁴²

Az elnök által később kiadott felmentések – 800–1000 körüli – feltételezett számából kiderül, hogy Tiso magatartása meglehetősen kétesnek bizonyult. Ezek a felmentések, amelyek családonként értendők, csupán 4.000–5.000 személy¹⁴³ számára nyújtottak védelmet, míg a deportálások áldozatainak száma Szlovákiában biztosan 80.000 körül volt.¹⁴⁴

Ami a felmentéseket illeti, hangsúlyozni kell, hogy az Elnöki Hivatal igen magas összegeket állapított meg a kérelmező gazdasági helyzetének függvényében, és ennek ellenére a kérelmek legnagyobb részét visszautasították. A kérelmek kibocsátásának lehetősége és felhasználási ideje mindenestre meglehetősen korlátozott volt a különféle, az elnök egyetértésével alkalmazott rendszabályok miatt. Így alig két hónappal a tömeges deportálások után az Állambiztonsági Központ (*Ústredňa štátnei bezpeč*) 1942. augusztus 25-én a 25.234/3–1942. Úšb.Sb.h sz. rendelettel törvénybe iktatta, hogy „le kell tartóz-

141 Vö. uo., 280. o.

142 Vö. uo., *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier 1941–décembre 1943*, Vatikánváros 1943. 9. kötet. 175–176. o.

143 Vašek 1942. június 25-i, Mach belügyminiszternek írt beszámolója szerint a fenti dátummal bezárólag kb. 53.000 zsidót deportáltak a legutolsó népszámlálás adatai szerint ott élő 89.000-ből. Vašek zárószóiban azt is felfedte, hogy az addig a Köztársasági elnök által kiadott felfüggesztések 1000 főt fedeztek.

Vö. SNA. F. NS. Inv. C. 41. c. kart. 78. (Filmtár NS, I-A–980, c. 401–405/78)

144 Ezt az értékelést a legmegbízhatóbb források is megerősítik. Wisliceny 1942. augusztus 18-i beszámolójában kijelenti, hogy „*Seit begin der Aussiedlungsaktion der Juden aus der Slowakei im Marz 1942 haben 59.000 Juden die Slowakei mit ordentlichen Trasporten verlassen.*” Vö. SNA, f. MV, inv. C. 268, c. kart. 703, b. c.

Egy Vašek irodájából származó beszámoló szerint „1943 március 1-jén a még Szlovákiában található zsidók száma: 21.519”. Vö. SNA, f. NS, inv. C. 45., c. kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1010, c. 256/97).

Ármin Frieder főrabbi 1946. április 3-án a pozsony Nemzetbíróság előtt tett tanúvallomása azonban megbízhatónak bizonyult. Ebben megerősíti, hogy „A deportálásokat újra megkezdték az 1944-es felkelés alatt, s annak elfojtása után, valamint 1945 tavaszán is. Összesen 22.000 zsidót deportáltak.” CFR. Uo. C. 76/97.

tatni és a zsolnai koncentrációs táborba kell szállítani a baloldali pártok tagjait és a szimpatizáns zsidókat az elnök felmentéseire való tekintet nélkül."¹⁴⁵

Az 1942. október 20-án Zsolnából indult transzport után a deportálások véget értek, de „1943. október 1-én Tiso ismét támogatásáról biztosította a belügyminisztert, hogy a zsidók ellen újabb razziákat foganatosítson, új koncentrációs táborokat hozzanak létre, valamint a már kibocsátott felmentéseket felülvizsgálják vagy visszavonják”.¹⁴⁶

Végül nem szabad elfelejteni, hogy a németek megérkezése után 1944 augusztusában a felmentések érvényüket veszítették.¹⁴⁷ Ezért az Elnökség által kibocsátott 9000 felmentés száma, amelyet a Tiso-per során a védelem felhozott, meglehetősen túlzottnak tekintendő.¹⁴⁸

Miután a Zsidótörvény rendelkezéseit a katolikus vallásra áttért zsidókra is alkalmazni kezdték, a szlovák püspökök magatartása megváltozott. A szlovák katolikus egyház Nyitrán megrendezésre kerülő püspöki konferenciáján, egy 1941. október 7-én tartott értekezlet során e kérdés került napirendre, és az összefoglaló dokumentumot emlékeztető formájában elküldték Tukának.¹⁴⁹ A püspökök hét pontban léptek fel az 1941. szeptember 9-i 198/1941. sz. törvény rasszista szelleme ellen, és négy paragrafusban nyújtották be igényüket, hogy a kormány keresztényellenes rendelkezéseit változtassák meg a keresztény tanításnak és a szlovák nép körében többséget élvező keresztény hagyománynak megfelelően. A dokumentumot aláírta Pavel P. Gojdič, eperjesi apostoli adminisztrátor, Jozef Čársky, Tagora címzetes püspöke és Kassa apostoli adminisztrátora, Pavol Jantausch, Piene címzetes püspöke és Nagyszombat apostoli adminisztrátora, Andrej Škrabik, Sciro címzetes püspöke és Besztercebánya segédpüspöke, Karol Kmet'ko, Nyitra püspöke; Ján Vojtaššák Szepes püspöke és Michael Buzalka, Cone címzetes püspöke és Nagyszombat segédpüspöke, megbízott tábori püspök.

A memorandum, amely az állami törvénykezést arra kérte, hogy tartsa tiszteletben az isteni törvényt, egy megkésett, de bátor kollektív fellépés volt

145 Vö. SNA, f. NS, inv. C. 41, c. kart. 53 (Filmtár, NS, I.A–946, c. 879/53)

146 Vö. SNA, f. NS, inv. C. 45. c. kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1010, c. 192/97).

147 Vö. KAMENEC, I.: *i. m.* 127. o.

148 Vö. SNA. F. NS. Inv. C. 41. c. kart. 78. (Filmtár NS, I.-A–980, c. 401–405/78) A tárggyal kapcsolatos legutóbbi publikációk közös véleményen vannak annak tekintetében, hogy a Tiso által kiadott felfüggesztések száma rendkívül eltúlzott volt. James Ward például kijelenti, hogy „In light of these wildly divergent estimates, undertook to actually count the number of exeptions. Basing my results on a reconstructed 1942 census of Jews, I conclude that far from being a protector of Jews, Tiso exempted no more yhan a fraction of those who were threatened by deportation.” Vö. <http://deps.washington.Edu/reecas/events/conf2001/abstr01/ward.htm>.

149 Vö. SNA, f. MV, inv. C. 267, c. kart. 702, zákl. C. 6062/S–41.

a Zsidótörvény alapjául szolgáló rasszista koncepció ellen. A püspökök a plébániák részéről a keresztény hitre tértek viselkedésére vonatkozó tájékoztató jellegű szolgáltatást is felajánlottak Tiso elnöknek. Ezenkívül azt kívánták, hogy a jövőben az egyház képviseltesse magát az állami törvényhozási szerveknél arra az esetre, ha valamilyen módon az egyház érdekeit vagy egyházi kérdéseket érintő döntéseket hoznának.

Megjegyzendő azonban, hogy a dokumentum csak az áttértek felmentését követelte a Törvény végrehajtása alól, és a maga részéről meglegező nyugtázta, hogy „*a Belügyminisztérium nem kötelezte őket a megkülönböztető jelvényt viseletére*”¹⁵⁰ tekintve, hogy 1941. szeptember 29-től kezdve minden zsidó köteles viselni a megkülönböztető jelvényt a keresztény hitre áttértek vagy állami alkalmazásban állók kivételével, azzal a jogi feltétellel, ha a Törvény életbe lépése előtt kötött vegyes házasságot. Ez a kiváltság azonban érvényét veszítette abban a pillanatban, ahogy a Belügyminisztérium 1942. november 5-től a Dávid csillag viseletére kötelezte az összes olyan keresztény zsidót is, akit 1939. március 14. előtt kereszteltek meg. Ezen intézkedés ellen Pavol Jantausch, Karol Kmeřko, Andrej Škrabik és Pavel P. Gojdič léptek fel.¹⁵¹ Tiltakozó leveleiket Mach belügyminiszterhez intézték, sőt Jantausch 1942. november 12-i 9790/1942. sz. levelének egyik példányát tájékoztatásul Tisonak is elküldték, és az elnöki kancellária rendkívül sürgős, november 19-i 2516. kab./1942. sz. utasítással a Belügyminisztériumhoz továbbította.¹⁵²

Időközben, 1941. október 21-én Karol Sidor, a szentszéki szlovák nagykövet arról tájékoztatta a vatikáni diplomáciát, hogy Tiso kijelentéseiből úgy tűnik, „*a katolikus és a náci társadalmi tanítás teljesen megegyezik*”.¹⁵³ Sidor számára – akit éppen Tiso távolított el a pozsonyi kormányból – az elnök 1941. szeptember 7-én, egy Nyitra egyházmegyéhez tartozó besztercei plébániatemplom felszentelése alkalmával tett kijelentései egyenesen „eretnekségként” hangzottak, és nem értette „*mons. Tiso – a teológia professzora – hogyan mondhat olyan dolgokat, amelyek elhíttetik a néppel azt, ami nem úgy van*.”¹⁵⁴ A megbízott miniszter azt a vádat is felhozta, miszerint „*Tuka játssza a superkatolikust, miközben náci barát*”, azonkívül „*hogy az új zsidóellenes rendelkezések – a Zsidótörvényre utalva – a katolikus elvekbe ütköznek, és [...] nem a nép érzelmeit képviselik, hanem csupán a német kényszer szülte*.”¹⁵⁵

150 Vö. uo.

151 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 268, č. Kart. 704, zákl. č. 4420/g-42.

152 Vö. uo.

153 Vö. ADSS, 5. kötet, 123 sz. 273. o.

154 Vö. uo., 273–274.

155 Vö. uo., 274. o.

Az Államtitkárság az október 21-i 7868/41. sz. sürgönnyel azonnal elrendelte, hogy Burzio pozsonyi nuncius ellenőrizze annak igazságtartalmát, „*ami erre vonatkozik (a katolikus társadalomtanítás és a náciizmus társadalmi elméletei közötti teljes összhangra való tekintettel)*” és abban az esetben, ha minden igaznak bizonyul, a pápa kötelességének tartja törölni „*a fent dicsért Monsignorét az egyházméltóságok névsorából*”,¹⁵⁶ figyelembe véve egyebek mellett azt, hogy a „*létszámfeletti titkos kamarás*” címet Tisónak 1921. november 21-én adományozták, és hogy e kinevezést az azt következő pontifikátusok idején meg kellett volna újítani. Ez azonban nem történt meg sem XI., sem XII. Pius idején sem, és nevét 1922-t követően nem tüntette fel a Pápai Évkönyv sem. Ezért a monsignore cím használata visszaélésnek minősülhetett, amint arra mons. Tardini is felhívta a pápa figyelmét.¹⁵⁷

Burzio nyomozásának összefoglalójában arról számolt be Maglione bíborosnak, hogy Tiso „*szokásához híven írásos felkészülés nélkül tartotta beszédét*” és az elnök magát menteni próbálva, azt állította, hogy az újságok nem a legmegfelelőbb kommentárokkal hangsúlyozták beszédét, mintha „*azt állítottam volna, hogy a pápai enciklikák elvei és a nemzeti szocializmus elvei megegyeznének*”.¹⁵⁸ Burzio a következő szavakkal tálalta az elnöknek az inkriminált beszédével kapcsolatos pontosításait: „*Én [Tiso] a nemzeti szocializmus egyetlen társadalmi aspektusáról és annak gyakorlati alkalmazásáról beszéltem, és ami a pápai enciklikákat illeti, egyértelmű, hogy csak a társadalmi vonzatúakra utaltam. Vagyis azt akartam mondani, hogy a nemzeti szocializmus társadalmi téren sok – az enciklikákban is megtalálható – elvet vitt át a gyakorlatba: csak ilyen értelemben beszéltem a közöttük lévő azonosságról. Egyébként a szlovák nemzeti szocializmus a pápai enciklikák tanításának szellemében szándékozik végrehajtani a társadalmi reformokat.*”¹⁵⁹ A nuncius ezenfelül szükségesnek vélte idézni Tisónak még egy – „szerencsétlennek” minősített – kijelentését, amely szerint „*a Pápa enciklikái az ő hittani és erkölcsi tanításaitól eltérően olyan felsőbbrendű elvek, amelyek alkalmazását a Pápa az egyes nemzetek vezetőire bízta, aszerint, ahogy e nemzetek életkörülményei megkövetelik.*”¹⁶⁰

156 Vö. uo. 274. o.

157 „Il avait été nommé ‘camariere segreto soprannumerario’ le 21 novembre 1921 et parut avec ce titre dans l’*Annuario Pontificio* de 1922 (p. 608). Cette charge devait être renouvelée à un nouveau pontificat. Il ne fut confirmé ni par Pie XI ni par Pie XII, et son nom ne parut plus sur l’*Annuario*, mais on continua couramment à lui donner le titre de monseigneur. Mgr. Tardini le fit remarquer au Pape (A.E.S. 477/43).” Vö. uo., 5. sz. Jegyzet.

158 Vö. uo., 140. sz. 301. o.

159 Vö. uo.

160 Vö. uo. 301–302. o.

A Zsidótörvényben előirányzott intézkedésekkel kapcsolatban, Luigi Maglione bíboros 1941. november 12-én 8355/41. sz. jegyzéket¹⁶¹ intézte a Szentszék szlovák képviselőjéhez, amelyben aggodalmának adott hangot: „A Szentszék mély fájdalommal vette tudomásul, hogy még Szlovákiában is, egy olyan országban, amelynek majdnem teljes népessége a katolikus hagyományok legjobb őrzőinek bizonyul, szeptember 9-én olyan »Kormányrendelet« jelent meg, amely egy, a katolikus elvekkel nyíltan ellenkező intézkedéseket tartalmazó sajátos »faji törvénykezést« vezet be.”¹⁶² A Szentszék arra kérte továbbá a szlovák kormányt, hogy „a rendelkezéseket oly mértékben és módon értelmezze és alkalmazza, hogy a lehető legkevésbé sértse a katolikus lelkiismerettel szemben támasztott elvárásokat.”¹⁶³

Ezt a jegyzéket szintén eljuttatták Pozsonyba a szlovák Külügyminisztériumba, az 1941. november 14-i 882/41. sz. utasítással, amelyben Sidor diplomáciai képviselő megállapította, hogy a Vatikán a katolikus egyház szempontjából élesen kritizálta a Törvény néhány paragrafusát.¹⁶⁴

Tiso reakciója a vatikáni ellenvéleményekre a december 5-i „Neue Ordnung” c. folyóiratban megjelent közismert kijelentése volt, amelyben az elnök elégedettségét fejezte ki, mert – elsősorban a zsidókra célozva – az utóbbi időben a keresztényi szeretet a szlovák nép és a nemzeti szocializmus ellenségei számára egyaránt megnyilvánulhatott.

Attól kezdve a vatikáni diplomácia mons. Michal Buzalka tábori vikáriusától – Burzio közvetítésével – kapott tájékoztatást arról az embertelen bánásmódról, amelyben a zsidókat Nyugat-Oroszország elfoglalt területein részesítették, ahol „a zsidókat minden további nélkül agyonlövik (nyilvánvaló, hogy a zsidó fajt szisztematikusan elnyomják, nemre és korra való tekintet nélkül); csak az orosz és ázsiai rabokat küldik koncentrációs táborokba.”¹⁶⁵

A hitleri Németországgal szoros szövetségben álló ország számára ez a légkör nem volt alkalmas arra, hogy az Egyházi Állammal tárgyalásokat folytasson. A szlovák Külügyminisztérium azonban nem csinált különösebb lelkiis-

161 Vö. uo. 8. kötet 199. sz. 345–347. o.

162 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. Kart. 53 (Filmtár, NS, I.A–946, č. 910–913/53; č. 923/53).

163 Vö. ADSS, 8. kötet. 199. sz. 347. o.

164 Vö. uo. č. 909/53.

165 Vö. ADSS, vol. 8. n, 184, 328. o. A Vatikáni Államtitkárság 1941. december 20-án további információt kért Burziotól a szlovák hatóságok érintettségéről „már ami az embertelen bánásmódot illeti, [...] amit a zsidó fajú katona és civil rabok esetében feljegyeztek”. Vö. uo., nota 3. Burzio 1942. március 11-e körül azt a választ adta, hogy „a szlovák hatóságok teljes mértékben kívül állnak az elfoglalt orosz területen folyó zsidóellenes atrocitásokon” és „a tömeggyilkolásokat az SS katonai egységei hajtották végre a német kormányhatóságok parancsára.” Vö. uo., 301, 456. o.

mereti kérdést abból, hogy naivan lépéseket tegyen a pozsonyi nunciusról, javaslatot téve a Szentszék és a Szlovák Köztársaság között kötetendő Konkordátumra, ami természetesen nem történhetett meg az elnök tudta nélkül. Maglione bíboros visszafogott reakciója sokatmondó volt, amikor 1942. január 18-án tájékoztatta a nunciust, hogy ilyen terv ötlete „több oknál fogva is korainak látszik [...], mert a megfontolt és elmélyült mérlegelés nem kevés időt igényelne”.¹⁶⁶ A Vatikán ugyanis semmiképpen nem akarta elfogadni Tiso részéről felmerült Konkordátum javaslatát, mert Sidor tájékoztatta arról, hogy a szlovák kormány külpolitikája Németország beleegyezésének függvénye.¹⁶⁷

Monsignor Pavol Jantusch már említett, 1942. március 10-i levele a kormány politikájával szakítást jelentett. A püspök azontúl, hogy csatlakozott a *Ješurum* memorandum-petíciójához, amelyet Frieder rabbi személyesen adott át Tisonak,¹⁶⁸ egyúttal megkérte az elnököt, hogy „foglaljon állást azok mellett, akik rendkívül szorult helyzetükben reményvesztve irgalomért könyörögnek”¹⁶⁹

A Szentszék 1942 januárjában kapta az első híreket a „Lengyelországba telepített” zsidók „nyomorúságos helyzetéről”, akik közül három „csehszlovákiai” lakhelyű (sic.).¹⁷⁰ Burzio március 9-én táviratban tájékoztatta Maglione bíborost „valamennyi szlovák zsidó Galiciába és Lublin térségébe történő közelgő tömeges deportálásáról, korra, nemre, vallásra való tekintet nélkül, intézkedve a férfiak, nők és gyermekek külön deportálásáról”, hozzátéve, hogy „a 80.000 ember Lengyelországba történő deportálása, kiszolgáltatva őket a németeknek, jó részük számára a halálos ítélettel egyenlő.”¹⁷¹

A pozsonyi zsidó közösség könyörgést is intézett a pápához mons. Hamvas Endre, a megkeresztelt zsidók Szent Kereszt Társaságának budapesti elnökhelyettese, valamint mons. Angelo Rotta, budapesti nuncius révén, aki 1942. március 13-án felhívja a Szentszék figyelmét a Lengyelországba történő tömeges kiűzetésük fenyegető veszélyére.¹⁷²

166 Vö. ADSS. 5. kötet. 146, 203. sz. 308. o. 372–373.

167 Tiso soha nem hagyott fel azon vágyának hangoztatásával, hogy Szlovákia egyezményt írjon alá a Szentszékkel, ám nem járt sikerrel. 1943. májusának vége felé a Vatikán tudatta Tisóval, hogy ezt a kezdeményezését a háború utánra kell halasztani. Vö. uo., *Le Saint Siège et la Guerre Mondiale novembre 1942-décembre 1934*, Vaticano, 19973, vol.7, n.214, 376.old.

168 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. č. Kart. 97. (Filmtár NS, I.A–1010, č. 74/97).

169 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. Kart. 53. (Filmtár NS, I.A–946, č. 845/53)

170 Vö. ADSS, 8. kötet, 263. sz. 418. o.

171 Vö. uo., 298. sz. 453. o.

172 Vö. uo. 303. sz. 457–458. o. Budapest nunciusa 1942. március 20-án elküldte a Szentszéknek a budapesti főrabbi egyik memorandumát azon szlovák zsidók fájdalmas helyzetéről, akiket Galiciába deportálnak, s „akik nagy részére a biztos halál várt”, s egyben a Szentatya az érdeklükben a szlovák kormánynál való beavatkozásáért könyörgött. Vö. uo., 317, 470. o. Három

Maglione először 1942. március 14-én próbálta megakadályozni a Lengyelországba való tervezett deportálásokat a Vatikán szlovák képviselőjéhez címzett 2027/42. sz. diplomáciai jegyzékkel.¹⁷³ Március 25-én XII. Pius kifejezett kérésére Sidort hatalmazta fel arra, hogy „*lépjen fel kormányánál egy ilyen borzalom megakadályozása érdekében*”.¹⁷⁴ De a Szentszék közbenjárása eredménytelen maradt, amint ez a március 26-án, 9.30 órakor a Vatikáni Államtitkárságra érkezett táviratból kiderül, amelyben Burzio arról tájékoztatja Maglionét, hogy „*a kormány nem állt el az embertelen*” tervtől, és „*folyamatban van, mint első kontingens, tízezer férfi és ugyanannyi nő begyűjtése. Ezt követően újabb szállításokra kerül majd sor a teljes deportálásig.*”¹⁷⁵

Mons. Tardini ekkor, 1942. március 27-én utasítást adott¹⁷⁶ Burziónak „*megbízva, hogy személyesen tegyen lépéseket Tisonál*”, egyben kételkedésének is hangot adva: „*Nem tudom, e lépések meg tudják-e majd állítani... az örülteket! S itt két örült van: Tuka, aki cselekszik és Tiso, aki – papként – hagyja cselekedni!*”¹⁷⁷

A szlovák Püspöki Konferencia a „Katólicke noviny” napilap 1942. április 26-i számában közzétette egy először betiltott, majd a cenzúra által módosított kiáltványát, tiltakozva ebben a deportálások ellen, és a katolikus hitre áttért zsidók érdekében a többiek sorsát is óvatosan védelmébe vette.¹⁷⁸ Másnap Mach, a Tanács elnökhelyettese nyilatkozatot tett közzé a szlovák és külföldi sajtóban a kormány felelősségéről és ténykedéséről. Ebben kijelentette, hogy: „*Németország részéről semmilyen nyomás nem érkezett*” és „*a Minisztertanács tegnapi ülésén a legilletékesebbek szájából elhangzottak alapján megbizonyosodtam arról, hogy az egyházi hatóságok egyetértenek a zsidóknak a szlovák életből való kizárásával kapcsolatos kormányintézkedésekkel*”.¹⁷⁹

nappal később a nuncius arra hívta fel a Szentszék figyelmét, hogy Budapest főrabijától érkező legfrissebb információk szerint „*jónéhány szlovák származású zsidó lányt fognak erőszakkal a frontra küldeni a német katonák használatára. Nekem könyörgött, hogy kérjem meg a Szentatyát, avatkozzék be a szlovák kormánynál.*” Vö. uo. 3. jegyzet. E Budapestről érkező hírt március 24-én Burzio is megerősítette „*Az elmúlt éjszaka viszont sok 16–25 év közötti zsidó lányt szakítottak ki családjából, akiket feltehetőleg az orosz front német vonalához visznek prostitúció céljából.*” Vö. uo., 324. sz. 476., o.

173 Vö. SNA. F. NS. inv. č. 41. č. kart. 53 (Filmtár NS, I.A–946, č. 928/53)

174 Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes...* 8. kötet 322. sz. 475. o.

175 Vö. uo. 326. sz. 478. o.

176 „*V. S. R. személyesen tehetne ehhez hasonló lépést a Köztársaság Elnökénél ha másra ne is, de a papi érzelmeire hatván*”. Vö. uo. 332.sz. 484.old.

177 Vö. uo., 326. sz. 479. o.

178 Vö. uo., 360. sz. 517–519. o.

179 Vö. uo. 334. sz. 487. o.

Burzio 1942. március 31-én keserű elemzést adott a szlovák egyházi személyek politikai életben való, már egy ideje vitatott részvételével kapcsolatosan: „Egyúttal nyilvánvaló, hogy dr. Tiso államfő, a szepesi püspök, valamint a Minisztertanács és a parlament számos más egyházi méltósága egyre nagyobb kárára van az Egyháznak.”¹⁸⁰ Ami a szlovák klérus állásfoglalását illeti a politizáló papok ténykedéséről, Olaszország vatikáni követsége szolgált információval: „Az egyházi körök azonban mindeddig lényegében elleneztek a zsidóellenes intézkedéseket [...] azért is, mert képtelenségnek tartják, hogyan lehetséges ilyenfajta intézkedéseket egy olyan országban hozni, amelynek államfője egy pap...”¹⁸¹ Ezt követően, májusban az evangélikus egyház püspökei is felemelték szavukat, és egy jegyzékben kijelentették, hogy „mindaz ami az utóbbi időben Szlovákiában történt a zsidókkal, nem egyeztethető össze a humanitárius és még kevésbé a keresztény elvekkel.”¹⁸²

Mindezen ellenvélemények, valamint a köztársasági elnökre és a szlovák kormányra gyakorolt nyomás a legkisebb eredménnyel sem jártak. 1942. május 15-én az addig megfogalmazott könyörgésekre adott cinikus válasz gyanánt Tiso aláírásával megszületett a deportálásokról szóló 68/1942.¹⁸³ sz. alkotmányos törvény. Megállapíthatjuk továbbá, hogy a szlovák kormány 1942. május 18-ig 38.169 zsidót deportált Szlovákiából, mindenféle jogi és legális elvvel szemben, Tiso teljes beleegyezésével. A fenti törvény életbe léptetése után, további 19.668 személyt küldtek koncentrációs táborokban 1942. október 20-ig.¹⁸⁴

180 Vö. uo., 488. o.

181 Vö. uo. 400. sz. 2. jegyzet. 561–562. o.

182 „Čo sa za posledné časy u nás so židmi deje, nemôže sa zhodovať so zásadami ľudskosti a tým menej so zásadami kresťanstva.” Vö. LIPSCHER, LADISLAV: *Die Juden in Slovakischen Staadt 1939–1945*, München–Wien, 1980. 192. o.

Az eperjesi rutén püspök 1942. május 16-án a Vatikánál tett feljelentése drámaian alakult: „Summo moerore affecerunt nos atrocitates, quae in orientali plaga Slovaehiae, occasione deportationis Iudaeorum ex parte organorum sic dictae ‘guerdiae Hlinka’, quorum erat decretum deportationis infelicis plebis iudaicae executioni mandare, evenerunt. Barbarismus in hanc miserabilem plebem commissus exsuperavit omnem inhumanitatem et in memoriam nobis revocat res gestas bolschevicorum-comministarum Russiae, Hispaniae, Mexico.” Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier-décembre 1943*, Città del Vaticano, 1975, 85.sz, 177. o.

183 Vö. Sl. z., č. 1942. május 22–23. 307–508. o.

Burzio 1942. május 23-án tájékoztatta a Szentszéket arról, hogy a szlovák parlament elfogadta az új alkotmányos törvényt, ami a folyamatban lévő deportálások legalizálását, a zsidó javak elkobzását és a szlovák állampolgárság megvonását jelentette. A nuncius jelentésében hangsúlyozta, hogy „sajnos, amennyire erről megbizonyosodtam, néhány parlamenti képviselő pap is támogatta a törvényt, mások tartózkodtak, de senki sem szavazott ellene.” ADSS, vol. 8, n382, 541. o.

184 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, čkart. 79 (Filmtár, NS, II.A–983, č. 169/79).

A deportálások legalizálását még inkább súlyosbította az a körülmény, hogy a deportáltak tragikus sorsáról éppen ez idő tájt kezdtek érkezeni az első hírek.¹⁸⁵ Tiso az ilyen információkra látszólag hitetlenkedve reagált.¹⁸⁶

A szlovák kormány csak hat hónap hallgatás után mutatott készséget arra, hogy Sidor, Maglione bíborosnál tett 1942. május 23-i hivatalos látogatása alkalmával tárgyaljon a Szentszékkal a deportált zsidók kérdéséről. Ekkor Sidor személyesen nyújtotta át az államtitkárnak a szlovák Külügyminisztérium 8325/1–42. sz. válaszát.¹⁸⁷ Ebben „bejelentették, hogy a kérdés már aktualitását veszítette azzal, hogy a szlovák kormány a zsidó kérdést a deportálással kívánta megoldani.”¹⁸⁸

1942. augusztus 16-án, amikor a szlovák zsidók nagy részét már megfosztották összes javaitól és szlovák állampolgárságuktól, és erőszakkal kiűzték őket saját országukból, a Mennybemenetel ünnepe alkalmából Tiso elnök még erkölcsi prédikációt tartott Holicban, amikor az Isten Igéjének fenntartott szószéket arra használta, hogy további társadalmi-politikai-vallási magyarázatokat adjon a zsidókérdés megoldásának okairól: „*Csupán még egy szót a gyakran emlegetett zsidókérdésről. Keresztényhez méltó és emberséges-e mindaz ami történik, vagy a szó szoros értelemben vett rablás? De kérdezem én, nem keresztényi cselekedet-e, ha a szlovák nemzet meg akar szabadulni örök ellenségétől, a zsidótól. Mindez keresztényi? Önmagunk szeretete isteni parancs, és ez a szeretet azt parancsolja, hogy minden rosszat, ami ezt az életet fenyegeti, tartsuk magunktól távol. Azt gondolom, senkit nem kell meggyőznöm arról, hogy a zsidó mindig is veszélyt jelentett a szlovákok számára. [...] 1840-ben a zsidók száma olyan nagyobb városokban, mint Zsolna, Nyitra és a többi, 30–40 fő körül mozgott. Száz év leforgása alatt a számuk megtízszereződött. Közülük egyre többen [...] nem a földet művelték, hanem különböző hivatalokban és bankokban foglaltak el jelentős pozíciót. Ők voltak a szlovák föld és munka hozamának haszonélvezői. Megbizonyosodtunk arról, hogy a nemzeti termelés 38%-a a zsidók kezében van, más szóval, egy 3 millió lakost számláló nemzet 62%-nyi jövedelemmel rendelkezik, és a nemzet 5%-a*

185 Azok, akiknek elsőként sikerült megszökni a lengyel légerekből, immár 1942. április vége felé, írásos nyilatkozatokat tettek a Zsidó Központnál, mégpedig megegyezőt a Steiner Andrej 1946. április 1-jén a pozsonyi Nemzetbíróság előtt tett vallomásával. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č kart, 97 (Filmtár NS, I.A–1010, č. 79/97)

186 Kovács Tibor 1946. február 21-én a Nemzetbíróság előtt tett vallomásáról van szó, amelyben Kovács Vašek Tiso viselkedésére vonatkozó kijelentését biztos forrásként jelölte meg. Vö. uo., (Filmtár NS, I.A–1009, č. 4–6/97)

187 Vö. uo., č. 918, kart. 53.

188 Vö. BLET, PIERRE, SJ.: *Pio XII e la Seconda Guerra Mondiale negli archivi vaticani*, Milano, Edizioni San Paolo, 1999, 224. old

rendelkezik 38%-nak megfelelő jövedelemmel. A szlovák nemzet és a zsidó népesség közötti eltérés egyre inkább nőtt. Ez az arány még rosszabb lett volna, ha nem lettek volna összegyűjtve és nem szabadultunk volna meg tőlük. Mindezt az isteni paranccsal összhangban tettük: szlovák, küldd el azokat, aki ártanak neked, szabadulj meg tőlük. [...] A világháborút megelőzően az angolok mindent megígértek a zsidóknak, csak hogy a pénzükhöz jussanak. Önálló államot ígértek nekik, de aztán semmit sem adtak nekik. Hitler viszont semmit nem kért és semmit sem kapott tőlük, de most hazát ad nekik.”¹⁸⁹

Erre a „hazára” és annak lakóira Burzio nuncius nem tudott mást mondani pár hónappal a közismert erkölcsi prédikáció után, mint hogy „*illegálisan tudomásunkra jutott egészen kivételes eseteket leszámítva nem áll módunkban információt szerezni a Szlovákiából deportált ötvenezer zsidó sorsáról.*”¹⁹⁰ Mindenesetre a Hitler által adományozott és Tiso által biztosított „hazából” 242 állampolgár tért haza élve.¹⁹¹

A szlovákiai náci képviselői úgy vélték, hogy Tiso ezzel a nyilatkozatával teljes mértékben hozzájárult valamennyi zsidó deportálásához. Augusztus 18-án Wisliceny, a zsidókérdés német tanácsosa Szlovákiában és az SS tagja úgy gondolta, hogy „*mivel a Köztársaság elnöke a zsidók deportálása mellett foglalt állást, lehetővé és szükségszerűvé vált a zsidókra vonatkozó valamennyi ügyet a Belügyminisztérium hatáskörébe utalni.*”¹⁹²

Tiso antiszemita megnyilatkozása megvető reakciókat váltott ki nemzeti diplomáciai körökben. Olaszország Szentszéki Nagykövetsége 1942. szeptember 26-án jegyzéket nyújtott át, amelyben tájékoztatta a pápát a történetek következményeiről: „*Akik nem tapsolták meg az elnöki megnyilvánulásokat, azok az egyházi körök voltak. Számukra felfoghatatlan mons. Tiso kijelentése, mely szerint önmagunk szeretete isteni parancs. Katolikus lelkészek szájából inkább ahhoz szoktak hozzá, hogy a felebaráti szeretetet magasztalják. Szemére vetik azután az Elnöknek, hogy vallási szertartásokat használt fel a célból, hogy az ott nagy számban egybegyűlt népnek politikai beszédeket tartson és a felpanaszolthoz hasonló nyilatkozatokat tegyen, amelyek a hallgatók lelkében zavart támasztanak, és nem tudják, vajon plébánosuk vagy pap elnökük állításainak higgyenek-e.*”¹⁹³

189 Vö. SNA, f. NS. Inv. č. 41, č. Kart. 55 (Filmtár NS, I.A–950, č. 722–734/55).

190 Vö. ADSS, 9.köt. 217. sz. 2. jegyz. 329. o.

191 Armin Frieder főrabbi vallomása szerint, melyet 1946. április 3-án a Nemzetbíróság ülésén tett, „*az 1942-ben Németországba deportált zsidók közül csak 242-en tértek vissza.*” Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97. (Filmtár NS, I.A–1010, č. 76/97)

192 Vö. SNA, f. MV, inv. č. 268, č. Kart. 703, b. č.

193 Vö. ADSS, vol. 8, 492. sz. 664. o.

A Zsidó Kör 1942 tavaszától két kezdeményezést helyezett előtérbe, hogy a zsidókat a deportálásoktól megmentse: az ún. panaszok intézését, amely törvényes eszközökkel próbálta menteni az egyes embereket – bár kevés sikerrel, mint a Központ munkatársainak esetében, továbbá, az ellenállási kör tevékenységét, amelyben Gizella Fleischmannová, Armin Frieder, Kovács Tibor, Oskar Neumann, Andrej Steiner vett részt. Illegális tevékenységük célja az volt, hogy megakadályozzák a deportálásokat: leghatékonyabb módszerük a befolyásos politikusok és állami tisztviselők külföldi zsidó szervezetektől kapott pénzből való megvesztegetése volt.¹⁹⁴ A korrupció oly mértékben elterjedt jelenség volt állami körökben, hogy Armin Frieder szlovák főrabbi szerint „*a deportálások leállításának sikere 1942 augusztusában a kenőpénzekről, a Központ tevékenységének legfontosabb eszközétől függött, ami a műveletekbe bevont állami tisztviselők megvesztegetéséből állt, hogy mentse ami menthető, így aztán szeptember 18-án és 20-án csak két szállítmány, míg október 20-án csak egyetlen szállítmány indult útnak, ezt követően pedig 1942. évre a deportálásokat teljesen leállították.*”¹⁹⁵

A deportálásokkal egyidejűleg egy sor változás vette kezdetét, ami jelentős mértékben befolyásolta Szlovákia belpolitikáját. Augustín Moráveket, az ÚHÚ elnökét 1942. július 1-én megfosztották tisztségétől és hivatala a Pénzügyminisztérium ellenőrzése alá került. Ľudovít Paškovič, az ÚHÚ új elnöke kísérletet tett arra, hogy az árszámítási folyamat okozta káoszt megszüntesse, de kezdeményezéseit a megvesztegetésben érintett politikusok és bürokraták ellenezték. Ugyanakkor az elnyomottak iránt szolidaritás jelei is

194 Kovács Tibor, aki akkor a Zsidó Központ reklamációs részlegét vezette, s különben dr. Anton Vašek valamikori iskolatársa volt, tanúként 1946. február 2-án a Nemzetbíróság előtt tett vallomásában feltárta, hogy „*Koso 50.000 szlovák koronát kapott, a már elhunyt Šalomon Grosstól, míg felesége egy 50.000 svájci frankról szóló nyugtát fogadott el Gizella Fleischmanntól, aki később Auschwitzban meghalt. De Hitler ügynöke Wislicenyi is jelentős összegeket kapott, közel 40.000–50.000 dollár értékben. /.../ Anton Vašek először 100.000 szlovák koronát ajánlott fel, azzal az ígérettel, hogy azt követően rendszeresen kap majd további 100.000 szlovák coronas tételeket. Így Vašek tőlem összesen 1.000.000 szlovák koronát kapott.*” Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45. kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1009, č. 4–6/97)

Ugyanezen tárgyalás folyamán, az 1946. április. 1-jei ülésen, Andrej Steiner mérnök is kijelentette, hogy „*1942. augusztusi vakációjának idején úgy határoztunk a Zsidó Központban, hogy minden áron el kell érniük a felfüggesztést, mégpedig Vašek, Wislicenyi és mások korrumpálásával. Ebben az időben már kitűnő kapcsolatban álltam Wislicenyivel és 50.000 dollárért sikerült is bevonnom az együttműködésbe. Neki köszönhető, hogy az 1943. márciusára előkészített szállítmány nem indult.*” Vö. uo., NS, I.A–1010, č. 80/97.

Az 1946. április 3-ai jegyzőkönyvben Armin Frieder vallomása megegyezően megerősíti, hogy „*Vašek 14. sz. Hivatalában pénz nélkül semmit sem lehetett megoldani.*” Vö. uo., NS. I.A–1010, č 74/97

195 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I:A–1010, č. 72–76/97)

kezdték megmutatkozni, és a lakosság egyre inkább tudatára ébredt, hogy a zsidók kifosztásából nem az ország gazdasága húzott hasznot, hanem az a kormányhoz közelálló társadalmi réteg, amely soha vissza nem térő alkalmat talált meggazdagodására.¹⁹⁶

Bár Tiso személy szerint nem hitt a zsidók kikeresztelkedésének őszinteségében,¹⁹⁷ több lelkész tömegével végezte a zsidók megkeresztelését megmentésük érdekében. A szlovák–magyar határ mentén sokan segítették az üldözötteket a nemzeti szocializmus előli menekülésükben Magyarországra jutni, ahol akkor 8.000 szlovák zsidó¹⁹⁸ és közel 50.000 lengyel talált menedéket.¹⁹⁹ Noha a Belügyminisztérium 14. Hivatala mindent megtett, hogy összegyűjtse a zsidókat, az 1942. október 20-i szállítmány elindulása után csak oly kevesen maradtak, hogy a további szállítás megszervezéséhez elegendő létszám összeszedése nehéznek bizonyult.²⁰⁰

196 Utal itt a zsidók között folytatott tisztogatásokra vonatkozó névtelen levelekre és különböző kerületi beszámolókra. Vö. SNA, f. MV, inv. č. 268, č. Kart 703, zákl. č. 1779/42 és uo., č. Kart. 703, b. č.

197 A Szentszék mellé rendelt Olasz Nagykövetség 1942. szeptember 26-án tájékoztatta az Államtitkárságot, hogy „*Monsignor Tiso nem hisz a zsidók megtérésének tisztaságában. A bánovicei plébános szerint egészen az antiszemita agitáció kezdetétől, azaz a 18 év folyamán, egy zsidó sem akadt, aki megkeresztelését kérte volna, az azonban meglegeggéssel töltötte el, hogy 18 protestáns volt alkalma áttéríteni a katolicizmusra. Ma viszont sok-sok zsidó kéri Bánovicén a megkeresztelését.*” Vö. ADSS, 8. köt. 492. sz. 664. o.

198 Az elsődleges források nem teszik lehetővé, hogy megállapítsuk azon zsidók pontos számát, akik Szlovákiából Magyarországra menekültek. Az 1942. április 9-én lezajlott legintenzívebb szlovák deportálások folyamán Burzio nuncius felvilágosította a Szentszékét arról, hogy „*az üldöztetés alól kibávanó, sok zsidó Magyarországra menekül; jó néhány ezer főről van szó, akik titkos határátlépőként hagyták el Szlovákiát.*” Vö. ADSS, 8. köt. 343. sz. 501–502. o. A kérdéssel kapcsolatban a pozsonyi Belügyminisztérium 1942. június 26-án 14-D4-9055-4/1942. sz. feljegyzést intézett a Külügyminisztériumhoz, melyben elpanaszolta, s egyben a miniszter azonnali beavatkozását kérte a pozsonyi magyar nagykövetségnél azért, hogy a magyar kormány akadályozza meg a szlovák zsidók törvénytelen belépését az országába. Vö. SNA. F. MZV, inv. č. 89. kart. 142, zákl. č. 1300/42.

Vašek 1942. június 25-én Machnak küldött beszámolójában azt írta, hogy „*közel 10.000 zsidó szökött át Magyarországra*” Vö. SNA, f. Ns, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I.A-1010 č. 198/97)

Wisliceny azonban 1942. augusztus 18-ai beszámolójában leszögezte, hogy „*Die Zahl der nach Unger geflüchteten Juden dürfte etwa 7–8.000 betragen.*” Vö. SNA, f. MV, inv. č. Kart. 703, b. č.

199 A száműzetését töltő lengyel kormány 1942. március 27-i értékelésében azt írta mons. Alfredo Pacini tanácsosnak, hogy „*A lengyel menekültek száma Magyarországon 48.000, Romániában 18.000, Litvániában 50.000, Lettországban 2000, Franciaországban 5.000 és más országokban 2000 főre rúgott.*” Vö. ADSS, 6. kötet, 175. sz. 269–270. o.

200 Vašek 1942. augusztus 6-án egy feljegyzésben 14-D4-10806-1-194 arról panaszkodott a belügyminiszternek, hogy „*az ÚHÚ intézkedései miatt a jelenlegi helyzetben lehetetlen össze-*

4. TISO ALAKJA AZ 1943 ÉS 1944 KÖZÖTTI LEVELEZÉSEKBEN

A Hlinka Őrség 1943 februárjában, Rózsahegyen tartott kongresszusa a szlovákiai antiszemitizmusnak újabb lökést adott. A radikális nemzeti szocialisták ezúttal elérték, hogy Alexander Mach, belügyminiszter és a Hlinka-Őrség parancsnoka a „végső megoldás” mellett foglaljon állást, és adjon parancsot minisztériuma 14. Hivatalának a félbeszakított deportálások folytatására. Mach 1943. február 7-i felszólalásában tájékoztatta a kongresszust, hogy „a zsidók 80%-át már eltávolították Szlovákiából, de a még az ott maradt 20.000-t is ki kell utasítani”,²⁰¹ és a közönséghez fordulva elmondta, hogy a zsidók „legyenek bár megkereszteltek, vagy sem, legyenek bármilyen igazolvány birtokában, mindre ugyanaz a vég vár. Jön majd március, jön április és ismét elkezdődnek a transzportok.”²⁰²

Burzio, a Szentszék pozsonyi megbízottja idejében figyelmeztette Maglione bíborost, hogy: „Az a hír járja egyfolytában, hogy olyan intézkedéseket készítenek elő, amelyek a még Szlovákiában maradt zsidók totális

állítani egy szállítmányt 1942. augusztus 7-éig”. Vö. SNA, f. MV, inv. č. 268, č. Kart. 704, zákl. č. 10806/42.

Az 1946. május 20-i jegyzőkönyvnek megfelelően, Vašek kijelentette a Nemzetbíróság előtt, hogy „1942. júliusában parancsot kaptam közvetlenül Machtól és Kosótól, az összes – beteg és tébolyult – zsidó állami kórházakból való elszállítására.” Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. kart 97. (Filmtár NS, I.A–1010, č. 22/97).

Kovács Tibor vallomása, mely 1946. április 23-án ugyanazon per alatt hangzott el, megerősíti, hogy „a betegeket külön szállították el a 14. sz. Hivatal júliusi rendelkezését követően. 1942. augusztusában nem indult szállítmány. Míg a szeptember hónap folyamán két szállítmány indult, melyek közül az utóbbi Zsolnán keresztül haladt 1942. október 20-án” Vö. uo., I.A–1009, č. 10/97.

201 „Židia na 80% boli už zo Slovenska odstránení, ale treba adstrániť aj tých zvyšných 20 000, ktorí ešte ostali na Slovensku.” Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. kart. 53 (Filmotéka NS, I.A–946, č. 923/53).

Ami az 1943. év elején még Szlovákiában maradt zsidók számát illeti, fenntartjuk, hogy a leg-hivatottabb forrást Vašek hivatalának statisztikája nyújtja, miszerint 1943. március 1-ei dátummal 1.404 férfi és 1.170 nő, összesen 2574 fő tartózkodott koncentrációs táborokban, továbbá 9.632 férfi és 9.313 nő, összesen 18.945 fő élt szerte az országban. Így e dátummal számolva a zsidók száma átfogóan 21.519 egységet tett ki. Vö. uo., č., 45, čkart. 97 (Filmtár, NS, I.A–1010, č. 256/97).

A hivatalos publikációk 25.000 még Szlovákiában élő zsidó lakosról tesznek említést ebben az időben: „Although some 25.000 Jews still resident in Slovakia, the deportations halted in Marz 1943.”... Vö. <http://www.holocaustchronicle.org/staticpages/436.html>.

202 „Príde apríl, príde marec a trasporty židov predsa pôjdu”. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1009 č. 19/97) Anton Vašek 1946. február 22-én a pozsonyi Nemzetbíróság előtt tett vallomásáról készült jegyzőkönyv.

Lásd: ADSS, *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier – décembre 1943*, Città del Vaticano, 1975, vol. 9, n 85, 4. jegyzet, 176. o.

deportálását szolgálják”, majd hozzáfűzte, hogy Tiso megpróbálta Mach kijelentéseinek horderejét a lehető legjobban enyhíteni, de „*úgy tűnt, hogy [az elnök] meggyőződés nélkül beszél.*”²⁰³

Ezúttal a szlovák püspöki konferencia is haladéktalanul állást foglalt, bár továbbra is a megkeresztelkedett zsidók érdekében, és egy 1943. március 8-án kelt pásztorlevélben figyelmeztette a kormányt, hogy „*a minket követő szlovák generáció számára bizonyára nagy fájdalmat fog okozni, amikor a világtörténelem hazai és külföldi tanulmányozása során azt fogja hallani, hogy keresztény államunk kiűzte azokat az embereket, akiket az egyház szabályosan befogadott.*”²⁰⁴

A pozsonyi diplomáciai képviselő 1943. március 7-én továbbította a Szentszékhez egy fővárosi plébános drámai üzenetét, aki aláírás nélküli levelében a Lengyelországba deportáltak lemészárlására hívta fel Burzio figyelmét azt állítva, hogy „*nem mesékről van szó*”, és a nuncius közbenjárását kérte a „*meg nem kereszteltek*” érdekében, mert „*ők is emberek, és élni akarnak*”. Fejtegetéseiből Mach miniszter fenyegetései meglehetősen konkrét alakot öltenek, és a további tragédiákat elkerülendő, a deportáltak szív-szorító sorsát ecsetelte: „*a zsidókat vagy fojtógázzal vagy géppuskákkal vagy más eszközzel megölik. A lányokat és asszonyokat, minden nemű megalázás és erőszak után levetkőztetik és hidegvérrel megölik. A holttestekből szappant főznek.*”²⁰⁵

A kereszténységre áttért budapesti zsidók Szent Kereszt Társasága volt az első olyan külföldi szervezet, amely Rotta nuncius révén a Szentszék beavatkozását kérte egy eddig még nem közölt emlékirat átadásával.²⁰⁶

A még Szlovákiában maradt közel 20.000 zsidó deportálásának közelgő veszélye²⁰⁷ indította Slachta Margit magyar apácát arra, hogy 1943. március 8-án személyesen lépjen fel a Vatikáni Allamtitkárságon, ragaszkodva ahhoz,

203 Vö. uo., 175. o.

204 Vö. uo. 176. o.

A szlovák püspök pásztor levele, melyet 1943. június 6-án a Vatikán hivatalos napilapjában, az Osservatore Romano-ban publikált. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. Kart. 53 (Filmtár NS I.A–946, č 939–946).

205 Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier–décember 1943*, i. m., 9. köt. 86. sz. 178. o.

206 Vö. uo., 65. sz. 141–142. o.

Nem elhanyagolandó az az emberi szolidaritás és tényszerű együttműködés, amit a szlovák elnyomottak irányában mutatott Budapest fő vikáriusa, Drakos János; ugyanis az ő működésének köszönhető nagyrészt, a Szentszék szlovák kormánynál tett közbenjárása. Vö. uo., 81. sz. 170. o.

207 Pozsony plébánosának tanúvallomása szerint „*Szlovákiában közel 20.000 zsidó nemzetiségű személy maradt. Közülük 12.000 a jogi védelem alatt áll, a többiek azonban semmiféle védelemben sem részesülnek.*” Vö. uo., 86. sz. 178. o.

„*hogy a Szentszék sürgősen járjon el a szlovák zsidók érdekében.*”²⁰⁸ A vatikáni diplomácia részéről érkező meglehetősen határozatlan biztosítékokkal Slachta nővér „*nem volt teljesen elégedett*”, és élve az alkalommal, arra kérte a Rómában tartózkodó Francis Spellmant, New York püspökét, hogy járjon közben Franklin D. Rooseveltnél a szlovákiai áldozatok érdekében. Az Államtitkárság egy tájékoztatásul küldött jegyzék révén értesült az elnökhöz eljuttatott javaslatokról. Ezt követően, március 13-án Slachta visszatért a Vatikánba, hogy tájékoztassa a Szentszékét, hogy a Magyarországról érkező híreknek megfelelően „*leállították a deportálásokat*” Szlovákiában, hála „*annak a pénzüsszegnek, amelyet a magyarországi zsidók küldtek a szlovák kormánynak...*”²⁰⁹ Slachtának időközben, 1943. március 11-én egy magánkihallgatáson alkalom kínálkozott, hogy a szlovákiai nemzeti szocializmus áldozataival kapcsolatos aggodalmait röviden kifejtse XII. Pius pápának.²¹⁰

Mach nyilatkozatai nemzetközi szinten is széleskörű visszhangot váltottak ki. A Palesztinába emigrált zsidók Aliyah társasága (*Jewish Agency for Palestine*) azon fáradozott, hogy „*1000 zsidó gyermek, angol felhatalmazásnak megfelelően Palesztinába emigrálhasson...*”, és kérte a Szentszék közbenjárását is a szlovák kormánytól.²¹¹

A Szentszék konkrét lépéseket kezdeményezett diplomáciai téren, és meghatalmazottjának, mons. Burziónak 1943. március 6-án a következőket rendelte el: „*Amennyiben a hír – a deportálások és a memorandum tartalma – megfelel a valóságnak, arra kérem nagyrabecsült főtisztelendő urat, hogy határozottan lépjen fel a nevezett kormánynál annak érdekében, hogy a sok szerencsétlent megkímélje ilyen kegyetlen sorstól.*”²¹² Három nappal később

208 Vö. uo., 86. sz. 178. o.

Slachta Margit (1884–1973) volt a Szociális Missziós Társaság és a Szociális Testvérek Társaságának megalapítója.

Slachta fenntartotta, hogy Szlovákiában az újabb deportálások elkerülése végett mindenképpen meg kellett oldani – még, ha pro tempore is – a vagyonuktól megfosztott zsidók eltartását – s mivel „*az állam számára terhessé váltak*”, s így „*tehát azt kérte a Szentszékétől, hogy biztosítsa a zsidók számára a szükséges összeget, akár kölcsön formájában...*” Vö. uo. 178–179. o.

209 Vö. uo., 179. o.

210 Vö. uo., 190. sz. 299–300. o. Valamint 86. sz. 4. jegyz. 179. o.

211 Vö. uo. 94–96. sz. 184–186. o. Mindenképpen említést érdemel az a kezdeményezés, mely kiobbantotta az ún. Zsidó Haza (home ebraica) problémát Palesztinában. Ami ezzel kapcsolatosan a Szentszék álláspontját illeti, azon túl, hogy támogatta a tervet, nem értett egyet a helylyel, ahol a zsidó fészket akarták kialakítani. Ez jól látszik abból az utasításból, amit Maglione püspök küldött a washingtoni küldöttnek mons. Cicognaninak 1943. május 18-án: „*nem tűnik nehéznek, noha akárhogy is egy 'zsidó hazát' akarunk létrehozni, s a célra még inkább alkalmas más területeket találni, míg Palesztina zsidó fennhatóság alatt újabb, súlyos nemzetközi problémákat fog szülni...*” Vö. uo., 191.sz. 300–302.old.

212 Vö. uo., 81. sz. 170. o.

Burzio újabb utasítást kapott Maglione bíborostól, hogy a szlovák kormány tervezett zsidóellenes intézkedéseinek megvalósítását megakadályozza.²¹³

Burzio és a külügyminiszter, Wojtech Tuka közötti hivatalos találkozóra 1943. április 7-én, 11 órakor²¹⁴ került sor, és a Vatikán megbízottjának az a benyomása támadt, hogy tárgyalópartnere „háborodott”, „közönséges” ember, aki „felsőbbrendűnek” érzi magát.²¹⁵ Amikor a Szentszék képviselője látogatása tárgyára tért, Tuka bosszúsán válaszolt: „*Monsignore, én nem értem, mi köze van a Vatikánnak a szlovákiai zsidókhhoz*”, mert „*az Állam nem keresztény és nem is lehet az! [...] az Alkotmánynak nincs egyetlen olyan cikkelye, amely Szlovákiát keresztény államnak nyilvánítaná*”. Majd azzal folytatta, hogy nem érti, miért akarják küldetése teljesítésében megakadályozni, „*amely abban áll, hogy Szlovákiát megszabadítsa e pestistől, gonosztevők és gengszterek e bandájától*”. A miniszter a zsidókat „*aszociális, asszimilálhatatlan faj*”-nak, „*veszélyes és káros elemek*”-nek definiálta, akiket „*tekintet nélkül gyökerestől ki kell irtani és el kell tüntetni*”.²¹⁶ Burzióknak arra a kérdésére, hogy a zsidók deportálása vajon a szlovák kormány kezdeményezésére vagy külső nyomásra történt-e, Tuka „*keresztény becsületére*” kijelentette a Szentszék képviselője előtt, hogy Szlovákia megszabadítása a „*zsidó pestistől*” az erőszakos és tömeges deportálásokról „*a mi akaratunkból és kezdeményezésünkre*” történik.²¹⁷ Ami keresztényi meggyőződését illeti, Tuka büszkén „*meggyőződéses és gyakorló*” katolikusnak vallotta magát, aki „*minden nap részt vesz a szentmisén*” és „*nagyon gyakran*” áldozik.²¹⁸ Elbúcsúzáskor Tuka a maga részéről nem hagyott semmi kétséget Burzio kezdeményezésének sikeres kimeneteléről, és mondandóját így határozta meg: „*Mint a Vatikán tisztviselője, ön megtette a kötelességét, és én is meg fogom tenni a magamét; barátok maradtunk, de a zsidók elindulnak.*”²¹⁹

A Minisztertanács azonban a Szentszék diplomáciai közbelépésének és a zsidókérdés okozta nemzetközi felháborodások hatására 1943. április 9-én úgy döntött, hogy azonnal leállítja a Mach által tervezett, további 4.000 zsidó deportálását, és a megkeresztelt zsidók számára eltörölték a keresztelés dátumára vonatkozó záradékot. „*Ami az állam számára valóban káros*

213 Vö. uo., 87. sz. 179–180. o.

214 Burzio részletes jelentése, melyet 1943. április 10-én Maglione püspöknek küldött. Vö. uo. 147.sz. 245–251. o.

215 Vö. uo., 248–249. o.

216 Vö. uo., 248. o.

217 Vö. uo., 250. o.

218 Vö. uo., 249. o.

219 Vö. uo., 150. o.

elemeket illeti”, továbbra is érvényben maradt a kiűzetés fenyegető réme.²²⁰ Egy 1943. márciusi deportálást célzó szállítás leállításában Wislicenynek is fontos szerep jutott.²²¹

Ez alkalommal Tiso vette magához a kezdeményezést és sajnálatát fejezte ki Burziónak Tuka viselkedése miatt, továbbá „*néhány bizalmas jellegű kijelentést is tett*” arra kérve, „*nyomatékosan, hogy ne írásban, hanem alkalmasint csak szóban közölje mondandóját.*”²²²

Az 1943. április 22-én, a klessheimi kastélyban Hitler és Tiso között lezajlott megbeszélés jegyzőkönyvének²²³ fényében világosan érthető Tiso szokásosan óvatos, ha nem képmutató viselkedése, amellyel nem akarta, hogy nyoma maradjon annak, hogy valójában magának érzi Tuka álláspontját. Tiso Hitlernek kifejtett főbb érvei ezúttal azokon az információkon alapultak, amelyeket a külügyminiszteri funkciót betöltő Tukától kapott. Ezek szerint Tiso panaszkodott a területi követelés szellemét szító magyar sajtóra, amikor az Szent István királyságának ezeréves határaitól beszélt, és ezzel a viselkedésével a szlovák kormányt provokálta és ingerelte. Hitler számára Tiso – a Szlovákia ellen irányuló esetleges magyar katonai beavatkozással kapcsolatos – aggodalmait alaptalannak bizonyultak, tekintve, hogy a magyar hadsereg, az 1943. január 14-i voronyezsi vereség után nem volt képes egy ilyen vállalkozást végrehajtani. Ami pedig a magyar sajtó ingerlő hangnemét illette, Hitler tájékoztatta védencét, hogy mindez arra vezethető vissza, hogy a Külügyminisztérium Sajtóhivatalának főnöke, Ullein-Reviczky félig zsidó származású,²²⁴ és egyúttal amiatt is panaszkodott, hogy „*Magyarország igen keveset tett a zsidók ellen*”,²²⁵ ezzel „*Európa gettójává vált*”,²²⁶ ami a Führer számára a bolsevizmus potenciális fészket jelentette. Tiso teljes mértékben egyetértett tárgyalófele véleményével, és ennek jegyében elmesélt egy Hitlerről szóló viccet. A történet szerint a Führer Bécsben találkozott egy zsidó iskolatársával, aki az Anschluss következtében segítségét kérte, mire Hitler azt tanácsolta

220 Vö. uo., 250–251. o.

221 Amint azt 1946. április 1-én Andrej Steiner a Nemzetbíróság előtt leszögezte, Wislicenynek abban az időben valahogy sikerült meggyőznie Eichmann, hogy ne erőltesse tovább az elszállításokat. Wisliceny ezt azért tette, mert abban az időben aktívan együttműködött a Zsidó Központtal, amely cserében 50.000 dollárral fizette ki szolgáltatásait. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97. (Filmtár NS, I.A–1010, č 80–81/97.)

222 Vö. uo., 250. o.

223 Vö. RÁNKI GYÖRGY–SOLTÉSZ GÁSPÁR: *Tények és tanúk. Hitler hatvannyolc tárgyalása (1939–1944)*, Budapest 1983, II. Kötet 114–122. o.

224 Vö. uo., 116. o.

225 Vö. uo., 117. o.

226 Vö. uo., 120. o.

neki, hogy vonja ki magát a forgalomból. E barát megfogadta a tanácsot, és Prágába ment, ahol azonban ugyanaz történik vele, s így Brüsszelbe utazott, majd Párizsba, és így tovább, végül Budapesten kötött ki.²²⁷

Egy „*példás paphoz*”²²⁸ nem igazán illő vicc szelleme semmi kétséget sem hagy Tiso őszintesége felől, ami – a Szentszék képviselője előtt – a zsidókkal kapcsolatos állásfoglalását illeti.

Maglione bíboros, ismerve Tiso megbízhatatlanságát, 1943. május 1-én szóban előzetesen felvázolta Sidornak²²⁹ a május 5-i hivatalos jegyzék tartalmát, amelyben a Szentszék reményét fejezte ki, „*hogy a szlovák kormánynak szándékában áll megfelelően revidiálni és szükségszerűen módosítani az érvényben lévő „faji” rendelkezéseket, kivéve azokból mindazt, ami ellenkezik a természeti és isteni tételeken alapuló elvekkel, és egyben leállítja a fent említett kitelepítéseket.*”²³⁰

A zsidók kitelepítésével kapcsolatban Tuka külügyminiszter az 1943. május 20-i 6325/I–42. jegyzékkel tudatta a szentszéki szlovák delegációval, hogy „*Mach, február 7-én Rózsahegyen tett kijelentése alatt az a rendelet értendő, amelyet a Szlovák Köztársaság kormánya a zsidók kilakoltatására vonatkozóan már kibocsátott, vagyis:*

1. *Az Állam biztonságára veszélyt jelentő zsidókat kitelepítik Szlovákiából.*
2. *A gazdasági és kulturális téren a nemzet életében részt nem vevő zsidókat Szlovákiában koncentrációs táborokba fogják küldeni. Külön táborokat alakítanak majd ki a megkeresztelt és a meg nem keresztelt zsidók számára, ahol munkalehetőséget fognak kapni.*
3. *A Szlovák Köztársaság Elnöke, vagy valamelyik tárca minisztere révén kivételes kedvezményt élvező zsidók szabadon gyakorolhatják foglalkozásukat és magánéletük is zavartalan marad.*”²³¹ A jegyzék ezenkívül hallatlan cinizmussal akarta megnyugtanni a Szentszékkel azt a pontosítással is, hogy a szlovák kormány, a Birodalom hatóságaival egyetértésben egy speciális szlovák bizottságot fog létrehozni, és „*ennek a bizottságnak feladata lesz a Lengyelországban tartózkodó, egykori szlovákiai zsidók látogatása*” és „*azt követően majd tájékoztatást adunk e bizottság által elért eredményekről.*”²³²

227 Vö. uo., 121. o.

228 Lásd a 208. lábjegyzetet.

229 Vö. ADS, *Le Saint Siège...*, i. m., 9. köt. 176. sz. 227. o.

230 Vö. uo. Lásd még: SNA, f. NS, inv. č. 41., č. Kart. 53- (Filmtár NS, I.A–946, č. 920/53)

231 Vö. uo. 319–320. o. Lásd még: SNA, f. NS, inv. č. 41., č. Kart. 53 (Filmtár Ns, I.A–946, č. 934/53)

232 Vö. ADS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 9. kötet, 206., 320. o.

Ez a terv szemérmetlen blöff volt. Tuka tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az 1942 augusztusában Eichmann Wislicenynek adott rendelkezéseinek értelmében a szlovák kormány semmilyen követeléssel nem állhatott volna elő azon zsidók sorsát illetően, akiket megfosztottak szlovák állampolgárságuktól.²³³ Eichmann elutasította az ötletet, hogy vizsgálóbizottságot alakítsanak, mert ismerte azt a szörnyű, fő államtitokként kezelt döntést, amelyet Hitler adott parancsba Himmlernek, nevezetesen hogy hajtsa végre az európai zsidók teljes biológiai megsemmisítését.²³⁴ A fizikai megsemmisítés végrehajtását szolgálta a lublini és az auschwitzi koncentrációs tábor. Eichmann ezenkívül augusztus elején fehéren feketén megmutatta Wislicenynek Himmler 1942. áprilisi parancsát, amely szerint a munkaképes zsidókat ki kell vonni a végrehajtás alól, és gyárakban, munkatáborokban kell kihasználni munkaerejüket. Hozzátette még ekkor, hogy a zsidók megsemmisítése gázkamrákban történik, és a testüket krematóriumokban égetik el.²³⁵

Abban az időszakban a zsidók lengyelországi helyzetét²³⁶ a Szentszék jól ismerte, amint az Államtitkárság 1943. május 5-i egyik jegyzékéből kiderül:

233 Wisliceny 1946. május 7-én a pozsonyi Nemzetbíróság előtt tett vallomásának megfelelően, Eichmann egyszer már visszautasított egy hasonló kezdeményezést. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart.97 (Filmtát NS, IA–1010 č 1331/97)

234 A keleti zsidók tömeges agyonlövését hat hónappal a wannsee-i konferencia előtt kezdték meg Lengyelországban, Chelmoban a zsidók gázkamrában történő kivégzése 1941. december elején kezdődött meg. 1942. január 30-án Hitler egy Berlinben tartott beszédében nyíltan beszélt a zsidók teljes megsemmisítéséről, mint a háború eredményéről. Vö. <http://www.holocaustchronicle.org/staticpages/300.html>.

235 Vö. uo., č 132/97. „Auschwitz gázkamrái 1942. tavaszán kezdték meg működésüket” Vö. HAUMANN, HEIKO: *A keleti zsidók történelme* Milánó, 1990, 216. o.

236 Az elsők között kérte számon a Vatikánon annak passzivitását, a „csend bűnével” vádolva azt a lengyelországi zsidók sorsával kapcsolatban 1941. novemberében Leopoli dominikánus lelkésze, akit Voroniewskynek hívtak, de biztonsági okokból Pirro Scavizzi álnéven ismertek:

„Mindaz, amit közvetlenül a helyszínről hallottam és az amit láttam egyszerűen borzasztó, s meg vagyok győződve, hogy a Rómában nem kaptok megfelelő tájékoztatást minderről. A Szentszék karitatív tevékenységének kérdése, a szenvedést átélt népek számára nem kielégítő. Világos, nyilvánvaló és elszánt ideológiai álláspont kialakítását szeretném hallani.” Vö. ADS, *Le Saint Siège et les victimes...* i. m. 8. kötet. 206. sz. 2. jegyz. 352 o.

Mons. Montini 1942. szept. 18-án egy Malvezzi gróf vallomásával megegyező megjegyzést is tett, miszerint Lengyelországban „A zsidók tömeges gyilkosságai felháborítóan rémisztő arányokat és formát öltöttek. Minden nap hihetetlen kivégzéseket hajtottak végre...” Vö. uo., 493. sz. 2. jegyz. 665–666. o.

Amikor azonban Harold H. Tittmann, az USA külügyi megbízottja válaszra sürgette a Vatikáni Államtitkárságot, Scavizzi atya 1942. okt. 7. zsidók öldökléséről írt emlékeztetőjébe, amit Myron Taylor adott át a vatikáni hatóságoknak, a Szentszék kellő távolságba húzódott, ami a maga igazolásához kötődik, azaz, hogy a Vatikán „nem tudott pontosan ellenőrizni minden beérkező információt.” Scavizzi azon alkalommal kertelés nélkül írja le emlékiratában a zsidók lengyelországi szörnyű helyzetét „A zsidók majdnem teljes megsemmisítése a tömeggyilkossá-

„Lengyelországban a háború előtt közel 4.500.000 zsidó élt; számuk most 100.000 főt sem éri el (a németek által elfoglalt többi országból oda érkezetekkel együtt). Lublin (Treblinca) és Brest-Litowsk közelében speciális haláltáborok vannak. Azt beszélik, hogy egyszerre több százukat zárják be hatalmas termekbe, ahol gáz végez velük.”²³⁷

A fent említett konkordátum kezdeményezése – Tiso részéről a Szentszék felé – ilyen egyértelműen kedvezőtlen körülmények között történt 1943. május 29-én. Tény, hogy az elnököt 1943 derekára már realitásérzéke, kellő jóérzése és józan ítélőképessége cserbenhagyta mind a bel-, mind a külpolitika terén. Így aztán bármennyire is ésszerű²³⁸ reményét fejezte ki a szlovák elnök a konkordátum-javaslat mielőbbi elérése érdekében, Sidor kénytelen volt egy olyan részletre felhívni a figyelmet, amely a kérdés pozitív kimeneletét csak akadályozta, amikor úgy értékelte a helyzetet, hogy „a német kormány, a szlovák kormány kérésére néhány hete beleegyezését adta ahhoz, hogy Szlovákia konkordátumot létesítsen a Szentszékkel.”²³⁹

Tuka ígéreteivel ellentétben, a tervezett kormánybizottság eredményei nem jutottak el a Szentszékhez, sőt Burzio arról panaszkodott 1943. június 11-én, hogy „illegális úton érkezett hírek kivételes eseteit leszámítva nincs lehetőség arra, hogy információkat szerezzünk a Szlovákiából deportált ötvenezer zsidó sorsáról”.²⁴⁰ Az Olaszország nagykövetsége által 1943. augusztus 29-én a Szentszékhez továbbított információik szerint Szlovákiában újra erőre kapott az antiszemita kampány.²⁴¹

E hír valóságtartalmán túl, Tiso teljes egyetértése Mach 1943-as, a zsidókérdésre vonatkozó állásfoglalásával az 1943. október 1-i, M700–3856-S/1943. sz. „szigorúan bizalmas” (Dôverné!) megjegyzéssel ellátott levélből félreérthetetlenül kitűnik. Ebben a levélben, amelyet a Belügyminisztérium

gokon keresztül, még a szopós csecsemőkre sincs tekintettel. Mielőtt elszállítanak és megölnék őket, erőltetett munkára ítéltetnek.”

Vö. uo., 496. sz. 669–670. o.

237 Vö. ADS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 9. kötet, 174. sz. 274. o.

238 Az egyházi körzetek jogi helyzete Szlovákiában a Magyarország mentén húzódó határnak számos módosítása miatt még definiálásra várt. Addig is Szlovákia nem rendelkezett bíborosi székhellyel, s a szlovák püspökök közvetlenül a Szentszékhez tart, még a három egyházmegye olyan magyar központokhoz tartoztak, mint Kassa, Rozsnyó, Szatmár.

239 Vö. ADS, *Le Saint Siège et la guerre...*, i. m., 7. kötet, 214. sz., 376. o.

240 Vö. ADS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 9. kötet, 218. sz. 2. jegyzet, 329. o.

241 „Vers la fin d’août on apprenait que la campagne antisémite était reprise en Slovaquie; le ministre Mach aurait déclaré... a keresztelőlevelek közül sok és az ún. nemzeti gazdasághoz elengedhetetlen iratok meghamisításra kerültek. Ezek az iratok a jövőben is szigorú ellenőrzés alá fognak esni, és azok tulajdonosai ellen is a megfelelő módon jogi eljárás lép érvénybe...”
Vö. uo.

14. Hivatalának Titkárságáról küldtek Vašek főtanácsosnak Pozsonyba, felvilágosít kapuk arról, hogy „*a köztársasági elnökkel a mai napon tartott megbeszélés alapján, a miniszter úr parancsot ad a zsidókkal szembeni legszigorúbb intézkedések alkalmazására. Elrendeli továbbá valamennyi zsidó összegyűjtését, és e célból új koncentrációs tábor létesítését.*²⁴² *Ezenfelül a miniszter úr megtiltja, hogy a zsidóknak bármi okból szabad mozgásra jogosító engedélyt adjanak ki. Az eddig kibocsátott felmentések most felülbírálhatók és egyesektől vissza is vonhatók.*”²⁴³

Wislicenyt 1943. december 18-án Hans Elard Ludin, Németország pozsonyi képviselője (SA Obergruppenführer) arról tájékoztatta, hogy Edmund Weesenmayer (SS Obersturmbandführer) rendkívüli követi minőségében

242 Július Pečuch 1943. január 26-án Mach miniszterhez intézett beszámolója szerint, abban az időben Szlovákiában három gazdaságilag fontos tábor működött Szered, Nyitraovák és Vihnye városokban, összesen 2.518 fővel, de ez a szám folyamatosan nőtt a zsidók internálásának folyamán, akiket hosszútávra kizártak az ország gazdasági tevékenységéből. Vö. SNA f. MV, inv. č. 178. č. Kart. 395, zákl. Č 1136/43

1943. elején kezdetét vették az ún. „munkatáborok” is („*Okrem toho začiatkom tohto roku volo pricročené k zriadeniu / dormálne-právneja organizačnej úprave právnych, pracovných a mzdových pomerov/ pracovných „stredísk” židov*”) Zsolna helységben, Illavában a megtért zsidók számára, Szentgyörgyben és másik két központban Nyitra mellett, melyek egyike Degesben volt. A „munkatáborokban” dolgozók teljes létszáma megközelítően 1.500 fő volt ebben az időben. Vö. uo., valamint SNA f. NS. Inv. č. 45. č. Kart. 97 (Filmár NS I:A–1010, č. 85/97)

A Belügyminisztérium 14. Hivatala újra működésbe helyezte a Krupina munkatábort is, mégpedig az 1944. június 10-i 143. sz–10/6 – 1/44-es rendelettel. Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. kart. 97 (Filmotéka NS, I.A–1011, č. 689/97).

243 „*Sekretariát Ministra Vnútra.*

Č.: M 700 – 3856–S/1943.

Bratislava, 1. októbra 1943.

Zriadenie nového židovského tábora

Dôverné!

Ministerstvo vnútra – odd. 14.

do vlastných rúk p. prednostu hl. radcu Dr. Vašeka

Na základe dnešného rozhovoru s pánom prezidentom Republiky pán minister dáva rozkaz čo najprísnejšie pokračovať proti Židom. Nariaďuje sústredenie všetkých Židov a za tým účelom aj zriadenie nového židovského tábora.

Zároveň pán minister zakazuje akékoľvek povolovanie cestovania Židom.

Výnimky Židov môžu byť teraz zrevidované a event, niektorý odňaté

Na stráž!

Za sekretariát:”

Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. kart. 97 (Filmotéka, NS, I.A–1010, č. 192/97).

De Tiso számára még kompromittálóbbr az a vád, amit Svedok Alexander Mach tanúvallomásában hozott fel ellene, s így kijelentette 1946. április 18-án tett vallomásában a pozsonyi Nemzetbíróság előtt: „*A köztársasági elnök 1943. okt. 1-én M700/3856-S/1943-as rendelkezésben kiadta a Belügyminisztérium Titkárságának, hogy szigorúbb intézkedéseket kell alkalmazni a zsidókkal szemben.*” Vö. uo., č. 95/97.

különleges utasításokat kapott Hitlertől, hogy keresse fel Tisót. Ekkor Weesenmayer bizalmasan közölte Wislicenyvel, hogy a Führer nem teljesen elégedett a szlovákiai zsidókérdés részleges megoldásával, ami miatt őt magát, Weesenmayert bízták meg, hogy nyomást gyakoroljon Tisóra, és az elnök ígéretet tett a végső megoldásra 1944. április 1-i határidővel.²⁴⁴

A még Szlovákiában maradt zsidók összeszámlálása valójában Mach „szigorúan bizalmas” (*Prísne dôverné*) megjegyzéssel ellátott, 1944. január 20-i 144–19/1–9/44. sz. rendelkezésével vette kezdetét.²⁴⁵ A számlálást az Államrendőrségnek kellett 1944. február 7-ig elvégezni a HSLS tartományi elnökeinek és a Hlinka Őrség tartományi parancsnokainak közreműködésével. A miniszeri rendelet értelmében a zsidókat a szerint kellett összeszámolni, hogy milyen „a politikai megbízhatóságuk”, „fontosságuk a közjó és a gazdaság számára”, „a politikai ártalmatlanságuk vagy semlegességük az érvényben lévő rendszerre nézve”, „a hajlandóságuk vállalkozások vagy rendezvények előmozdítására és fenntartására”, és nem utolsó sorban, mennyire „támogatják a csehszlovák állam kettészakadásának elképzelését”. A hatóságoknak ezentúl minden egyes esetet külön kellett értékelni, vajon „a számbavett élvez-e vagy sem valamilyen mentességet, pontosítva annak kibocsátási számát és dátumát, valamint a kibocsátó személy nevét.”²⁴⁶

Eközben viszont Tiso igyekezett megnyugtani a Vatikánt és – ügyesen eltitkolva az intézkedések valódi értelmét – meglehetősen homályos biztosítékokat adott a zsidók sorsáról. Burzio 1944. február 19-i sürgönyéből kiderül, hogy „a köztársasági elnök ígérete szerint nem fogják üldözni, csak internálják őket, vagy pedig segítik őket, hogy egy másik államba jussanak.”²⁴⁷ Tiso soha nem adta semmilyen jelét annak, hogy felül akarná vizsgálni elvakult meggyőződését a Lengyelországba deportált zsidók sorsával kapcsolatban, amikor pusztá propagandának tartotta ama pokolból érkező tanúskodásokat, vádakot vagy segítség kérő leveleket avagy segélykiáltásokat, amelyek már 1943. február 22-én azt bizonyították, hogy „a zsidók nagy része Lengyelországban pokoli szenvedéseknek van kitéve. A családokat

244 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. 118–137, kart. 97. (Filmtár NS, I:A–1010, č. 135/97).

245 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I:A–1010, č. 139/97)

246 Vö. uo.

247 Maglione püspök 1944. február 25-i feljegyzése cfr. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes de la guerre, janvier 1944 – juillet 1945*, 10. kötet 38. sz. 4. jegyz. 112. o.

Maglione itt Burzio 1944. febr. 19-i beszámolójára hivatkozik, ami szerint: „A zsidók körülményei Szlovákiában még mindig bizonytalan és fájdalmas, de nem fontos, hogy újabb elszállítások lennének kilátásban. Az e hónap elején végzett számlálásnak az volt a célja, hogy lekapcsolja azokat a zsidókat, akiket a kormány veszélyesnek ítélt meg az állambiztonság szempontjából és így internálni fogják őket.” Vö. uo.

szétszakították, a szülők éppúgy semmit nem tudnak gyermekeikről, mint azok szüleikről. Egy, és nem kis részük az ún. megsemmisítő barakkokban (Vernichtungsbaracken) várja a halált.”²⁴⁸ Sőt mi több, vezetői mivoltának teljes súlyával továbbra is igyekezett a zsidók számára új „hazát” találni, és egy lépést sem tett azért, hogy ellenőrizze azok valóságtartalmát.

A különböző szervezetek megfigyelői 1944 elején nyugtalankodtak és a deportálások közeledő veszélyétől félték. Az akkor londoni száműzetésben lévő csehszlovák kormány 1944. február 4-én figyelmeztető levelet intézett Westminster püspökéhez a Szlovákiában maradt zsidókat fenyegető újabb deportálásokról.²⁴⁹ Az *Agudas Israel World Organization*, 1944. február 13-án a londoni vatikáni küldöthöz, mons. William Godfreyhez fordult, és arra kérte, hogy járjon el a Szentszéknél a zsidók Szlovákiából való deportálásának megelőzése végett.²⁵⁰ Ugyanilyen levelet küldött az ország főrabijára, Joseph H. Herz az angliai vatikáni küldöttséghez.²⁵¹ magyarországi Szent Kereszt Társaság is arról tájékoztatta a Szentszékét, hogy a zsidók helyzete Szlovákiában ismét kritikusra fordult, és a kormány újabb intézkedéseket készül bevezetni ellenük.²⁵² A Zsidók Világ Kongresszusának (*World Jewish Congress*) képviselői a Szentszékhez fordultak a „*Szlovákiában maradt zsidók életének megmentéséért, akiket megszámlálnak, hogy deportálják őket, és hogy igen kemény büntetést szabjanak ki rájuk, a halálbüntetést sem kizárva.*”²⁵³

A washingtoni vatikáni küldöttséghez érkezett a legkeményebb reagálás 1943. április 21-én az amerikai kormány részéről, amely arra kérte a Szentszékét, hogy „*lépjen fel Monsignor Tiso kormányánál, hogy megakadályozza a Szlovákiában élő mintegy 15.000 szlovák zsidót fenyegető deportálást és üldöztetést*”, kijelentve továbbá, hogy az amerikai kormány „*a jövőben nagy gondot fog fordítani arra, hogy Tiso és a többi felelős személyek jó vagy rossz bánásmódban részesítik-e a zsidókat.*”²⁵⁴ A Vatikán Államtitkársága tökéletesen

248 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 41, č. Kart. 53 (Filmtár NS, I.A-946, č 840/53).

249 ... „le gouvernement tchécoslovaque soulignait la menace de nouvelles déportations”... Vö. ADSS, Le Sain Siège et le victimes de la guerre, janvier 1944 – juillet 1945, Città del Vaticano 1980, vol. 10, n38, nota 3, 111. o.

250 ...”and we hope also now, that everything possible will be done to prevent the present threatened deportation”. Vö. uo., 112. o.

251 Vö. uo.

252 „Récemment la situation de ces juifs et chrétiens d’origine juive est devenue critique. Des déclarations et dispositions diverses montrent que le gouvernement slovaque est en train de prendre des nouvelles mesures contre eux”... Vö. uo., pp. 112–113.

253 Vö. uo., 31, 52, 60, sz. 104, 126, 134 o.

254 Vö. uo., 77. sz. 151. o.

tisztában volt az üzenet jelentőségével és horderejével. A jegyzéket ugyanis Tisóhoz intézett, szó szoros értelemben vett „intelemnek” minősítették.²⁵⁵

1944 tavaszán a Tiso-rezsimmel szembeni ellenállási mozgalom felerősödött, és a partizánoknak sikerült Kelet- és Közép-Szlovákia egyes részeit ellenőrzésük alá vonniuk. Az ellenállás azonban különböző ideológiai és politikai csoportokból állt, amelyek eltérő célokkal és elképzelésekkel rendelkeztek, így a mozgalom különböző egyedei közötti összeütközés elkerülhetetlen volt, ami nem kis mértékben járult hozzá belső gyengeségéhez. A megosztottságtól eltekintve, mindannyian osztatlanul reménykedtek a közelgő Vörös Hadsereg segítségében, még inkább azután, hogy Románia 1944. augusztus 23-án kivált a Birodalomból.

Az 1944. augusztus 29-i szlovák nemzeti felkelésben résztvevő erők a legkülönbözőbb csoportokból verbuválódtak, így a mozgalom soraiban közel 16.000 fő harcolt a szlovák nemzeti hadsereg tagja közül, csehek a londoni száműzetésben lévő csehszlovák kormány részéről, egy a Szovjetunióban kiképzett csehszlovák vadász-ejtőernyős brigád, Izraelből érkezett ejtőernyősök, sőt még szökött francia hadifoglyok is. E csoportokhoz csatlakoztak még a különböző munkatáborokból és az ellenállásból jövő zsidók, ezenkívül a nyitrai munkatábor egy zsidó egysége. A felkelésben közel 1.500 zsidó vett részt.²⁵⁶ A felkelők között körülbelül 4.000 magyar is volt.²⁵⁷ A Szlovák Nemzeti Tanács ugyanis az 1944. szeptember 5-i 1/1944. sz. rendelettel hatályaon kívül helyezte minden antiszemita jellegű határozatot.

A nyugati szövetségesek azonban halogatták a beavatkozást, mert Szlovákiát és Közép-Kelet Európát az 1943. november 27. és december 2. közötti teheráni konferencián megkötött egyezmény értelmében már szovjet érdekszférába tartozó térségnek tekintették.

Ilyen körülmények közepette a felkelés bukásra volt ítéelve, és 1944. október 2-án a Wehrmacht, az SS és a HG (*Pohotovostné oddiely Hlinkovej gardy* <POHG>) félkatonai részlegeinek beavatkozásával – melynek vezetője Tiso volt – el is fojtották. E bukást követően a partizán harcok a hegyekben folytak egészen a Vörös Hadsereg megérkezéséig.²⁵⁸

Az 1944. augusztusi eseményekkel kapcsolatban a szlovák vezér – 1942-től a *Vodza* – merev és megmásíthatatlan álláspontra helyezkedett. Az új

255 „Immédiatement après la Secrétairerie d’Etat avait transmis textuellement à Burzio cette monition du Gouvernement américain, et avait répondu à Cicognani”... Vö. uo., nota n3.

256 Vö. <http://www.Holocaustchronicle.org/staticpages/564.html>.

257 Vö. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 293. sz. SZABÓ KÁROLY (kiadatlan kézirat): *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története*, Budapest, 1981, vol. I, 65. o.

258 Vö. <http://www.swe.uni-linz.ac.at/staff/bob/VWM/betrifft/46/tiso.htm>

kormány, az elnök által 1944. november 4-én megbízott Štefan Tisóval az élén, folytatta a korábbi politikai programját,²⁵⁹ továbbra is hűséges maradt a Birodalomhoz, mint a szlovák szuverenitás egyetlen biztosítékához, konszolidálta az országban a politikai hatalmat, és tisztogatást hajtott végre az állam stabilitását fenyegető elemek, kommunista-szimpatizánsok és a csehekkel közös államot visszasírók között. Tiso nem volt képes felfogni és felmérni a nemzeti felkelés jelentőségét az ország jövőjére nézve, és ahelyett, hogy megmentette volna a közelgő vörös veszélytől,²⁶⁰ tudtán kívül ő maga is hozzájárult, hogy amitől a leginkább tartott, később mégis megvalósuljon egy központosított csehszlovák kommunista kormány megteremtésével.

Bár nem a *Vodza* sürgette a német csapatok beavatkozását – amelyek augusztus hónapban hét osztagot tettek ki – mégis tájékoztatták megérkezésükről,²⁶¹ és iparkodott, hogy 1944. október 30-án Besztercebányán személyesen adja át a felkelés elfojtásában jeleskedő SS-tagoknak a katonai érdemrendet. Ezzel egy időben az SS megkezdte a zsidók tömeges – addig leállított – letartóztatását,²⁶² amit az is megkönnyített, hogy a felkelés kirobbanása után Wisliceny elvesztette Eichmann bizalmát és így eltávolították hivatalából. Helyét Alois Brunner (*SS Hauptsturmführer*) vette át, aki a HG és az FS (*Freiwillige Schutzstaffel der Deutschen Partei*) együttműködésével igyekezett minél előbb deportálni a még Szlovákiában maradt zsidókat.²⁶³ Akkoriban Vašek is fontos szerepet játszott a deportálásokban, mert 1944. december 16-án kiadott még egy – 2687/prez. 1944. sz. – rendeletet a pozsonyi zsidók összegyűjtéséről.²⁶⁴

259 È da segnalare che gli esponenti del governo in questo periodo sembrano cambiare posizione in riferimento alla questione ebraica, come si può rivelare da una dichiarazione di Mach, fatta il 30 luglio 1944: „se gli ebrei non ci costringono o non ci obbligano con il loro comportamento, non saranno deportati”. Cfr. KAMENEC, IVAN: *Po stopách...*, op. cit., p. 240.

260 Friedrich Fiala, a Deutsche Partei Grenzboten lapjának főszerkesztője 1946. július 10-én tett vallomásának megfelelően, Tiso hajlandó volt állást foglalni a zsidókkal szemben, ami a moszkvai hatalom megnyilvánulását jelentette. Vö. SNA, f. NS. inv. č. 45. č. Kart. 98 (Filmtár NS, I.A–1013, č. 525/98)

261 Vö. KAMENEC, IVAN: *Jozef Tiso*, i. m., 144. o.

262 Burzio 1944. szeptember 15-én tájékoztatta a Vatikánt, hogy „a megszálló csapatok érkezését követően a Gestapo tömeges letartóztatásokat kezdett meg a zsidók ellen, főleg a partizánok által ellenőrzött helységeken is... hasznos lenne... és hatásos, ha a Szent Szék közbenjárna e kormánynál, a zsidók e súlyos veszélytől való megmentése érdekében.” Vö. ADSS

Az SS által elfojtott felkeléskor ejtett foglyok száma 19.000 tehető, akik közül 5.000 zsidó volt.

263 Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1010, č. 135/97).

264 Armin Frieder, Pozsony főrabbija 1946. április 3-án a Nemzetbíróság előtt tett vallomásában megerősítette, hogy „ennek a rendeletnek a hatására, 40–50 zsidót deportáltak a fővárosból Sereď koncentrációs táborába, majd 1945. vége felé Németországba.” Vö. SNA, f. NS, inv. č. 45, č. Kart. 97 (Filmtár NS, I.A–1010, č. 76/97)

Burzio, vatikáni megbízott 1944. szeptember 22-én közbenjárt a szlovák kormánynál, majd azt követően, 24-én, a köztársasági elnöknel is, hogy „a »Gestapo« ügynökei zsidók után kutatva néhány kolostorba is behatoltak”, és az egyik kolostort ráadásul „egyetlen éjszaka alatt háromszor is átkutatták”. Burzio sürgönyében megállapította, hogy „Pozsonyban a rettegett letartóztatás szeptember 29. éjszaka történt; közel 2000 zsidót kínoztak meg felekezeti hovatartozástól függetlenül.”

Ami Tisónak a Vatikántól érkező tiltakozásokra való reakcióját illeti, Burzio – a Tisótól ezzel kapcsolatban kapott válaszról beszámolva – addigi legsúlyosabb vádját fogalmazta meg: „még aznap felkerestem a köztársasági elnököt, hogy megpróbáljam elérni, legalább a megkereszteltek érdekében lépjen fel [...] semmiféle megértésnek vagy az üldözöttek iránti együttérzésnek sem adta jelét: minden baj okát a zsidókban látja, és úgy védi a németek zsidóellenes intézkedéseit, mintha háború legfőbb érdeke lenne.”²⁶⁵ 1944. október 26-án Burzio megerősítette a Vatikánnak a folyamatban lévő deportálásokról hírt és újra keserűen megismételte a kormány, különösen a szlovák elnök szervilis magatartásával kapcsolatos elmarasztaló véleményét: „a zsidóknak a deportálástól való megmentése érdekében tett lépések hatástalanok maradtak; a deportálás kezdetét vette, és a rejtőzködő zsidók utáni hajszája tovább folytatódik. A megszállás következtében a szlovák függetlenség utolsó foszlánya is eltűnt. A kormány és a Köztársaság elnöke a megszálló hatóságok parancsainak szervilis végrehajtói. A jóra való katolikusok számára kiábrándító a köztársasági elnök magatartása, és azt kérdezik, mire vár még, hogy benyújtsa lemondását.”²⁶⁶ Október 28-án, ezen aggasztó vélemény alapján, monsignor Tardini nem késlekedett – ezúttal XII. Pius nevében – szigorú, „tartalmában világos, formailag erélyes” figyelmeztetésben részesíteni a lelkész Tisót, emlékeztetve „a papi méltóságához és lelkiismeretéhez illő érzésekre és elhatározásokra”, hiszen „az elnöksége alatt elkövetett törvénytelen ségek és erőszakosságok az ő papi lelkét terhelik, a hazájára szégyent hoznak, a papság tekintélyét rontják, az egyház hitelét külföldön is csorbítják.”²⁶⁷

Lásd Bučenek kapitány hivatalának feljegyzését is, amelyben a Nemzetvédelmi Minisztérium 1993/1944 sz. 1944. nov. 13-i dekrétuma ellen reklamál, mely a helyhatósági jegyzőt arra kényszerítené, hogy jelentse be a zsidóknak azok kényszermunkára való megjelenési kötelezettségét, míg eddig a hasonló bejelentéseket a rendőrségi igazgatóság tette meg. Vö. uo. č. 189/97

265 Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 9. kötet. 341. sz., 433. o.

266 Vö. uo., 377. sz. 461. o.

267 Vö. uo. 378. sz. 461–462. o.

A távirat 1944. október 29-én a Vatikánból indult. Vö. uo., 462. o.

Az amerikai kormány, amely időközben tájékoztatást kapott a fenti eseményekről, valamint arról, hogy a deportálásoknak amerikai állampolgárságú zsidók is áldozatául estek, mons. Amleto Cicognani, washingtoni vatikáni küldöttön keresztül ismételtén kérte a Szentszék közbenjárását Tisonál. Cicognani 1944. október 3-án táviratban tájékoztatta az ügyben a vatikáni Államtitkárságot, pontosan felidézve a szlovák elnökhöz intézett amerikai „figyelmeztetés” tartalmát és kifejezéseit: *„Ez a kormány nemrég arra kért, hogy figyelmeztessem Tiso elnököt arra, hogy feljegyezi a történeteket, és nem fogja elfelejteni neki és együttműködő társainak a zsidó fajhoz tartozók deportálásában és üldözésében játszott szerepüket.”*²⁶⁸

Ez alkalommal a burkolt amerikai fenyegetésekre azonnal érkezett válasza, mivel a szlovák külügyminiszter már 1944. október 5-én jegyzéket küldött Németország követségére, *„hangsúlyozva, hogy a zsidók a szlovák alkotmány és törvény védelme alatt állnak, és hogy a kormány nem járulhat hozzá a deportálásukhoz.”*²⁶⁹ A Vatikán ez alkalommal sietett tájékoztatni Washingtont 1944. október 7-én a szentszéki szlovák követség megnyugtató biztosítékairól, amelyek szerint *„az amerikai állampolgárságú zsidók a szlovák kormány védelmét kérték, amely Máriavölgyben (akkor németül Marianthal), egy kastélyban gyűjtötte össze őket a szlovák zsandárság védelme alatt.”*²⁷⁰

A szlovák kormány nyilatkozata sokadik alkalommal bizonyult hamisnak, és a Szentszék kötelességének tartotta jelezni ezt a vatikáni szlovák követség felé 1944. november 21-én: *„a közelmúltban kapott szavahihető információk szerint a Szlovák Köztársaság területén élő zsidók deportálása folyamatban van, a Mariankába internált zsidókat október közepe táján Németországba szállították és ismeretlen helyre irányították. Ezeket a híreket, amelyek a fentemlített megnyugtató állításokkal ellentétesek, a Szentszék mély fájdalommal fogadta és ismételtén kénytelen sajnálkozását kifejezni.”*²⁷¹

A szlovák kormány 1944. december 5-i jegyzékében öngazolásként azt hozta fel, hogy az illetékes német hatóságok kezdték meg 1944 októberében a zsidók deportálását a szlovák munkatáborokból és hogy ráadásul ők deportálták a Pozsony melletti mariankai kastélyban elszállásolt, amerikai útlevél-

268 Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 9. kötet. 340. sz. 432. o.

269 Vö. uo., 341. sz. 433. o., valamint 345. sz. 436. o.

270 Vö. uo., 345. sz. 436. o.

Lásd még az Vatikán Államtitkárságának az angol követséghez intézett közleményét is, melyet 1944. nov. 22-én adtak le. In: uo., 382–465. o. Továbbá 402. sz. 491. o.

271 Vö. uo. 403. sz. 492–493. o.

lel rendelkező zsidókat is. A pozsonyi kormány tiltakozására a német katonai hatóságok azt válaszolták, hogy „*a szlovák zsidók a partizánoktól kapott fegyverekkel megtámadták a német katonákat. Miután Szlovákia csatatérré kezdett válni, Németország nem engedhette meg, hogy ezen a területen olyan csoport maradjon, amely egy kedvező pillanatban ismét fegyvert fogna ellene.*” Az amerikai útlevéllel rendelkező zsidókkal kapcsolatban, a német hatóságok cserealapként szándékoznak felhasználni őket, hogy az Egyesült Államokban fogva tartott honfitársaik visszaérkezésekor engedjék csak szabadon őket. Ezalatt az amerikai útlevéllel rendelkező zsidók megfelelő bánásmódban fognak részesülni. Végül is a szlovák kormány ezekkel az érvekkel akart elhárítani magáról minden felelősséget a zsidók Szlovákiából Németországba történő deportálásával kapcsolatban.²⁷²

A fent idézett magyarázatok Tisótól erednek, amint az 1944. október 29-i, szemrehányásokat tartalmazó pápai levélre adott válaszából kiderül. Tiso 1944. november 8-án kelt, XII. Piuszhoz intézett levele a szó szoros értelmében vett – kihirdetett és aláírt – ideológiai szentírás, amelyben a nemzeti szocializmus eszméi, a katolikus tanítás hamis látszatába burkolva bukkannak elő.²⁷³ Ebben a levélben Tiso még azt állította, hogy csak „*ellen-ségeink propagandája szította pletykákról*” és „*túlzásokról*” van szó, és hogy alaptalanok a vádak „*a szlovák kormány atrocitásairól, amelyeket nemzetiségük és származásuk miatt követnek el személyek ellen az emberség és az igazság minden elvét mellőzve*”, egyúttal azzal mentegette magát, hogy „*a függetlenség öt esztendeje alatt egyetlen halálbüntetést sem hoztak*”.²⁷⁴ A csehek kiűzését és a zsidók deportálását Tiso úgy írta le, mint olyan szükségyszerűséget, amelyet a nemzet védelme követelt meg az ellenségekkel szemben, végül a zsidók deportálását mint egyszerű, Németországba történő „*munkaerő-áthelyezésként*” definiálta, ahol különben a zsidókon kívül sok szlovák is dolgozott. Biztosította továbbá a Szentszéket arról, hogy a csehek és a zsidók jól éltek a Szlovák Köztársaságban az utóbbi öt év alatt, és amikor a kormány az inkriminált cselekedeteket elkövette ellenük, nem „*a nemzetiségük és fajuk miatt tette, hanem hogy a nemzetet megvédje ellenségeitől, akik évszázadok óta destruktív módon tevékenykedtek ott.*”²⁷⁵ Mindazonáltal – az elnök szerint – „*nem kevés cseh és zsidó élt jól, sőt remekül Szlovákiában, még a kormány azon cselekedeteit követően is. Mindenesetre*

272 Vö. uo., 403. sz. 4. jegyzet. 493. o. Valamint Štefan Tiso Sidornak írt levele, in: SNA, f. MZV, inv. č. Kart. 142, zákl. č. 80389/44.

273 Vö. ADSS, *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 10. kötet, 389. sz. 475–477. o.

274 Vö. uo., 476. o.

275 Vö. uo.

figyelembe kell venni, hogy 1944. augusztus végén leplezetlenül csatlakoztak a különböző nemzetiségű ejtóernyősökhöz nyílt lázadást szítva.”²⁷⁶

Tiso szerint egyetlen bűne az volt, hogy hálásan ismerte el azt a segítséget, amelyet Németország nyújtott „a joggatlanul és váratlanul megtámadott kis Szlovákiának”, amely lévén „túl gyenge, hogy megvédje magát, védelmezőjét, a Német Birodalom kormányát hívta segítségül”. E kormány „nemcsak elfogadja és elismeri létét, a szlovák nép természetes jogát a függetlenségre és a nemzeti szabadságra, hanem segít is minket népünk ellenségeivel, a csehekkel és a zsidókkal szemben”.²⁷⁷ Ami papi lelkiismeretét és méltóságát illeti, Tiso nem mulasztotta el biztosítani a pápát arról, hogy „mindig szem előtt tartja az annak megfelelő érzést és irányelvet”, és „az összes többi szlovák pappal együtt a politikai szolgálatban a pasztorális gondoskodás különleges művészetét” látja, „amelynek szerencsés kimenetelét igen jól bizonyítja az egyház helyzete Szlovákiában”.²⁷⁸ Végül „farizeusinak” nevezi az ellenség azon erőfeszítését, hogy ténykedését arra használja fel, hogy „a klérus és az Egyház, vagy bármilyen nép becsületébe gázoljon” és, bizonygatva a maga „római szent egyházhoz fűződő fiúi alázatát és benső kötődését”, nem mulasztotta el kimondani a szlovák nemzeti katolicizmus mottóját:²⁷⁹ „Istenért és népünkért (za Boha, za národ)”.²⁸⁰

A Vatikánban eddig hozzáférhető források nem szólnak arról, milyen reakciókat váltott ki a levél tartalma a Szentszék diplomáciai köreiben, habár Burzio 1944. december 11-én közölte a hírt,²⁸¹ hogy Tisonak és a kormánynak Németországba kellett távoznia a front közelsége miatt, és várhatóan nyomásnak lesz kitéve, hogy kövesse őket. A Vatikán Államtitkársága kategorikusan azt válaszolta, hogy a vatikáni megbízott „tegyen meg minden lehetőt, hogy ott maradjon, ahol van”, mert „nincs semmilyen különleges oka” annak, hogy el kellene egy olyan kormányt kísérnie, „amely nem akarta elismerni a vatikáni képviselő rangidősségét, és több alkalommal nem fogadta meg a Szentszék javaslatait.”²⁸²

276 Vö. uo.

277 Vö. uo., 476–477.

278 Vö. uo., 477. o.

279 Tiso saját politikai vezetésének értékelésekor soha nem felejtette el kiemelni, hogy: „My sme katolíci a preto je naším najvyšším zákonom: spravodlivosť pre všetkých (Katolikusok vagyunk, ezért legfőbb törvényünk: igazságtétel mindenki számára.) Vö. ŠIMONČIČ, ALBERT – POLČIN, JOZEF: *Dr. Jozef Tiso, prvý prezident Slovenskej republiky*. Bratislava 1941, 38. o.

280 Vö. uo.

281 Vö. uo., *Le Saint Siège et la guerre mondiale, janvier 1944 – mai 1945*, Vatikáni Város 1981, 11. kötet, 462. sz. 642. o.

282 Vö. uo., 470. sz. 649–650. o.

A német megszállás alatt, egészen 1945. március végéig 13.500 zsidót deportáltak Szlovákiából, és az országban nem maradt több, mint 5.000 rejtőzködő vagy árja dokumentumokkal ellátott zsidó.²⁸³ A Szentszék²⁸⁴ és egyes szlovák püspökök tiltakozásai, amelyeket írásban jutattak el a köztársasági elnökhöz „*hogy mindenáron akadályozza meg a kegyetlenkedéseket*”, visszajelzéseként „*mint rendesen, kitérő választ*” kaptak.²⁸⁵

Tisónak 1945. március 14-én még sikerült Pozsonyban megünnepelni a szlovák függetlenség hatodik évfordulóját, de a front közeledése miatt a Nyugat-Szlovákiában található Holicsba kellett menekülnie, ahonnan az ausztriai Kremsmünster kolostorba ment tovább, majd április végétől titkára, Karol Murín kíséretében Altötting bajor kisváros kapucinus kolostorában bújt meg. A menekülés letartóztatásával ért véget, amelyet az amerikai titkosszolgálat 1945. június közepén hajtott végre szó szerint követve az Egyesült Államok többször is hangoztatott fenyegetéseit, nevezetesen hogy „*figyelmeztessék Tisót, hogy [az amerikai kormány] feljegyzi a történeteket, és nem fogja elfelejteni neki és együttműködő társainak a zsidó fajhoz tartozók deportálásában és üldözésében játszott szerepüket.*”²⁸⁶

Jelentősséggel bíró tény az is, hogy az amerikai katonai hatóságok nem a Vatikánnak adták át a rabot; Tisót 1945. október 29-én az újra létrehozott Csehszlovákia igazságszolgáltatásának kezébe adták, amely 1947. április 15-én halálra ítélte. Az ítéletet akasztással hajtották végre április 18-án azután, hogy a kegyelmi kérvényt a Köztársaság elnöke, Edvard Beneš is visszautasította.

283 Utóbbi publikációk megállapítják, hogy a 13.500 zsidó közül, akit 1944. folyamán deportáltak Szlovákiából 10.000-en túlélték a terrort és visszatértek országukba. Vö. DAWIDOWICZ, LUCY S.: *The War Against The Jews, 1933–1945*. Lásd: <http://www.hwrc.org/inthespirit/history.html>.

284 Vö. MURIN, K.: *Spomienky a svedectvo* (Emlékek és tanúvallomások) Hamilton 1987, 76–77. o.

285 Karol Kmet'ko nyitrai püspök Tisóhoz címzett levelét tárgyalja, amiben beavatkozását kéri a német parancs ellen, mely a fölégetett föld barbár stratégiájának bevetésével arra kényszerítette a népeket, hogy hagyják el otthonaikat, majd pedig kirabolták és elpusztították. Vö. ADSS, *Le Saint Siège et la guerre* i. m., 11. kötet, 475. sz. 656. o.

286 Vö. uo., *Le Saint Siège et les victimes...*, i. m., 10. kötet 340 sz. 432. o.

KONKLÚZIÓ

Josef Tiso felelőssége a zsidó és a nemzeti szocializmus többi szlovákiai áldozatainak sorsáért mind a hiteles forrásokból, mind pedig az ideológiai és vallási elfogultságtól mentes szakirodalomból nyilvánvalóan kitűnik. Tiso nyilatkozatai és állásfoglalásai, beleértve mulasztásait és bűnös hallgatásait is kétségtelenül kijelölik helyét a történelemben. Katolikus papi mivolta még csak súlyosbítja ezt az ítéletet, akárcsak a szlovák zsidók holokausztjában játszott szerepét, hiszen neki, mint egyházi embernek tökéletesen tisztában kellett volna lennie a döntés pillanatában az alapelvvel: *qui tacet, consentire videtur*.

Összefoglalva Tiso erkölcsi szerepéről és dokumentált felelősségéről írt munkánk főbb pontjait, emlékeztetnünk kell arra, hogy a megszerzett autonómiával párhuzamosan az idegengyűlölet és a zsidóellenes propaganda egyre inkább felülkerekedett Szlovákiában, mígnem a független állam kikiáltása után módszeres és féktelen antiszemitizmusba torkollott, amelyet maga az elnök nyilatkozatai és cselekedetei csak szítottak. Tiso volt az, aki beleegyezett az 1938. november 4-i tervbe, amely a zsidókat a Magyarországnak átadásra kerülő területekre kívánta telepíteni, Jozef Falathot bízva meg a végrehajtással.

1939-ben és 1940-ben Tiso nyilvánosan állást foglalt a zsidókérdés „fokozatos megoldása” mellett, amely érzéketlen és álszent módon a zsidók Szlovákiából való eltávolításának „keresztény módjáról” beszélt. A zsidók kizárása az ország gazdasági, politikai és társadalmi életéből, teljes kisemmizésük olyan törvények és határozatok következtében történtek, amelyeket Tiso saját kezűleg írt alá. Ebben az összefüggésben nem szabad elfelejteni azt sem, hogy őt magát is megfertőzte az árvásítási folyamat során egyre terjedő korrupció és a szerencsétlenek kárára történő meggazdagodási vágy, amely meglehetősen gyakori jelenségnek bizonyult az ország vezető rétegét képező egyházi körökben.

A zsidókérdéssel kapcsolatos 1940. évi salsburgi tárgyalások után a leg-radikálisabb megoldást alkalmazták, és az 210/1940-es törvény értelmében maga a kormány vállalta föl alkalmazását, Tiso azonban egyetlen egyszer sem emelte fel szavát tiltakozásképpen a diszkriminatív intézkedések vagy a faji törvények ellen, sőt a „Slovák” napilapban hűen közölt beszédeiben nyíltan helyeselte is azokat.

Ebbe a képbe illeszkedik a Zsidótörvény, mint a fajgyűlölet legfőbb kifejeződése, amelyet Tiso törvényes védekezésként értelmezett a közös ellenségnek és a nemzet kizsákmányolóinak tekintett zsidók ellen. Ráadásul a Törvényt a szlovák nép iránt elvárható szeretet megnyilvánulásnak tekintette.

A különböző vallási szervezeteknek a zsidók „kilakoltatása” és elhurcolása elleni tiltakozásokkal szemben Tiso érzéketlen és hajthatatlan maradt, sőt odáig jutott, hogy pere során még azt is tagadta, hogy valaha is kapott ilyeneket. Az 1942. augusztus 16-án Holicsban tartott beszéde a deportáltakba való beleegyezésének cáfolhatatlan bizonyítéka. Kétségtelenül megfelel a valóságnak, hogy mindmáig nem léteznek meggyőző bizonyítékok, hogy Tisót – az 1941-ben Hitlernél tett látogatása során vagy akár később – hivatalosan tájékoztatták-e a „végső megoldás” tervének valódi horderejéről. Ugyanakkor bőséges dokumentáció áll rendelkezésünkre merev és hajthatatlan magatartásáról, amennyiben a deportáltak kiirtásáról kapott bármilyen, akár a Szentszéktől származó hírt is mindig célzatosnak és propaganda jellegűnek tartott.

Amikor 1942-ben a deportálásokat leállították, Tiso határozottan megígérte Weesenmayernek, hogy az 1943-as év végéig ismét beindítják, pedig akkor már kevesen voltak hatalmon, akik hajlottak volna e döntésre.

A Szentszék közbenjárása az elnöknél a nemzeti szocializmus és a szlovákiai fajgyűlölet áldozatai érdekében hiábavalónak bizonyultak és a szóban forgó öt év alatt semmilyen kézzelfogható eredménnyel sem jártak.

Tiso nem ismerte el egyetlen bűnét vagy felelősségét az elkövetett kegyetlenségeket illetően, annak ellenére, hogy köztársasági elnöki, valamint a haderők, a Hlinka Őrség és a HSLS *Vodžájának* főparancsnoki minőségében ténylegesen ő volt az ország vitathatatlan vezetője. Mindazonáltal e tények fényében a szlovák zsidók holokausztjában megállapítható a felelőssége.

RÖVIDÍTÉSEK

ADSS	Actes et Documents du Saint Siège Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale
art.	cikk
b. č.	szám nélkül(<i>bez čísla</i>)
č.	szám (<i>číslo</i>)
č. kart.	karton szám(<i>číslo kartónu</i>)
ČSR	Csehszlovák Köztársaság (<i>Československá republika</i>)
dôv.	bizalmas (<i>dôverné</i>)
DP	Német Párt (<i>Deutsche Partei</i>)
f.	fond (<i>fond</i>)
FS	Német Párt Önkéntes Védőcsapata (<i>Freiwillige Schutzstaffel der Deutsche Partei</i>)
HG	Hlinka Gárda (<i>Hlinkova Garda</i>)
HM	Hlinka Ifjúság (<i>Hlinkova mládež</i>)
HLS	Hlinka Szlovák Néppártja (<i>Hlinkova slovenská ľudová</i>)
inv. č.	leltári szám (<i>inventárne číslo</i>)
Ks	Szlovák korona (<i>Koruna slovenská</i>)
KÚ	Országos Hivatal (<i>Krajinský úrad</i>)
MNO	Nemzetvédelmi Minisztérium (<i>Ministerstvo národnej</i>)
Mons.	Monsignore
MV	Belügyminisztérium (<i>Ministerstvo vnútra</i>)
MZV	Külügyminisztérium (<i>Ministerstvo zahraničných</i>)
nar.	rendelet (<i>nariadenie</i>)
NS	Népbíróság (<i>Národný súd</i>)
POHG	Hlinka Gárda Rohamosztagai (<i>Pohotovostné odiely Hlinkovej gardy</i>)
RM	birodalmi márka (<i>ríšska marka</i>)
Sb.n.SNR	Szlovák Nemzeti Tanács Törvényeinek Tára (<i>Sbierka nariadení Slovenskej národnej rady</i>)

Sb.z.a n.	Törvények és Rendeletek Tára (<i>Sborník zákonů a nařízení</i>)
Sl. z.	Szlovák Törvénykönyv (<i>Slovenský zákonník</i>)
SNA	Szlovák Nemzeti Levéltár (<i>Slovenský národný archív</i>)
SNP	Szlovák Nemzeti Felkelés (<i>Slovenské národné povstanie</i>)
SS	Védőcsapat (<i>Schutz Staffel</i>)
STK	Szlovák Távirati Iroda (<i>slovenská tlačová kancelária</i>)
str.	oldal (<i>strana</i>)
SVP	Szlovák Néppárt (<i>Slovakische Volkspartei</i>)
ÚHÚ	Központi Gazdasági Hivatal (<i>Ústredny Hospodársky Úrad</i>)
ÚPV	Miniszterelnöki Hivatal (<i>Úrad predsedníctva vlády</i>)
Úr. nov.	Hivatalos Lapok (<i>Úradné noviny</i>)
ÚŠB.	Állambiztonsági Központi Hivatala (<i>Ústredňa štátnej bezpečnosti</i>)
ÚÚP	Központi Munkügyi Hivatal (<i>Ústredný Úrad Práce</i>)
ÚŽ	Zsidók Központi Hivatala (<i>Ústredňa Židov</i>)
z.	törvény (<i>zákon</i>)
zákl. č	alapszám (<i>základné číslo</i>)

FORRÁSOK

Actes et Documents du Saint Siège Relatifs à la Seconde Guerre Mondiale, szerk.: PIERRE BLET, ROBERT A. GRAHAM, ANGELO MARTINI, BURKHART SCHNEIDER, Vatikánváros, 1965–1981, 11 vol.

Slovenský Národný Archív, Bratislava.

Slovenský Zákonník.

Tények és tanúk. Hitler hatvannyolc tárgyalása (1939-1944), szerk.: RÁNKI GYÖRGY–SOLTÉSZ GÁSPÁR, Budapest, 1983, 2 vol.

ELEKTRONIKUS FORRÁSOK

A Question of Judgment: Pius XII,

<http://www.angelfire.com/hi/xcampaign/pius.html>

08.08.2001.

BILY, Lothar: *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon*, vol. 12, 1997,

http://www.bautz.de/bbkl/t/tiso_j.shtml

08.08.2001.

DAVIDOWICZ, Lucy S.: *The War Against The Jews, 1933-1945*,

<http://www.hwrc.org/inthespirit/history.html>

12.08.2001.

Die Slowakei unter Tiso – Ein „Musterstaat“ Hitlers,

<http://www.swe.uni-linz.ac.at/staff/bob/VWM/betrifft/46/tiso.htm>

12.08.2001.

D.I.R. – Nachrichten – *Slowakischer Hitler-Vasall Jozef Tiso soll geehrt werden*,

<http://www.dir-info.de/nachrichten/infolinks/00/02/000228fcc4ea45.htm>

12.08.2001.

- FOXMAN, Abraham H.: *ADL Says Vatican Official's Attack on Jewish Holocaust Scholars „Unfounded”*,
http://www.adl.org/PresRele/VaticanJewish_96/3906_96.asp
 08.08.2001.
- FOXMAN, Abraham H.: *ADL to Vatican: Let The Truth Be Told Open Holocaust Files to Scholars*,
http://www.adl.org/presRele/UnitedNations_94/3893_94.asp
 08.08.2001.
- In the Spirit of Christianity*,
<http://www.hwrc.org/inthespirit/afterthewar.html>
 08.08.2001.
- KOPANIC Jr., Michael J.: *The Legacy: The Tiso plaque controversy*,
<http://www.ce-review.org/00/11/kopanic11.html>
 07.08.2001.
- Slovakia. ORG Featured Articles*,
<http://www.slovakia.org/fa-stateceleb.htm>
 12.08.2001.
- The Holocaust Chronicle 1938: The End of Illusions*,
<http://www.holocaustchronicle.org/staticpages/129.html>
 06.08.2001.
- Theresienstadt: The “Model” Ghetto (Part 1 of 2)*,
[http://history1900s.about.com/library/holocaust/aa091097.htm?once=true
&](http://history1900s.about.com/library/holocaust/aa091097.htm?once=true&)
 12.08.2001.
- WARD, James: *People Who Deserve It: Jozef Tiso and the Presidential Exemption*,
<http://depts.washington.edu/reecas/events/conf2001/abstr01/ward.htm>
 08.08.2001.
- WIDMANN, Peter: *Juden und Judenfeindschaft in der Slowakei. Ein Konferenzbericht*. in: Newsletter, Dezember 1997,
 File://A:\Der Newsletter.htm
 23.07.2002.

IRODALOM

- ANGELOZZI GARIBOLDI, GIORGIO: *Il Vaticano nella seconda guerra mondiale*. Milano, 1992.
- BERGER, TILMAN: *Slovakei*. In P. Rehder (Hrsg.): *Das neue Osteuropa von A-Z*. München, 1993/2, pp. 633–635.
- BLET, PIERRE: *Pio XII e la Seconda Guerra Mondiale negli archivi vaticani*. Milano, 1999.
- BRAHAM, RANDOLPH L.: *The politics of the genocide. The Holocaust in Hungary*. New York, 1981.
- BRESCIANI, MONALDO–INNOCENTI, ENNIO: *Statisti cattolici europei*. In „Quaderni di Studi Storici sulla cristianità”, Roma, 1990, pp. 163–171.
- BURGER, ADOLF: *Des Teufels Werkstatt. Die Geldfälscherwerkstatt im KZ Sachsenhausen*. Berlin, 1997.
- CHMEL, RUDOLF (szerk.): *A szlovák kérdés a 20. században*. Pozsony, 1996.
- ČULEN, KONŠTANTIN: *Po Svätuplukovi druhá naša hlava. Život dr. Jozefa Tisu*. Middletown, 1947.
- DOLEŽAL, MIROSLAV: *Cechi e slovacchi, un divorzio a piccoli passi*. In „La nuova Europa”, Rivista internazionale di cultura, 2/2, 1993, pp. 113–122.
- ĐURICA, MILAN S.: *Die slowakische Politik 1938/39 im Lichte der Staatslehre Tisos*. Regensburg, 1967.
- ĐURICA, MILAN S.: *Jozef Tiso, 1/1887–1939*. Albano Terme, 1989.
- ĐURICA, MILAN S.: *Jozef Tiso – slovenský kňaz a štátnik, 1887–1939*. Martin, 1992.
- ĐURICA, MILAN S.: *La republica eslovaca y la tragedia de los judios europeos*. Buenos Aires, 1975.
- ĐURICA, MILAN S.: *La Slovacchia e le sue relazioni politiche con la Germania 1938–1945*. Padova, 1964.
- EÖRDÖGH, ISTVÁN: *Alle origini dell'espansionismo romeno nella Transilvania ungherese (1916–1920)*. Cosenza, 1992.
- FÁBRI, ZOLTÁN: *A vádlott megszólal*. In „Kritika”, 1981/8.
- GASPAR, TIDO: *Der Präsident der slowakischen Republik*. Pressburg, 1939.
- HAUMANN, HEIKO: *Storia degli ebrei dell'Est*. Milano, 1990.
- HILLGRUBER, ANDREAS: *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler*. Frankfurt, 1970.

- HOCHHÄUSER, ALEX: *Zufällig überlebt – als deutscher Jude in der Slowakei*. Berlin, 1992.
- HOENSCH, JÖRG K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik*. Köln–Graz, 1965.
- HOENSCH, JÖRG K.: *Geschichte der Tschechoslowakischen Republik 1918–1978*. Stuttgart, 1978.
- HOFFMANN, GABRIEL–HOFFMANN, LADISLAVN: *Katolícka cirkev a tragédia židov v dokumentoch*. Partizánske, 1994.
- JANICS, KÁLMÁN: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948*. Pozsony, 1992.
- JELINEK, YESHAYAH: *The Parish Republic: Hlinka's Slovak People Party 1939–1945*. New York–London, 1976.
- KAMENEC, IVAN: *Trauma. Az első Szlovák Köztársaság 1939–1945*. Budapest, 1999.
- KAMENEC, IVAN: *Po stopách tragédie*. Bratislava, 1991.
- KAMENEC, IVAN: *Prenikanie fašistickej ideológie a organizácií Národnej obce fašistickej do slovenského politického života v medzivojnovom období*. in „Historické štúdie”, 24, 1980, pp. 43–74.
- KAMENEC, IVAN: *Snem Slovenskej republiky a jeho postoj k problému židovského obyvateľstva na Slovensku v rokoch 1939–1945*. In „Historický Časopis”, XVII/3, 1969, pp. 329–363.
- KAMENEC, I.–PREČAN, V.–SKOVRÁNEK, S.: *Vatikán a Slovenská republika 1939–1945*. Bratislava–Praha, 1992.
- KIRSCHBAUM, STANISLAV J.: *A history of Slovakia: The struggle for survival*. New York, 1995.
- KIRSCHBAUM, STANISLAV J.: *Dr. Joseph Tiso – The Prelate who Died on the Gallows for His People*. In „Slovakia”, 12, 1972, pp. 5–20.
- KIRSCHBAUM, STANISLAV J.: *Slovaques et tcheques: essai sur un nouvel aperçu de leur histoire politique*. Lausanne, 1987 .
- KLIMKO, JOZEF: *Tretia ríša a ľudácky režim na Slovensku*. Bratislava, 1986.
- KOMORÓCZY, GÉZA: *Holocaust. A pernye beleég a börtönkbe*. Budapest, 2000.
- KOVÁCS, G. LÁSZLÓ–KAMENEC, IVAN: *Jozef Tiso*. Dunaszerdahely, 1997.
- KROPILÁK, M. (a cura di): *Dejiny Slovenska 1918–1945*. Bratislava, 1985, vol.V.
- LACKO, MICHELE: *Jozef Tiso*. In „Enciclopedia Cattolica”, Città del Vaticano, 1954, vol. XII.
- LEDERER, ZDENEK: *Ghetto Theresienstadt*. New York, 1983.
- LETTRICH, JOZEF: *Dejiny novodobého Slovenska*. Bratislava, 1993.

- LIPSCHER, L.: *Die Juden im Slovakischen Staat 1939–1945*. München–Wien, 1980.
- MUTŇANSKÝ, LUDO: *Slovenská revolúcia na vlnách éteru*. Bratislava, 1942.
- NARDINI, LISA G.: *Una terza risposta*. Padova, 1977 .
- NEUMANN, OSCAR J.: *Im Schatten des Todes*. Tel Aviv, 1956.
- PAUČO, JOZEF (a cura di): *Dr. Jozef Tiso o sebe*. Passaic, 1952.
- PFEIFFER, KARL: *Die Gemeinde*. Wien, 1991.
- POPLAKOVIČ, ŠTEFAN: *Tisova náuka*. Bratislava, 1941.
- POPLAKOVIČ, ŠTEFAN: *Z Tisovho boja*. Bratislava, 1941.
- RAŠLA, ANTON –ŽABKAY, ERNEST: *Process dr. J. Tisom*. Bratislava, 1990.
- RÁNKI, GYÖRGY: *Horthy, Tiso and the Holocaust*. In: *Bildungsgeschichte, Bevölkerungsgeschichte, Gesellschaftsgeschichte in den böhmischen Ländern und in Europa: Festschrift für Jan Hvránek zum 60. Geburtstag*, München, 1988.
- SIDOR, KAROL: *Takto vznikol Slovenský štát*. Bratislava, 1991.
- SZABÓ, A. FERENC: *A második világháború utáni magyar–szlovák lakosságcsere demográfiai szempontból*. In „Regio”, 1991/4.
- SZABÓ, KÁROLY: *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története*. vol. I–III, Budapest, (kézirat), 1981, in Országos Szécsényi Könyvtár, fondo n° 293.
- SZARKA, LÁSZLÓ: *A szlovákok története*. Budapest, 1993.
- TISO, JOZEF: *Ideológia slovenskej ľudovej strany*. Praha, 1930.
- VENOHR, WOLFGANG: *Aufstand in der Tatra (Der Kampf um die Slowakei 1939–1944)*. Königstein, 1979.
- VÍGH, KÁROLY: *Adalékok a zsidókkal szembeni szlovák politikához a második világháború alatt és után*. In „Valóság”, 1997 (május), anno XL, n. 5.
- VÍGH, KÁROLY: *A szlovákiai magyarság kálváriája 1945–1948*. Budapest, 1998.
- VISCO, AGOSTINO: *Jozef Tiso rientra nella storia*. In „La cultura nel mondo”, XLV/3, 1991, pp. 23–26.
- VNUK, FRANTIŠEK: *Dr. Jozef Tiso. President of the Slovak Republic*. Sydney, 1967.
- ZEISEL, ERNST: *War der Priester und Präsident Tiso Hitlers Handlanger und ein Judenverfolger?* Benediktbeuern, 1979.
- ZUBEK, T.: *Monsignor Jozef Tiso. Controversial Personality*. In „Homiletic and Pastoral Review”, 56 (NY 1956), pp. 121–126.
- YAHIL, LENI: *The Holocaust: The Fate of European Jewry*. New York, 1990.

NÉVMUTATÓ

- Angelozzi Geriboldi Giorgio 28, 31, 40,
45–47, 119
- Balko Ján 76
- Becker (örnagy) 39
- Beneš Edvard 16, 21, 25, 37, 81, 111
- Beran Rudolf 21, 22
- Bergemann 79
- Berger Tilman 119
- Bily Lothar 117
- Blet Pierre 16, 45–46, 48–49, 90, 117,
119
- Braham Randolph L. 38–40, 47, 119
- Bresciani Monaldo 119
- Brunner Alois 106
- Bučenek kapitány 107
- Burger Adolf 119
- Burzio Giuseppe 16, 46, 48, 80, 81, 84–
85, 87–89, 91, 93–97, 101, 103, 106–
107, 110
- Buzalka Michal 80, 83, 86
- Čarsky Jozef 83
- Catlos Ferdinand 39
- Černák Matúš 34–37, 55
- Chalkovský František 22
- Chmel Rudolf 119
- Ciano Galeazzo 19
- Cicognani Amleto 96, 105, 108
- Cirill (Szent) 34
- Csáky István 30–31
- Čulen Konštantín 80, 119
- Dawidowicz Lucy S. 111, 117
- Drakos János 95
- Đurčanský Ferdinand 15, 20, 26, 28–
29, 38–39, 55–56, 58
- Đurica Milan 8, 119
- Eichmann Adolf 52, 70, 77, 98, 100,
106
- Eördögh István 9, 34, 119
- Eszterházy János 24–25, 29–30
- Falath Jozef 52–53, 113
- Fábri Zoltán 25, 119
- Ferenčík Ján 81
- Fiala Friedrich 106
- Fierlinger Zdenek 25
- Fleischmannová Gizella 92
- Foxman Abraham 118
- Frieder Armin 70, 75, 82, 87, 91–92,
106
- Gajda Rudolf 15
- Gaspar Tido 119
- Geyer Dietrich 11
- Godfrey William 81, 104
- Gojdič Pavel P. 83–84
- Goldbach Kuno 52
- Gorbacsov Mihail 7
- Gottwald Klement 25
- Göring Hermann 26, 38–39, 69
- Graham Robert A. 117
- Graziano Ingrid 9
- Gross Šalamun 74, 92
- Habsburgok 13
- Halder Franz 39
- Hamvas Endre 87

- Haumann Heiko 100, 119
 Hausknecht Karl 57
 Havránek Jan 41
 Hácha Emil 22
 Herz Joseph H. 104
 Herzefeld 74
 Heydrich Reinhard 69
 Hillgruber Andreas 9, 33, 35–37, 41–42, 119
 Himmler Heinrich 69, 100
 Hitler Adolf 7, 11, 19, 22–37, 39, 41–42, 47, 49, 58, 69, 77, 81, 91, 92, 98, 100, 103, 114, 117
 Hlinka Andrej 12–16, 18–19, 26–27, 45, 48, 51, 55, 64, 80–81, 89, 94, 102, 114
 Hochhäuser Alex 120
 Hoensch Jörg 11–12, 14–16, 18, 25–26, 28–30, 36, 38, 49, 120
 Hoffmann Gabriel 120
 Hoffmann Ladislav 120
 Hoffstädter 61
 Horthy Miklós 25, 41–43, 121

 Innocenti, Ennio 119
 István, Szent 34, 98

 Janics Kálmán 26, 120
 Jantausch Pavol 76, 83–84, 87
 Jelinek Yeshayahu 12, 15, 24–25, 29–30, 32, 34, 38, 40, 43–45, 120
 Just Ladislav 74

 Kalina Emil 57, 58
 Kállay Miklós 41
 Kamenec Ivan 47–48, 61, 65, 106, 120
 Karmasin Franz 19, 20, 21, 24, 25
 Kämpfner 74
 Kennan George 32
 Keppler Wilhelm 28
 Killinger Manfred, von 39
 Kirschbaum Stanislav J. 28, 34, 52, 120
 Klimko Jozef 120
 Kmeňko Karol 83–84, 111
 Komoróczy Géza 120
 Kondor 74
 Konka Gejza 64, 70–73
 Kopanic Jr. Michael J. 118

 Koso Izidor 60, 70, 72, 75, 77–78, 92, 94
 Kovács G. László 47–48, 120
 Kovács Tibor 90, 92, 94
 Kropilák M. 120
 Kun Béla 42

 Lacko Michele 65, 120
 Lederer Zdenek 120
 Lettrich Jozef 120
 Lipscher Ladislav 89, 121
 Lösener, Dr. Bernhard 38
 Ludin Hans Elard 39–41, 43, 79, 102

 Mach Alexander (Šaňo) 15, 19, 21, 25–26, 29, 38–40, 46, 49, 55, 58, 61, 69–70, 73, 77–78, 82, 83, 88, 93–97, 99, 101–103, 106
 Magerl 58
 Maglione Luigi 75, 80, 85–88, 90, 94, 97, 99, 103
 Malvezzi gróf 100
 Markert Werner 11
 Martini Angelo 117
 Masaryk Tomáš G. 11, 13
 Mederly Karol 29, 55
 Messiás 43
 Metód (Szent) 34
 Montini Giovanni Battista 100
 Morávek Augustín 60, 64, 70, 76, 78, 92
 Murgaš Karol 55
 Murín Karol 111
 Mussolini Benito 19
 Mutňanský Ludo 121

 Nardini Lisa G. 121
 Neumann Oskar J. 92

 Orsenigo Cesare 80

 Pacini Alfredo 93
 Paškovič Ludovít 92
 Paučo Jozef 54, 121
 Pečuch Július 78, 102
 Pfeiffer Karl 121
 Pilátus 54

- Pilsudski Józef 19
 Piusz, XI. 85
 Piusz, XII. 16, 32, 80, 85, 88, 90, 96,
 107, 109, 117
 Polčín Jozef 110
 Poplakovič Štefan 121
 Pöstényi Ján 76, 78
 Prečan Vilem 120
 Priehradník 58
 Pružinský Mikuláš 26, 55, 79
- Rašla Anton 121
 Ránki György 41, 44, 47, 98, 117, 121
 Reich Ladislav 75
 Ribbentrop, Joachim von 19–20, 56
 Roos Hans 11
 Roosevelt Franklin Delano 96
 Rotta Angelo 87, 95
- Scavizzi Pirro álnév, ld. Woroniewsky
 Schneider Burkhard 117
 Seyss-Inquart Arthur 24
 Sidor Karol 15, 18, 21, 23, 24, 25–29,
 39, 48, 49, 55, 90, 84, 86–88, 90, 99,
 101, 109, 121
 Šimončič Albert 110
 Škovránek S. 120
 Škrabik Andrej 83–84
 Slachta Margit 95–96
 Slotá Ján 7–8
 Soltész Gáspár 98–117
 Spellmann Francis 96
 Steiner Andrej 90, 92, 98
 Svedok 102
 Szabó A. Ferenc 24, 121
 Szabó Károly 105, 121
 Szalatnay Rezső 24
 Szarka László 121
 Szvatopluk 34
- Tardini Domenico 45, 80, 85, 88, 107
- Taylor Myron 100
 Teplanský Pavol 55
 Tiso Jozef 7–9, 14–57, 59–65, 68–69,
 74–76, 79–95, 98–99, 101–111, 113–
 114, 117–121
 Tiso Štephan 47, 106, 109
 Tittmann Harold 100
 Tuka Vojtech 14–15, 19, 21–22, 25–26,
 29, 37–41, 45–47, 49, 55–56, 60, 63,
 69–70, 79, 83–84, 88, 97–101
 Turanec Jozef 44, 58, 77
- Ullein-Reviczky Antal 98
- Vašek Anton 65, 82, 90, 92–94, 102,
 106
 Vencel, Szent 34
 Venohr Wolfgang 121
 Víggh Károly 18, 78, 121
 Virsik Július 55
 Visco Agostino 121
 Vnuk František 121
 Vojtaššák Ján 43, 83
 Voroniewszky (Pirro Scavizzi álnéven
 ismert) 100
 Vyskočil Alexander 79
- Ward James 8, 83, 118
 Weesenmayer Edmund 102, 103, 114
 Widmann Peter 52, 118
 Winterstein Wladislav 74
 Wisliceny Dieter 40, 47, 61, 63, 65, 68,
 70, 75–78, 82, 91–93, 98, 100, 102,
 103, 106
- Yail Leni 121
- Zeisel Ernst 121
 Zichy Nándor 12–13
 Zubek T. 121

HELYNÉVMUTATÓ

- Altötting 111
Amerika 47
Amerikai Egyesült Államok 69
Auschwitz 45, 92, 100
Ausztria 52
- Bánovce 54, 63, 93
Bártfa 69
Bécs 19, 24, 98
Berghof 32, 37
Berlin 22, 25–26, 28–30, 32, 34, 41, 56,
70, 77, 100
Besztercebánya 106
Brest Litovszk 101
Brüsszel 99
Budapest 24, 34, 41, 87–88, 95, 99
- Castelgandolfo 80
Cone 83
Csehszlovákia 20, 33, 51, 111
- Deges 40, 102
- Egyesült Államok 32, 109, 111
Eperjes 69
Európa 12, 37, 42, 98
- Franciaország 93
- Galicia 87
- Hédel 71
Holics 90, 111, 114
Homonna 69
- Igló 69
Illava 102
Izrael 8, 105
- Jugoszlávia 7
- Kárpátok 35
Kárpát-Ukrajna 30–31
Kassa 83, 101
Kelet-Európa 8
Kisléva 40
Kisszeben 69
Klessheim 42, 98
Kremsmünster 111
Krupina 102
- Láb 40
Lengyelország 23, 33–35, 74, 78, 87–
88, 95, 99–101, 103
Lietavská Lúčka 58
Liptószentmiklós 69
Liptószentpéter 71
Litvánia 93
Lublin 45, 78, 87, 101
- Magyarország 7, 12, 18, 23, 25, 29–31,
33, 35–37, 41–42, 45, 52, 53, 93, 96,
101, 113
Máriavölgy (Marianthal) 108
Morvaország (Nagy) 34
- Nagy Mihály 69
Nagyszombat 55, 71, 83
Nagytapolcsány 69

- Német Birodalom 110
 Németország 15–16, 19–20, 23, 25, 28,
 30–37, 45, 48–49, 54, 56, 61, 64, 69–
 70, 77, 86–88, 91, 102, 106, 108–110
 New York 96
 Nové Mesto 55
 Nyitra 40, 69, 83, 84, 90, 102
 Nyitraivánka 71
 Nyitra novák 40, 102, 105
 Nyugat-Oroszország 86
 Nyugat-Szlovákia 111
- Olaszország 16, 19, 89, 91, 101
 Oroszország 33
- Palesztina 53, 61, 96
 Párizs 99
 Pearl Harbor 69
 Pittsburgh 13
 Pozsony 14, 40, 52, 58, 68, 70–71, 86,
 95, 102, 107–108, 111
 Pöstyén 55
 Prága 22–23, 29, 99
- Róma 96, 100
 Románia 105
 Rózsahegy 94, 99
 Rozsnyó 101
- St. Germain en Laye 20
 Szatmár 101
 Szeged 9
 Szentgyörgy 40, 102
 Szepes 83
 Szered 40, 102
- Szlovák Köztársaság 62, 87, 99, 108–
 109
 Szlovákia 11–14, 16–21, 23–25, 27–28,
 30–33, 35, 37–39, 41–43, 45, 47–49,
 51, 53–55, 57–59, 64–65, 69–70, 74–
 82, 86–87, 89–92, 94–99, 101–104,
 106, 109–111, 113
 Szovjet-Oroszország 65
 Szovjetunió 39, 64, 65, 105
 Sztropkó 69
 Szudéta (vidék) 20
- Törökország 41
 Treblinca 101
- Ukrajna 74
 Ung 30
 Ungvár 30
 Uzsgorod 34
- Vágújhely 69
 Vatikán 13, 27, 31, 40, 45–46, 48, 80–
 81, 86–88, 95–97, 100, 103–104,
 106–108, 110–111
 Verbo 69
 Vihnye 40, 61, 102
 Visnyó 54
- Wannsee 69
 Washington 108
 Westminster 104
- Zohor 40
 Zsolna 7, 40, 54, 69, 78, 83, 90, 94, 102